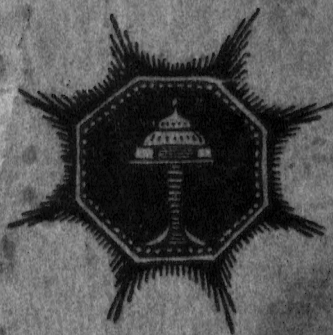

‘মোৰ জীৱন সোৱঁৰণ’

প্ৰথম ভাগ—বাল্য-কাল।

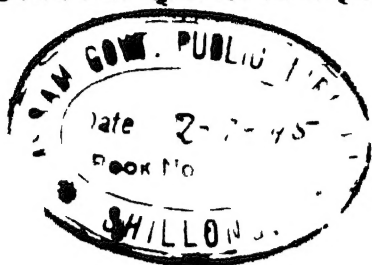

শ্ৰী মহাত্মা গান্ধী জৈষ্ঠ

2180
R

“মোৰ জীৱন সোৱঁজন” —বাল্য-কাল—

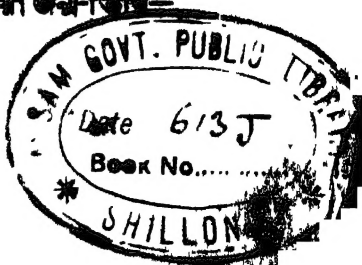
(‘বেজবকৰা স্মৃতি চিৰিজ’ৰ তৃতীয় প্ৰকাশ)

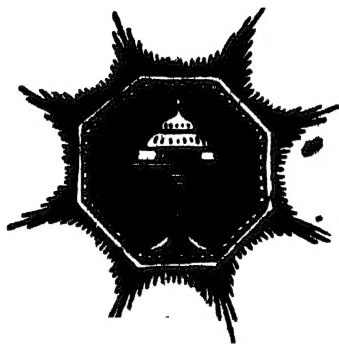
শ্ৰী অমলিন্দৰ দেৱান

উজাগৰ লক্ষী-পুৰ্ণিমা
১৫ আহিন, ১২৬ শকাব্দ
—৭৭ বছৰীয়া জন্ম-তিথি—

বেজ—এটকা মাথোন।

‘বাঁহী’ প্রকাশ কার্যালয়’
২০৩/২১ বহা বোড চাউথ, টলিগঞ্জ,
কলিকতা ।

—‘বাঁহী’ প্রেস
২০৩/২১ বহা বোড চাউথ, টলিগঞ্জ
শ্রীমাতার বেজবকশাব দাবা মুদ্রিত

ডাঃবীরা ওদীননাথ বেঙ্গলবন্দী
(—বাহী খোদা)

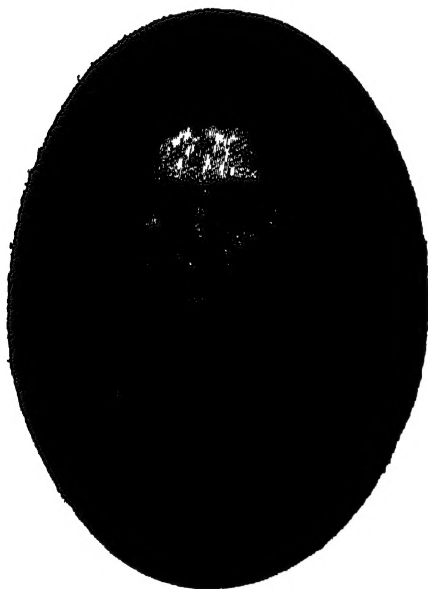
মোৰ জীৱন সোৱঁৰণ

প্ৰথম অঙ্ক

—বাল্য কাল—

প্ৰথম অধ্যায়।

—:~:—

—জন্ম—

কোন শকৰ
কোন তাৰিখে মোৰ
জন্ম হৈছিল, মোৰ
মনত নাই। পিতৃ-
মাতৃৰ মূৰৰ পৰা
সেইটো সৰুতে
গুনিছিলোঁ। যদিও
পাহৰিলোঁ। মই
ডাঙৰ হলোঁ যেতিয়া
মনতে এটা শক
তাৰি সাজি লৈ,
মোৰ জন্মৰ শক-
তাৰিখ মিডিলে
নচলা কাৰ্য্যবোৰৰ
মিডিলে সেইটোকে

ব্যৱহাৰ কৰিছিলোঁ। কাৰবাক লাগিলে, সেই শক-তাৰিখটোকে এই ধিনিতে দিব পাৰোঁ। যথা—১৮৬৮ খৃষ্টাব্দ; নবেম্বৰ মাহ। কিন্তু ইয়াৰ দ্বাৰাই কাৰ কি লাভ বা লোকছান হব কব নোৱাৰোঁ। এই পৃথিৱীত মোৰ প্ৰদত্ত এই শকটোৰ দু-বছৰ নাইবা চাৰি বছৰ আগতে, নাইবা পিছতে, মই অমানুষৰ ধ্বংস কৰিবলৈ জনম লোৱাৰ বাতৰি শুনি, জানি, ভগি, তাৰ দ্বাৰাই এই মনুষ্য-লোকৰ কিবা হানি-বিঘিনি বা উপকাৰ অক্ষুপকাৰ হব বুলি মোৰ মনে নধৰে।

আমাৰ ঘৰত যে কাৰো জন্ম-পত্ৰিকা বা সোৱঁৰণী কৰা নহৈছিল এনে নহয়; বৰং এই ৰীতি নিখুঁতকৈ অৱলম্বন কৰা হৈছিল। মোৰো যে সোৱঁৰণী পূৰ্বাপৰ প্ৰচলিত প্ৰথামতে পিতৃদেৱতাই কৰাইছিল, এইটোও নিঃসন্দেহৰূপে জানো; আৰু সেই সোৱঁৰণী, ঘৰৰ আনবোৰ লৰা-ছোৱালীৰ সোৱঁৰণীৰ দৰে অতি বতৰকৈ অতি সাৱধানে এটা টোপোলাৰ ভিতৰত বান্ধি ৰখা হৈছিল, এইটোও নিঃসন্দেহ; কাৰণ সেই টোপোলাটো মই নিজ চকুৰে দেখিছিলোঁ। আমি লৰাবোৰে কিন্তু সেই টোপোলাটো সহজে ধোঁটাখুটি কৰিবলৈ নাপাইছিলোঁ, কাৰণ পিতৃদেৱতাৰ হকুম নাছিল। কোৱা বাহুল্য যে পিতৃদেৱতাৰ প্ৰীতি আমাৰ অন্তৰ ভৰি আৰু ভক্তি আছিল; সহজে কোনো এটা কথা লৈ তেওঁৰ কাষ চাপিবলৈ আমি ভয় কৰিছিলোঁ। তেওঁ যদি কোনো এটা কাম কৰিবলৈ আমাক হাক দিয়ে, সেই পিনে মুখকে নকৰিছিলোঁ। কোনো বিষয়ত তেওঁৰ অবাধ্য হোৱা বা তেওঁৰে সৈতে উত্তৰা-উত্তৰি কৰাটো আমাৰ সপোনৰ অগোচৰ আছিল। আমাৰ জীৱনৰ লেখ-বুজ থপকৈ ধোৱা সেই টোপোলাটো ছুৱলৈ আমাক বেউতাই মানা কৰিছে যেতিয়া,—বহু! আমি তাৰ চিন্তা এক প্ৰকাৰ এৰিকে দিছিলোঁ; যদিও এই ধিনিতে কোৱা আৱশ্যক যে, আমাতকৈ বয়সে ডাঙৰ দুজন-এজনে লুকাই-চুৰকৈ কোনো কামটিং

সেই টোপোলাকপী জ্ঞান-বৃক্ষৰ ফল যে নাধাইছিল, আৰু সেই ফলৰ এচকল আদচকল সেই ফলভোক্তা জনৰ পৰা আমিও যে নেপাইছিলোঁ—এইটো আমি ন দি কব নোৱাৰোঁ।

১৮৮৬ খৃষ্টাব্দত শিৱসাগৰৰ গবৰ্ণমেণ্ট হাইস্কুলৰ পৰা এণ্ট্ৰেঞ্চ পৰীক্ষাত উঠি মই কলিকতাত পঢ়িবলৈ আহিলোঁ। আৰু তাৰ দুবছৰৰ পিছত—১৮৮৮ খৃষ্টাব্দত এফ্.-এ পৰীক্ষাত উঠিলোঁ। তেতিয়া, তেতিয়া মই ভাবিলোঁ, মই আৰু আগৰ সেই “লৰাইতৰ” ভিতৰত নাই, ডাঙৰৰ শাৰীলৈ “প্ৰমোশ্বন” পাইছোঁ; এতেকে মোৰ অনেক দিনৰ আকাঙ্ক্ষা এতিয়া সহজে পূৰ্বোৱাত আৰু কোনো বিধিনিষেধ নথিটো; ইয়াকে ভাবি মই কলিকতাৰ পৰা এবাৰ মোৰ সোৱঁৰণীখন খুজি দেউতালৈ চিঠি লেখিলোঁ। কিন্তু এফ্.-এ পাছ মোৰ স্বৰাজ লাভ কৰিবৰ যোগ্যতাৰ বিষয়ে দেউতাৰ যদিও তেতিয়া আপত্তি নাছিল, তথাপি মোৰ দুবছৰৰ গুণত মোৰ চিঠি পাই তেওঁ “ওলোটো বুজিলি বাৰ” হল। দেউতাই ভাবিলে মই মনে মনে বিলাতত পঢ়িবলৈ বাবলৈ কলি কৰিছোঁ, সেই দেখিহে এতিয়া মোক সোৱঁৰণী লগা হৈছে। গতিকে উত্তৰৰ মই দেউতাৰ পৰা সোৱঁৰণীৰ সলনি ডাবি আৰু বিলাত-ৰাজ্যৰ বিৰুদ্ধে অলঙ্ঘনীয় শপত পালোঁ। এইখিনিতে লাহেকৈ কৈ থওঁ যে যদিও এই সোৱঁৰণী-প্ৰাৰ্থনা-ব্যাপাৰৰ কালত মোৰ বিলাত-প্ৰয়াণৰ নিচিনা কোনো দুৰ্ভাগিনী নাছিল, তথাপি যে কিছুকালৰ পিছত মোৰ মনত এনে এটা অদম্য আকাঙ্ক্ষা উদ্ভূত হোৱা নাছিল, আৰু সেই আকাঙ্ক্ষা পূৰ্ণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰাও নাছিলোঁ, মন খুলি এনেকৈ কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এইটোও কওঁ যে তেতিয়াও পিতৃদেহতাৰ অলঙ্ঘনীয় শপতে মোৰ সেই দুৰ্দান্ত আকাঙ্ক্ষাৰ ঐচ্ছিক বন্ধত চড়ি কেশত ধৰি তাৰ বচা লাড়ি” পিতৃ ভক্তিকৰণ অগতঃ তব দি তাক বাৰি মোৰ মন-সমস্তাত পেলাই চোচোবাই লৈ

ফুৰাবলৈ নেবিছিল। পিতৃদেৱতা ঢুকুৱাৰ পিছত, প্ৰপিতামহ পিতামহ দেৱতা সকলৰ দিনৰে পৰা সংগৃহীত আৰু পিতৃদেৱতাৰ দ্বাৰাই অতি যত্নেৰে পৰিবৰ্দ্ধিত, আমাৰ ঘৰৰ মূল্যবান অসংখ্য পুৰণি পুথিবোৰেৰে সৈতে সেই সোৱৰণীৰ টোপোলাটো কলৈ গল, আজিলৈকে মই নাজানো। ইত্যাদি কাৰণত, মোৰ জন্ম-শকৰ সম্পৰ্কে মোৰ এই অজ্ঞতাৰ ইতিবৃত্ত, আৰু স্বেচ্ছাপ্ৰদত্ত কৈফিয়ৎ, যদি কোনোবাই বিচাৰে, সেই জনৰ সন্তোষৰ নিমিত্তে এইখিনি দিয়া গল; নতুবা ই অনাবশ্যক আৰু অবাস্তৱ মাথোন।

মোৰ জন্মস্থান—কত সেই Important অৰ্থাৎ সাক্ষ্য ঘটনা ঘটিছিল, মই থিৰাংকৈ ক'ব নোৱাৰোঁ। জীৱিত সকলৰ ভিতৰত কোনোৱে ক'ব পাৰে বুলিও মই বিশ্বাস নকৰোঁ। ইয়াৰ কাৰণটো কি, অবশ্যে মই কবলৈ বাধ্য। মোৰ জন্ম-বিবৰণ বিটো মোৰ শ্ৰুতি-গোচৰ হৈছিল, সেইটো নিম্নলিখিত প্ৰকাৰ—

৮পিতৃদেৱতা মুন্সেফ কামত নগাঁৱৰ পৰা বৰপেটালৈ বদলি হৈ নাৱেৰে গৈছিল। সেই কালত আসামত আজি কালিৰ নিচিনা জাহাজ চলাচল যে নাছিল, সেইটো কোৱাই বাহুল্য। আহতগুৰি নামেৰে এডোখৰ ঠাইৰ বালিত গধূলি নাও বন্ধা হল। ৮মাতৃদেৱীয়ে বালিত আঁৰ-কাপোৰৰ ভিতৰত ভাত ৰান্ধিবলৈ সোমাইছিল, এনেতে তেওঁৰ গা বেয়া কৰাত, তেওঁ ভাত ৰান্ধিবলৈ এৰি, নাৱৰ ফুজিলৈ আহিল, আৰু আজিৰ এই জীৱন-সোৱৰণ-লেখক তেতিয়াৰ কোনো^১ এক শুভ মুহূৰ্ত্তত ভূমিষ্ঠ নহৈ নোকাহ হ'ল। শুনিছিলোঁ, সেইদিনা হেনো পূৰ্ণিমা আৰু ৮লক্ষ্মীপূজা আছিল; সেই দেখিয়েই এই লেখকৰ নাম পিছত লক্ষ্মীনাথ ৰখা হৈছিল। বিবৰণটোৰ গঢ়-গতি এই। আহতগুৰিৰ কাষৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ, সেই ভাত ৰন্ধা বালি কেতিয়া তল গ'ল, সেই বালিৰ গৰা, সেই চাপৰি ধৰাই শান্তমুকুল-নন্দন অমোঘ-পৰ্ভসমুদ্ভ

লৌহিত্যই আকৌ কেতিয়া তাক কত পাতিলে, মোৰ ভাৰ-সহোতা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ সেই চলন্তা পানী কলৈ বৈ গল, কাঠৰ সেই নাওখন মোৰ জন্ম-কুক্ষিটিৰে সৈতে কেতিয়া কত পচি ভাগি-ছিগি কোন পঞ্চভূতত বিলীন হল, কোনে জানে, কোনে কব পাৰে ? হয়তো ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ সেই চলন্তা পানী সাগৰত পৰি, কালক্ৰমত উভি আকাশলৈ উঠি, ডাৱৰ হৈ বতাহৰ কোবত আকৌ আহি ব্ৰহ্মপুত্ৰত বৰষুণৰূপে পৰি বৈ গৈ আকৌ সমুদ্ৰত পৰি, আকৌ কতবাৰ সেই পৰিবৰ্ত্তনৰ খেল খেলিছে, আৰু হয়তো তাৰে এটোপা গোটােদেক কৃষ্ণবৰ্ণ দ্ৰব্যৰে সৈতে মিশ্ৰিত হৈ আজি এই লেখকৰ মৈলামত সোমাই কাপৰ আগেদি ওলাই আহি এই তুলাপাতত লেখকৰ জীৱন-সোৱঁৰণ লেখাৰ সহায়ক হৈ পৰিছে, কোনে জানে, কোনে কব পাৰে ?

আমাৰ আসামত লৰা উপজিলে উৰুলি দিয়ে, শব্দ ধণ্টা বজায়, বৰ-কাঁহ কোবায় ; ছোৱালী উপজিলে ঢেকি কোবায়, কুলা বজায় । প্ৰবহুৱা বালিৰ ওপৰত মোৰ জন্মোৎসব উপলক্ষে কোনে কি কৰিছিল, কব নোৱাৰোঁ ; কিন্তু মোৰ এজন ককাইদেৱে হেনো “আজিৰ পৰা আমি পাঁচোটো হলো” এই বুলি আনন্দত টিকা চপৰিয়াই চপৰিয়াই বালিৰ ওপৰত দেওপাৰি নাচি ফুৰিছিল, এইটো হলে মই ডাঙৰ হ'লত শুনিছিলোঁ ।

বৰপেটাত পিতৃদেৱতা মুৰ্খফ হৈ তিনি বছৰমান আছিল । বৰপেটাৰ স্মৃতিৰ ভিতৰত মোৰ মাথোন চাইটা কথা ধুঁৱলিকুঁৱলীকৈ মনত আছে :—

১মটো।—বৰপেটাত বাৰিষা বছৰি নৈৰ পানীৰ ঢলে ছহৰখন প্ৰায় তল নিয়ায় । এবাৰ তেনেকুৱা ঢলত আমাৰ ঘৰৰ চোভালতো একাঠুৱা পানী হৈছিল ; আৰু সেই পানীত নামি মই মোৰ লগৰীয়া ভাগিন আৰু ককাইদেও সকলেৰে সৈতে ওৰে দিনটো খেদখেদাই

আছিলেঁ।। সেই কথা গধূলি দেউতাই কাছাৰীৰ পৰা আহি শুনি তেওঁলোকক আৰু মোকো ধৰি চেকনিৰে কোবাইছিল।

২য়টো।—ভেনেকুৱা বৰপানীত কৰবালৈ দেউতাবে সৈতে আমি নাৰেৰে ষাওঁতে দেখিছিলোঁ,—কিছুমান বনৰীয়া মহ সাতুৰি গৈছিল, আৰু দূৰৈৰ পৰা সিহঁতৰ কলা শিংবোৰ মাথোন দেখা গৈছিল।

৩য়টো।—দেউতাবে সৈতে সততে আমি বৰপেটাৰ ৮কীৰ্তন-ঘৰলৈ গৈছিলোঁ।। কীৰ্তন-ঘৰৰ বৰ-খুটা, বৰ-গছা, আৰু কাঠিত অৰ্থাৎ বহল পিৰালিত বহি, বৃটী ভকতনী সকলে নাম গোৱা দেখিছিলোঁ।। কীৰ্তন-ঘৰৰ বিষয়ে এই তিনিটা কথাৰ সাঁচ আজিলৈকে মোৰ মনত পৰি আছে।

৪ৰ্থটো।—সত্ৰৰ হাটীত বৰবহাৰ আঠৈৰ বহাৰ ভিতৰত হাতী-খুজীয়া বাটীত মহৰ এঠা দৈ-গাখীৰ আৰু এখামোচ গুৰেৰে সৈতে সুন্দৰকৈ কোমলা বোকা-চাউল বা কোমল-চাউলৰ জলপান থাইছিলোঁ।।

বৰপেটাৰ পৰা পিতৃদেৱতা তেজপুৰলৈ বদলি হৈ আছে; আৰু লগে লগে তেওঁৰ উপসৰ্গ আৰু প্ৰত্যয় সকলোবোৰ যায়। নাৱেদি আহোঁতে বাটত দেউতাই আঙুলিয়াই আমাক দেখুৱা মনত আছে,—“সোঁটো হাতীমূৰা পৰ্কত! সোঁটো পোৰা পৰ্কত! সোঁটো শিজৰি-পৰ্কত!” ইত্যাদি।

মনত আছে,—এদিন আমাৰ নাও পৰ্কত এটাৰ কাষেদি উজাই আহোঁতে দেখিবলৈ পোৱা গল যে এজনী মাইকী পছ নৈৰ পাৰৰ জুৱলিত মৰি পৰি আছে। নাও ওচৰ চাপিলত, পছজনী মাৱৰীয়াহতে টানি আনি নাৱৰ আগ-চৰঠত তুলিলে। দেখি অহুমান হল, অলপমান বেলিৰ আগতে বাঘে পছজনী মাৰিছিল; কাৰণ বাঘৰ কাষোৰৰ ন সাঁচ তাইৰ গাত জাঅল্যমান, আৰু তাৰ পৰা তেতিয়াও তেজ টোপাটোপে বৈ আছিল। বোধকৰোঁ, পৰ্কতৰ গাত বাঘে পছজনী

ধৰিছিল, আৰু ছয়ো দৰবাৰবৰিকৈ বাগৰি আহি পানীৰ জুইলিত পৰিছিল ; এনেতে আমাৰ নাও অহা দেখি বাঘটো আঁতৰি গল। যি হওক, আমাৰ নাৱৰ নাৱবীয়াইতৰ আৰু লগুৱাকেইটাৰ মহা আদম্ভ মিলিল যে সিহঁতে গোট পহু এটা পাইছে, হেঁপাহ পলুৱাই পেট ভৰাব খাব। আমি লবাবোৰৰ মনতো যে ভেনেকুৱা ভাবৰ সঞ্চাৰ নহৈছিল এনে নহয় ; কিন্তু নাৱবীয়া আৰু লগুৱাইতৰ অভিনায় পূৰ্ণ হল, আমাৰ নহল ; কাৰণ পহু মাইকী, সেই দেখি দেউতায়ো নাখালে, আৰু আমাকো ধাবলৈ নিদিলে। বালকবৃন্দৰ মৃগ-মাংস ভোজ্যৰ প্ৰবল প্ৰৱৃতি এইদৰে পৰাভূত হল। জীৱিত অবলা জাতীয় প্ৰাণীৰ প্ৰবল শক্তিৰ কথাই নাই, মৃত অবলাও কেনে প্ৰবল সেহিটোৰ প্ৰমাণ আমি হাতে হাতে পালোঁ।

তেজপুৰটলৈ আহি আমি কত উঠিছিলোঁ, কাৰ ঘৰত আছিলোঁ, আৰু কেতিয়া নিজৰ স্কীয়া ঘৰলৈ গলোঁক, মোৰ একো মনত নাই। মাধোন তেজপুৰৰ পৰ্বতৰ ওখ চাপৰ টিলাবোৰ, আৰু ৰঙা বাট-পথবোৰ দেখি মোৰ মনত নথৈ যে ৰং লাগিছিল, সেইটোহে মনত আছে। তেজপুৰৰ আৰু গোটাচেৰেক কথা মনত আছে ; যথা—

- (১) আমাৰ ঘৰৰ কাষতে মুকলি ঠাই এডোখৰত স্কন্দৰ স্তম্ভ ফুলেৰে ভৰি থকা ঢেপাইতিতাৰ সৰু সৰু গছবোৰ
- (২) দেউতাবে সৈতে আমি নিকামল সন্মিলৈ যোৱা।
- (৩) তেজপুৰত এখন কুমাৰ-গাওঁ আছিল ; কুমাৰবোৰ সততে আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল, আৰু সিহঁতে সদায় আমাক মাটিৰ জুন্তকা আৰু ভুৰুকা উমলিবলৈ দিছিল।
- (৪) তেজপুৰতে মোৰ তাই লক্ষণৰ জন্ম হৈছিল ; আৰু লক্ষণ ওপজাৰ দিন-চেৰেকৰ পিছতে আমাৰ আহিনী নামৰ বাম্পীজনীৰ লৰা এটা হৈছিল। আৰু মনত আছে, লক্ষণক বিলাতী ‘পিৰেয়ল্‌টৰ’ গাড়ীত তুলি ফুৰাবলৈ নিয়া দেখি আহিনীৰ পুতেক চৌ-ৰামে সেই গাড়ীত

উঠিবলৈ বৰকৈ কান্দিছিল; সেইবাবে দেউতাই বাঢ়ে এটা মতাই আনি তাৰ হতুৱাই কাঠৰ ঘিলা দিয়াই কাঠৰ সৰু মুকলি পেৰা এটাৰ গাড়ী এখন সজাই টোঁ-ৰামকো তাত উঠি ফুৰাবলৈ দিহা কৰাই দিছিল; আৰু গাড়ীত উঠি টোঁ-ৰামৰ যি মহানন্দ হৈছিল, সেইটো দেখি দেউতাই মহানন্দ পাইছিল।

আমাক ফুৰাব-মেলিবলৈ আৰু সততে আমাৰ তত্বাৱধান কৰিবলৈ আমাৰ দৰ-সম্পৰ্কীয় ককা এজন আছিল, তেওঁৰ নাম বৰিনাথ মাজুদলৰ বৰুৱা। তেওঁৰ ঘৰ ঘোৰহাটৰ পকামুৰা মৌজাত। তেওঁ যদিও সম্পৰ্কত আমাৰ ককা, কিন্তু বয়সত আমাৰ দেউতাতকৈ অনেক সৰু। তেওঁ আমাৰ ধেমালিৰ লগৰীয়া, কাষাৰ অভিভাবক, সাধুকথাৰ কুকি, আৰু মহাভাৰত ৰামায়ণ আদি পুৰাণৰ গল্পৰ টোপোলা আছিল। তেওঁ আমাক গধূলি পুৰাণ, মহাভাৰত, ৰামায়ণ আদিৰ পৰা ভাল ভাল উপাখ্যান সাধুকথাৰ গঢ়েৰে এনে মন-মোহাকৈ বৰ্ণাই কৈছিল, যে আমি শুনি পৰমানন্দ লাভি ভেঁ হৈ থাকোঁঁক। পুৰাণৰ কাহিনীৰ বাহিৰেও ককাই আমাক ৰজা, প্ৰজা, ভৃত, প্ৰেত আদিৰ সাধুও কৈ আমোদ আৰু ভয় প্ৰদান কৰিছিল। আমি কান্দিিলে, তেওঁ “বৰ-বুঢ়া” “মাজু-বুঢ়া” আৰু “সৰু-বুঢ়া” এই তিনি বুঢ়াৰ সাধুত এনে ৰহন সানি ভয়কৰকৈ কৈছিল যে আমি শুনি কন্দা এৰি ভয়তে টেপা খাইছিলোঁ-ইক। এদিন আলিবাটেদি যোৱা এটা অদ্ভুত গঢ়েৰে কাপোৰ পিন্ধা দড়ীয়া বুঢ়া মানুহ দেখি তেওঁ আমাক মাতিলে “লৰাইত! চাইকচোন, সোঁটো মাজু-বুঢ়া যাব লাগিছে!” আমি লৰি গৈ “মাজু-বুঢ়াক” সোঁ-শৰীৰেৰে যোৱা দেখা পাই এনে ভয় খাইছিলোঁ, যে আমি কন্দা-কটা, দেওপৰা আৰু ছুটালিৰে সৈতে এমাহমানলৈকে সম্পৰ্ক পৰিত্যাগ কৰিছিলোঁক; আৰু আমাক ধৰি নিবলৈ “মাজু-বুঢ়াক” যেন তেওঁ আৰু নকয়, আমি আৰু কেতিয়াও নাকান্দো, ছুটালি নকৰো, এই কথা

দটাই দটাই কৈ ককাক কাবৌ কৰিছিলোঁ। আমাৰ সৰ্কতোভাৱে এনে পৰাজয় আৰু নিজৰ জয় ককাই সম্পূৰ্ণৰূপে উপভোগ কৰিছিল। কিন্তু পৰাজয়ৰ হীনতাৰ ভাব আমাৰ মনত সৰহ দিন স্থায়ী হোৱা নাছিল, আৰু হোৱাটো সম্ভবো নহয়। অচিৰতে আমাৰ বাঢ়োতা কুমলীয়া মনৰ পচোৱাত মাজু-বুঢ়া-ব্যাপাৰৰ বিত্তীয়িক কৰবালৈ উৰি গল। ককাই মাজু-বুঢ়া আহিছে বুলিলেই আমি মাজু-বুঢ়াক সাং কৰিবলৈ লাখুটি-জোকৰা হৈ উঠিলোঁ।

স্বৰিধা পালেই আমি ককাক জোকাবলৈ নেৰিছিজোঁ। আমি বালকবৃন্দই এদিন তেওঁৰ মূৰত দুডাল কি এডাল পকা-চুলি আঁৰিছাৰ কৰিলোঁহঁক। একে জাপেই তেওঁৰ কাষৰ পৰা আঁতৰি-আমি দল বান্ধি হাত-চাপৰি বাই নাচি গাললৈ ধৰিলোঁ—“ককা বুঢ়া হল! ককা বুঢ়া হল!” যদিও ককাই ততালিকে আমাৰ হতুৱাই পকাচুলিকেই ডাল নিৰ্মূল কৰোৱালে, তথাপি সেইদিনাৰ পৰা আমি দৰৰ পৰা এটা ফকৰা মাতি তেওঁক জোকাই তেওঁৰ খং তুলিবলৈ আৰু তেওঁক আমাৰ কালে চোচা-লোৱা দেখি গিজ্জনি মাৰি হাঁহি ফিৰিঙটি ভগাদি ভাগি পলাই পত্ৰং দিবলৈ নাপাহৰিছিলোঁ। ককাক আমনি কৰা ফকৰাটো আমি লবাবোৰৰ ভিতৰৰ কাবো দ্বাৰাই বিৰচিত নহয়, কাৰণ তেনে বচনা সেই বয়সত আমাৰ দ্বাৰাই বচিত হোৱাটো সম্ভৱ নাছিল। ককাৰ মূৰত পকাচুলিৰ আকস্মিক আবিৰ্ভাবৰ বাতৰি আমাৰ পৰা অৱগত হৈ ককাৰ কোন বিপক্ষদলৰ কোন প্ৰতিভাশালী বসিকে ককাৰ পকাচুলিৰ বিৰুদ্ধে সেইটো বচনা কৰি আমাক শিকাই দিছিল বোৰ মনত নাই; কিন্তু ককাৰ খং তুলি ৰং চাবৰ সপক্ষে এনে ব্ৰহ্মান্ত আমাৰ হাতত আৰু আন এটা নাছিল।

ককাক দেউতাই নাম কাচি নামাতি মাজুদলৰ বকৱা বুলি মাতিছিল। তেওঁ লোকৰ ঘৰে বজা-ঘৰৰ পৰা সেই বিষয় পাইছিল।

দেউতাৰ গোসাঁইঘৰত মূৰ্ত্তি আৰু খালগ্ৰাম পূজা কৰাৰ বাৰ ককাৰ গাত আছিল; আৰু আমাৰ নাম-প্ৰসঙ্গৰ অন্তত দেউতাকে প্ৰমুখ্য কৰি আমাক সকলোকে দীঘলীয়া আশীৰ্বাদ মাতি আশীৰ্বাদ কৰিবৰ বাৰটোও তেওঁৰ গাত আছিল। ককাৰ আশীৰ্বাদৰ দীঘলীয়া পং আজিলৈকে মোৰ মনত আছে।

ককা পুৱাই সোনকালে শোৱাপাটীৰ পৰা উঠিব নোৱাৰিছিল; অথচ আমাৰ পিতৃদেৱতা early riser, ব্ৰহ্ম মুহূৰ্ত্ততে দেউতাই শয্যা ত্যাগ কৰিছিল। কাকো বেলিকৈ শুই থকা দেখিলে দেউতা বৰ অসন্তুষ্ট হৈছিল। বেলিকৈ শুই থকা ককাক সেই দেখি দেউতাই ডাবি হুকি দি শোৱাপাটীৰ পৰা ভোলাটো দেউতাৰ নিত্যকৰ্মৰ দৰে হৈ পৰিছিল। সেই সময়ত ককাৰ প্ৰতি দেউতাৰ সোধোদনবোৰ আছিল—“টোপনি-গধুৰ!” “গা-গধুৰ!” ইত্যাদি। ককা কিন্তু নিদ্ৰাসুখত অটল স্বভাবৰ আছিল। তেওঁ ডাবিও খাইছিল, মুখেৰে একাৰাৰ কথাও নেমাতিছিল, আৰু লগে লগে “টোপনিৰ চিকুন পুৱা” এই বিচক্ষণ বচনৰ সাৰ্থকতা সম্পূৰ্ণৰূপে উপলব্ধি কৰি পুৱাৰ নিদ্ৰা-সুখ বোঁল অনা উপভোগ কৰিবলৈকো নেৰিছিল। গতিকে দেউতা আৰু ককাৰ ভিতৰত এই প্ৰাত্যহিক প্ৰাতঃযুদ্ধটো আমাৰ এটা উপভোগৰ বস্তু হৈ উঠিছিল।

আমি সকলোৱে দেউতাৰে সৈতে একে মজিয়াতে বহি ভাত খোৱা নিয়ম আছিল। আমাৰ ঘৰত ভাত খোৱা মজিয়াখনো সৰু-সুৰা নাছিল, তাত কুৰি-পঁচিশ জনে নিৰ্বিবাদে শাৰী পাতি চাৰি-উফালে বহি ভাত খাব পাৰে, আৰু সেইদৰে নিতৌ খোৱাও হৈছিল। দেউতা পূবফালে পশ্চিম-মুৱা হৈ বহিছিল। আন খায়েয়াসকল উত্তৰে দক্ষিণে পশ্চিমে পৰস্পৰ মুখামুখি কৰি বহিছিল। বেটাৰ ওপৰত খোৱা ডাঙৰ কাঁহীত দেউতাই ভাত খাইছিল, আৰু সেই

কাঁহীৰ চাৰিউকাষে তিনি চাৰিখন আঙাৰ বাটী আৰু ওচৰতে গাৰীৰব বান-বাটী সজাই দিয়া হৈছিল। বেঢ়া-কাঁহীত ভাত ধাবলৈ বহিবলৈ খুৰা-দিয়া বৰ-পিৰা, ওচৰত মুখ ধুবলৈ বৰ চৰিয়া, আৰু খৰিকা লবলৈ খৰিকা-নানিও একোছা ভালকৈ কটা খৰিকা থোৱা হৈছিল। বাকী সকলৰ কাঁহী-বাটী মজিয়াৰ মাটিৰ ওপৰত দিয়া হৈছিল। সভাত সভাপতিৰ যি কাম, মজিয়াৰ সভাত দেউতাবো প্ৰায় ভেনেকুৱাই কাম আছিল। মজিয়াত হোৱা গম্ভীৰ গঢ়ৰ কথা বাৰ্জাত দেউতাৰ সমালোচনা আৰু শেষ সিদ্ধান্ত এদনীয়া। সেই মজিয়াৰ সভাত আমাৰ ককা বিনাথ বৰুৱা এজন সৰ্ববাদীসম্মত সংবাদদাতা আৰু স্বযোগ্য বক্তা। দেউতাৰ অমুপস্থিতিত ওবে দিনটো ঘৰে বাহিৰে সংঘটিত কাৰ্য-কলাপবোৰৰ সংক্ষিপ্ত বা বাহুল্য বিবৰণ ককাৰ অভিকচিমতে ককাই সেই সভাত দেউতাৰ আগত “পেচ” কৰিছিল। আমিহো লৰাৰ দলে ওবে দিনটো চট্‌কটাই লৰি-চাপৰি, হাঁহি খিকিন্দালি মাৰি ফুৰোঁৱেই; আৰু দেউতা কছাবীলৈ বোৱা ডোখৰ কাল আমাৰ ৰাম-ৰাজ্য, তেতিয়া তাৰ মাত্ৰা স্বভাৱতে চৰেই। ককাই প্ৰায় আমাৰ বাল্যক্ৰীড়াৰ বসন্ত কৰি আমাক ছমিয়ান “ব, আজি ডাঙৰীয়া আহিলে কৈ দিম।” বালক-হুলভ চপলতাৰ বশবৰ্তী হৈ আমি অনেক সময়ত ককাৰ গুৰু-গম্ভীৰ গৰ্জ্জন কাণৰ বিছাত সোমাবলৈ নিদিও, আৰু অনেক সময়ত, ককাই ধাই-বৈ দুপৰীয়া শোওঁতে তেওঁৰ গা পিটিকি দি, নাইবা পিঠিৰ ঘামচি মাৰি দি, সেই সেৱা-শুশ্ৰূষাৰ ভেটিয়ে তেওঁক শান্ত কৰি আগন্তুক বিপদৰ হাত সাৰে।। কিন্তু একো একো দিন আমাৰ দুৰদৃষ্টৰ ফলত এনেকুৱা শান্তিপ্ৰদ ভেটিয়েও ককাক শান্ত কৰিব নোৱাৰে; তেওঁ বালক আচাৰ্যীবোৰৰ পৰা অসঙ্কচিত চিন্তে ভেটিও খায়, আৰু নিমগ্ন-হাৰামী কৰি আচাৰ্যীৰ বিপক্ষে সাক্ষিও দিয়ে। ফলত, দোষৰ গুৰু লখুণ্ড অহুসাৰে দেউতাৰ পৰা আমাৰ দণ্ড লাভ

হয়। আমাৰ দায়-দোষৰ বৃত্তান্ত মজিয়াৰ সভাত দেউতাৰ আগত “পেচ” কৰাৰ আগতে ককাৰ গাত কিছুমান পূৰ্বলক্ষণ প্ৰকাশিত হয়। সেই পূৰ্বলক্ষণবোৰ তেওঁৰ গাত এনেকৈ ফুটি ওলায়, যে আমাৰ তীক্ষ্ণ দৃষ্টিৰ অগোচৰ হোৱাটো এক প্ৰকাৰ অসম্ভৱ। ককাক এনে লক্ষণাক্ৰান্ত দেখিলেই আমাৰ “আহাবানন্দ” টুটি গৈ মন চুটি হৈ পৰে। ককাৰ মূৰটো যদিও খুৰা, তথাপি মাজৰ চুলিকোছাৰ দখলত থকা ঠাইৰ ক্ষেত্ৰফল বা কালি খুৰা ডোখৰৰ ক্ষেত্ৰফলতকৈ কোনোমতে ন্যূন নাছিল। তেওঁৰ দীঘল চুলিকোছাৰ আগত টিকনিৰ যিটো ধোপোৱা গাঁঠি আছিল, সেইটোও পৰিমৰা বিধৰ নাছিল। ভূইকঁপৰ আগতে যেনেকৈ প্ৰকৃতিৰ এটা গমগমীয়া আকৃতি দেখা যায়, আমাৰ বিৰুদ্ধে মোকদ্দমা “কজু” কৰিবৰ আগতে ককাৰো তেনে এটা আকৃতি পৰিলক্ষিত হয়। মুহূৰ্ত্ততে তেওঁৰ গলধনত, স্তগন্ধ ফুল আৰু তুলসীৰ নিখালিৰে বিভূষিত হৈ মহাস্বৰ্ণে পৰি থকা চুলিৰ অগ্ৰবিলম্বিত গাঁঠিয়ে উগ্ৰযুষ্টি ধৰি ককাৰ হাতৰ সহায়েৰে তেওঁৰ ব্ৰহ্ম তালুৰ ওপৰত উঠে, আৰু আমাৰ প্ৰতি বিৰুদ্ধ ভাব প্ৰদৰ্শন কৰি নিৰ্ম্মমভাৱে ফেৰ পাতে। এনে Signal অৰ্থাৎ সাক্ষাতিক চিহ্নই আমাক কবলৈ আৰু বাকী নাৰাখে যে “লৰাইঁত ! আজি তইতৰ ফালে পতং !” আমাৰ বিৰুদ্ধে ককাৰ যুদ্ধযাত্ৰাৰ এইটো প্ৰথম Stage বা অৱস্থা। দ্বিতীয় অৱস্থাটোক বজ্জপাতৰ আগতে বিজুলীয়ে চমক মৰাৰে সৈতে বিজ্ঞাব পাৰি। তেওঁ আমাৰ ফালে চাই মূৰ দুপিয়ায় আৰু দুই তিনটা মিচিকীয়া হাঁহি মাৰে। তৃতীয় অৱস্থা—ইয়াৰ পিছতে দেউতাৰ প্ৰশ্ন, “কি হৈছিল ?” চতুৰ্থ অৱস্থা—“আজি লক্ষীনাথে...” ইত্যাদি অভিযোগ। পঞ্চম ষ্টেজ বা Conclusion অৰ্থাৎ সামৰণি :- দেউতাৰ হাতত সেই দিনাই বা পিছদিনা আমাৰ লাহুনা। যি হওক, এইটো কোৱা উচিত যে তথাপি আমি লৰাবোৰে ককাক প্ৰাণ-ভৰি ভাল পাইছিলোহঁক।

কাৰণ, ককা আমাৰ ককা, আমাৰ ককা আমাৰ ধেমালিৰ লগৰীয়া, আৰু সাধুকথাৰ ডাঙৰ থুন্পাক। এটা মহৎ গুণ ককাৰ গাত আছিল; তেওঁৰ অন্তৰটো বৰ কোমল। আমাৰ উদ্ভঙালিৰ বাবে দেউতাৰ হাতত মাৰ খুৰাবৰ গুৰি যদিও তেৱেঁই হয়, কিন্তু দেউতাই আমাক একোৰ দুকোৰ লগাওঁতেই তেৱেঁই আকৌ আমাৰ ওপৰতে পৰি আমাক মাৰৰ হাতৰ পৰা বক্ষা কৰে।

সেইডোখৰ কালত ককাৰ বয়স ৩৫ অৰু কম আৰু ৪০ অৰু ওপৰ নাছিল। কিন্তু তেতিয়াও তেওঁ অবিবাহিত। আমি যতদূৰ জানো, আগৰ দিনত অসমীয়াৰ ভিতৰত মতা মানুহে কম বয়সত বিয়া কৰোৱা দস্তৰটো নাছিল বুলিলেই হয়। ডেকা ত্ৰিশ-পঁয়ত্ৰিশ বছৰীয়া হৈ উপাৰ্জনক্ষম হলেহে তেওঁৰ বিয়াৰ চেষ্টা কৰা হৈছিল। কিন্তু কি দুখৰ বিষয় আছিল কালি বঙ্গদেশৰ চোৱে কোবোৱা বাবেই হওক নাইবা অসমীয়া ভ্ৰমসমাজৰ অৱস্থাৰ কোনো কাৰণত, পৰিবৰ্ত্তন ঘটাব বাবেই হওঁক, সেই পুৰণি healthy স্ত্ৰুত প্ৰথা কমি আহি তাৰ ঠাই বঙ্গদেশৰ নিচিনা, শহৰ-শাহৰ পৰা ধন লৈ কম বয়সত বিয়া কৰোৱা (early marriage) স্থগিত প্ৰথাই অধিকাৰ কৰি আহিছে! অসমীয়াৰ যবত বঙালীৰ সাবীৰ আক্ৰমণৰ উপদ্ৰৱৰ নিচিনা ইও এটা আধি-ভৌতিক উপদ্ৰৱ মাথোন। আই আসাম! তুমি এই উপদ্ৰৱৰ প্ৰতিৰোধ কৰিব নোৱাৰা নে? নিশ্চয় পাৰিবা। এই উপদ্ৰৱ তোমাৰ ক্ষন্তেকীয়া আত্ম-বিস্মৃতিৰ কল মাথোন!

তেজপুৰতে এৰা দুখীয়া ব্ৰাহ্মণৰ ছোৱালী এজনীৰে সৈতে দেউতাই ককাৰ বিয়া পাতে। বিয়াৰ দিনাৰে পৰা ককাৰ পত্নী আমাৰ ঘৰতে থাকি ডাঙৰ দীঘল হয়। আমাৰ চুটিমুটি বুঢ়ী আইক পাই আমাৰ মন আনন্দেৰে উপচি পৰিল। বুঢ়ীআয়ো সততে আমাৰ ধেমালিৰ লগৰিয়ানী হ'ল।

দ্বিতীয় আখ্যা ।

—লক্ষ্মীম্পুৰ—

ভেজপুৰৰ পৰা পিতৃদেৱতা লক্ষ্মীম্পুৰলৈ বদলি হল ; আৰু আমি ছাবোৰে লগে লগে লক্ষ্মীম্পুৰ পালোহি । আহিয়েই আমি কাৰ ঘৰত উঠিছিলোঁ, মনত নাই ; কিন্তু দেউতাই দহ-বাৰ দিনৰ ভিতৰতে টোল, চাপ, টাটী, চকোৱাৰে সম্পূৰ্ণ কৰি সজোৱা আহল বহল ন ঘৰলৈ ঘোৱাটো মনত আছে । আৰু মনত আছে—ন ঘৰ লোৱাৰ দিনা ছোৱা নাম-প্ৰসঙ্গ পূজা-সেৱাৰ উৎসৱৰ আহল-বহল উছাহটো ।

আমাৰ ঘৰৰ ওচৰতে সিদ্ধেশ্বৰ নামৰ সোণাৰি এজনৰ ঘৰ আছিল । তেওঁ সোণ-ৰূপৰ অলঙ্কাৰ গঢ়া কাম কৰিছিল দেখি সকলোৱে তেওঁক সিধাই সোণাৰি বুলিছিল । যেতিয়াই সুবিধা পাইছিলোঁ, আমি সিধাই সোণাৰিৰ সোণাৰি শাললৈ শুভাগমন কৰি তাত বহি একান্ত মনে, তেওঁ কেনেকৈ সোণ ৰূপ মহীত দি ছাগলী ছাগৰ ভাতিৰে ফোচ্, ফাচ্, কৈ বতাহ দি গলাই লৈ নমাই চেচা পানীৰ চকত জুবুৰিয়াই অলপ টান কৰি নিয়াৰিৰ ওপৰত ধৈ হাতুৰিৰে কোবাই কোনো এবিধ অলঙ্কাৰ বা আন বস্তু গঢ়িছিল, সেইবোৰ অতি মন-যোগেৰে সৈতে নিৰীক্ষণ কৰি কোতূহল চৰিতাৰ্থ কৰিছিলোঁ । সিধানে কেক মণি আৰু ধাকত কেনেকৈ বাখৰ পতাইছিল, কেনেকৈ মিনা কৰিছিল, বঙা, নীলা আৰু কলপতীয়া কাচৰ মণি ভাঙি তাৰ একোটুকুৰা সঁচা বাখৰৰ শাৰীত, ধৰিব নোৱাৰাকৈ কেমেৰু বহুৱাইছিল, ইত্যাদি কাৰ্য্য আমি ইমান আগ্ৰহেৰে লক্ষ্য কৰি আমোদ পাইছিলোঁ যে অনেক সময়ত উৎসাহৰ সোঁতত মগ্ন হৈ ভাতীত হাত লগাই সোণাৰিক সহায় কৰি নিজক কৃতাত্ম মানিছিলোঁ । একো একো দিন মই মাত্ৰ

দেবীক কৃত্ত্বি কৃত্ত্বি খুজি একোটা ডবল গয়ছা লৈ গৈ তাৰে সোণাৰিৰ হতুৱাই একুটি সৰু খুৰি-বাটা সজাই লৈছিলোঁ, আৰু সেই খুৰিত মোৰ কোমল মনৰ মৰম এখুৰিকৈ ভৰাই আপুৰুগীয়াটকৈ সাঁচি থৈছিলোঁ। মনত আছে, এই সোণাৰিৰ হতুৱায়ে দেউতাই আইলৈ ১২০০ টকা বেচৰ এজোৰ সুন্দৰ বাখৰ পতোৱা খাৰু গঢ়াই লৈছিল। সোণাৰি শালত সেই খাৰু বোধনৰ দিনাৰে পৰা বিসৰ্জ্জনৰ দিনালৈকে তাৰ সকলো অৱস্থা মোৰ সাগ্ৰহ আৰু সকৌতুক নিৰীক্ষণৰ বিষয় হৈছিল। সিধাই সোণাৰিৰ জয়া নামেৰে সোণাৰি-গটী দ্বিপুলিপু ছোৱালী এজনী আছিল। মোক কোনে কৈ দিছিল ক'ব নোৱাৰো, অনেক দিনলৈকে মোৰ মনৰ এচুকত এটা ধাৰণাই ঠাই পাইছিল, যে সেই ধুনীয়া ছোৱালীটি সিধায়ে নিজৰ সোণাৰি-শালতে গঢ়ি উলিয়াইছিল। জয়া আমাৰ ওমলাৰ লগৰীয়া হৈছিল; কিন্তু সন্তোষে নহয়, চকাচমকাইকেহে।

দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মা নামেৰে আমোলা এজনো আমাৰ ওচৰ-চুবুৰীয়া আছিল। তেওঁৰ ঘৰতো আমাৰ সন্মিলনৰ জটী মৰাছিল; বাইকৈ দুৰ্গোৎসৱৰ এমাহ মানৰ আগৰ পৰা। দুৰ্গেশ্বৰে খনিকৰৰ বিদ্ভা জানিছিল। নিজৰ ঘৰৰ পূজাৰ নিমিত্তে তেওঁ নিজ হাতে প্ৰতিমা সাজিছিল। প্ৰতিমা সাজিবলৈ আবশ্যক কৰা দিনৰে পৰা তেওঁৰ কাষত আমাৰ সন্মিলন। কি উৎসাহেৰে মই প্ৰতিমাৰ নিমিত্তে বোকা-খচা, জুমুখি-বন্ধা আদি কাৰ্য্যত শৰ্মাৰ সহায়ক হৈছিলো আৰু লগে লগে নিজৰ কল্পনাৰ সহায়েৰে মোৰ মনোৱৃত্তিকো খচি বান্ধি বনতে কি অপকৰণ মায়াপুৰী সাজিছিলো, তাবিলে শৰীৰত বোম্বাৰু হয়। মই ভাবিছিলো, দুৰ্গেশ্বৰ খনিকৰে যেনেকৈ এই প্ৰতিমাৰ প্ৰত্যেক অংশ নিজৰ সুনিপুণ হাতেৰে গঢ়ি তুলিব লাগিছে, আমাকো আমাৰ বৰ খনিকৰ ঈশ্বৰে সেইদৰে পবিত্ৰ কৰি গঢ়ি এই পৃথিৱীত

উমলিবলৈ পঠিয়াই দিছে। সৃষ্টিৰ এনে সহজ ব্যাখ্যা সহজভাবে তেতিয়াই মোৰ মনত উদয় হৈছিল। শৰ্মাদেৱে প্ৰতিমা গঢ়ি তোলাৰ প্ৰত্যেক কাৰ্য্যৰ অংশতে মোৰ কোঁতুহলৰ চকু পৰিছিল। ধল, হেঙুল, হাইতালৰ বৰণ পিহা-সনা কাৰ্য্যই প্ৰতিমাৰ গা, হাত, ভৰি, মুখ উজ্জল কৰাৰ লগে লগে মোৰো মন উজ্জল কৰি তুলিছিল। মনত আছে, এদিন দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মা দেৱক সুধিছিলোঁ—“দুৰ্গেশ্বৰ ককাইদেউ, এই হেঙুল হাইতালবোৰ কত পোৱা যায়?” তেতিয়া বেলি পৰিছে: পশ্চিম আকাশ বিচিত্ৰ বৰণেৰে চিত্ৰিত হৈ উঠিছে। তেওঁ ততালিকে সেই ক্ষণে আঙুলিয়াই দেখুৱাই কলে “এইবোৰ মই সোঁ তাৰ পৰা আনিছোঁ”। মই সুধিলো, “আমিও আনিব নোৱাৰোনে”? তেওঁ উত্তৰ দিলে “তইতে নোৱাৰ। গোসাঁনী পূজাৰ সময়ত মই আকাশী দেৱতাক খুজি আনো,—মোক হে দিয়ে।” মই মিনতি কৈ কলো, “ককাইদেউ, মোকো-চপৰাচেৰেক আনি দিয়ক।” তেওঁ কলে “বাক দিম”। ইয়াৰ পিছতো মই তেওঁৰ সেই প্ৰতিশ্ৰুতি তেওঁক সোৱঁৰাই দিবলৈ অনেক দিনলৈকে নাপাহৰিছিলো। কিন্তু তেওঁ “দিম দিম” কৰি লাহে লাহে গা এৰা দিলে দেখি মই হতাশ হৈ আক খুজিবলৈ এৰি দিলো।

শৰ্মাদেৱৰ প্ৰতিমা সজাত লাচনি-পাচনী কাৰ্য্যেৰে “মদং” দিয়াৰ বেচ স্বৰূপে এদিন তেওঁ সেই খচা কুমাৰ-মাটিৰে এটা স্তুলি সাজি মোক দিলে; আৰু কেনেকৈ ফুটাত মুখ দি ফুৰাই বজাব লাগে সেই কৌশলটোও শিকাই দিলে। মই কৃতজ্ঞ মনেৰে স্তুলিটো হাতত লৈ দুবাৰ-চাৰিবাৰ ব্যৰ্থ চেষ্টাৰ পিছত, মোৰ মুখৰ ফুৰে আৰু আঙুলিৰ বুলনিৰে যেতিয়া স্তুলিৰ স্তৰ তুলিলো, আৰু ক্ষেত্ৰকতে তাৰ মিহি কম্পন-ধ্বনিৰে দশোদিশে কপাবলৈ ধৰিলো, মোৰ হৃদয়-তন্ত্ৰীৰ আনন্দ-কম্পনো ততোধিক হৈ উঠিল। কৰবাত এডোখৰ আৰাৱৰ গভৈৰ

পাই ব্যস্ত-সমস্তভাৱে এটাৰ পিছত এটা, তাৰ পিছত এটা,—তাৰ পিছত আকৌ এটাকৈ, লালি নিছিগাকৈ লৰা গুৰি-পকুৱাৰ দৰে মোৰ স্ততুলিৰ স্তৰবোৰো লৰিবলৈ ধৰিলে। কেচা কুমাৰ-মাটিৰ দাগ লাগি মোৰ ওঠ বগা হল; ফুৰাই ফুৰাই মুখত বিষে ধৰিব লগীয়া হল, সেই উপলগবোৰলৈ মোৰ ক্ৰম্প নাই; মোৰ স্ততুলিৰ স্তৰ অবিৰাম ভাৱে চলিবলৈ ধৰিলে, চেনেহৰ চুমাৰ এঠাৰে এঠা ধাই স্ততুলি মোৰ মুখত লাগি গল। স্ততুলিৰ দৌৰাত্ম্য বাঢ়িলত আমাৰ গতি-বিধিৰ পৰি-দৰ্শক বৰিনাথ ককাই, মোৰ কাকুতি-মিনতিলৈ আগুকাণ কৰি স্ততুলিটো মোৰ হাতৰ পৰা কাঢ়ি নি নিষ্ঠুৰভাৱে শিল এহুটাত এচাৰ মাৰি ভাঙি পেলালে। ককাৰ এনে নিদাকণ আচৰণত মোৰ ছুচকুৰ পৰা ছুধাৰ লো বৈ গল; মই ছুখ-শোকত ভিন্নমান হলো। আমন-জিমনকৈ দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মাৰ ওচৰ পালোঁগৈ। মুখৰ গঢ় দেখি, মোৰ কি হৈছে স্ততি, জানি, মৰম পতিয়াই, তেওঁ মোটল আৰু এটা স্ততুলি সাজি বদত শুকাবলৈ দিলে। সেই দিনাই আবেলি মই মোৰ হেৰোৱা নিধি নতুন স্ততুলি লাভ কৰিলো। অনতিবিলম্বে স্ততুলিৰ ভিতৰেদি সমুখিত আনন্দৰ ককণ স্তৰে দিম্বাঙল মুখৰিত কৰিবলৈ ধৰিলে। ছুখৰ বিষয়, এই স্ততুলিবো পৰমায়ু সৰহখিনি পৰ নাছিল; কংসাৱতাৰ ককাই সংবাদ পাই পুনৰ্জন্ম লাভ কৰা স্ততুলিটিকো পূৰ্ব্বৰতে শিলত আকালি বধ কৰিলে। এইবাৰ তেওঁ আৰু এখোজ আগবাঢ়ি স্ততুলিৰ জন্মদাতা দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মাক বৈশেষকৈ কৈ দিলে, যেন তেওঁ আৰু মোক ম-কৈ স্ততুলি সাজি নিদিয়ৈ। কলত, স্ততুলি-স্ৰষ্টিৰ আভাশক্তি মিজিয় হল। কিন্তু উপায়হীনৰ উপায়দাতা সহায় হল; মোক তেওঁ নতুন বাট উলিয়াই দিলে। মই আমাৰ ঘৰৰ লতুৱা লৰা এটাৰ শৰণাপন্ন হলো; সি মোক দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ স্ততুলি এটা সাজি দিলে। কিন্তু বহিঃ পুনৰাগত এই স্ততুলিত আগৰ স্ততাৰ দৰে finish

অৰ্থাৎ কাৰিকৰী নাছিল, আৰু যদিও তাৰ “গলা স্তব-সধা” নাছিল, তথাপি এই কণা মোমায়েই মোৰ অনেকধিনি অভাৱ পূৰণ কৰিলে। মই তাক হেপাহ পলুৱাই বজাই অতি সংগোপনে লুকাই ধলোঁ। কিন্তু কংসৰ চোৰাংচোৱাৰ তীক্ষ্ণ দৃষ্টি সি অতিক্ৰম কৰিব নোৱাৰিলে; কোনো চৰিয়াৰ সহায়েৰে ককাই সেই গুপ্ত নিধি আৱিষ্কাৰ কৰি লুপ্ত কৰি দিলে। অন্তঃসন্ধানৰ ফলত ককাৰ জ্ঞানোদয় হল, যে এই বাৰৰ স্ততুলিৰ জয়দাভা দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মা নহয়, আমাৰ লগুৱা লৰাটোহে। তাক তেওঁ মাতি আনি কৰাটেক ডাবি দি কলে যে ভৱিষ্যতত সি যেন আৰু তেনে দোষাবহ কাম নকৰে। মই বাট একাৰ দেখি দুখত দুদিন নিকংসাহ হৈ বহি আছিলোঁ। হঠাৎ বিজুলী মৰাৰ দৰে মনলৈ উছাহ আহিল; মই ভাবিলোঁ, মই মো নিজ হাতে স্ততুলি এটা সাজি নলও কিয়? যেনে ভাবোদয় তেনে কাৰ্য্য। লৰি গৈ শৰ্মাৰ ঘৰৰ পৰা কুমাৰ-মাটি এসোপা সংগ্ৰহ কৰি আনি স্ততুলি সাজিবলৈ লাগি গলো। প্ৰথম চেষ্টা বিফল হল। দ্বিতীয় চেষ্টা সফল-বিফলৰ মাজতে বল। তৃতীয় চেষ্টাত কৃতকাৰ্য্য হলো। এক প্ৰকাৰ চলি যাব পৰা স্ততুলি এটা মই স্বহস্তে নিৰ্মাণ কৰি পেলালো। আৰু ফুৰাই তাৰ পৰা মাতো উলিয়ালো। কৃতকাৰ্য্যৰ সফলতাত মোৰ মন উকলিকৃত হল। দুপৰীয়া ককাই ভাত খাই উঠি শোৱা পাটাত পৰি নিদ্ৰাক আত্মান কৰি আছিল, এনেতে হঠাৎ স্ততুলিৰ স্তবৰ বাম নাম তেওঁৰ কাণত পৰিল। তেওঁ উত্তেজিত হৈ একে চাবেই উঠি মোৰ কাণে চোচা ললে; মই দিলোঁ লৰ। মোক সবহ দৃষ্টে খেদি বোৱাটো নিশ্চল বুদ্ধি তেওঁ আঁতৰৰ পৰা বিড়িয়াই শাসন কৰি কলে—“বাক ব, আজি ডাঙৰীয়া কছাৰীৰ পৰা আহক, কোবত তোৰ পিঠিৰ ছাল ভোলাম।” এই শাসন-বাক্য শুনি মোৰ মন দহি গল, মই কিছুমান বেগিৰ স্তবত উজ্জীত আছি, তেওঁৰ হাতত মোৰ বুকুৰ বাহু স্ততুলিটো সমৰ্পণ কৰি

তাবো কৰি কলো “ককা প্ৰসন্ন হোৱা! এইটো স্তুতি; তুমি তাক শিলত আফালি চুৰ্ মৈ কৰা বা যি মন যায় কৰা; মই আৰু স্তুতি নবজাও!”

—বিদ্যাবস্তু—

এদিন শুনিলোঁ, মোৰ বিদ্যাবস্তু কৰা হব। মোৰ মহানন্দ মিলিল—পুখি পঢ়িব পাৰিম, কিতাপ পঢ়িম পাৰিম, মাহুহলৈ চিঠি লেখিব পাৰিম। ভাল দিন-বাৰ এটা চোৱাই এদিন সেই কাৰ্য্য সন্সম্পন্ন কৰোৱা হল। আমাৰ গুৰু-ঘৰ কমলাবাৰী ধানলৈ সোণৰ কুল এগাহ আগ-কৰা, ঘৰত বায়ুৰ হতুৱাই পূজা কৰোৱা, নিজৰ নাম-ঘৰত ভালকৈ শৰাই এখন দি সকলোৱে মিলি-জুলি নাম গোৱা, আৰু নামৰ অন্তত ৰবিনাথ ককাই, মই দীৰ্ঘায়ু আৰু সৰ্ব-বিদ্যাবিশাৰদ হৈ পিতৃ-কুল মাতৃ-কুল উজ্জল কৰিবৰ অৰ্থে বিশেষ ৰূপে উচ্চাৰণ কৰি আশীৰ্বাদ কৰা কথাৰ স্মৃতি মোৰ মনত স্পষ্টকৈ পৰি আছে।

প্ৰথমতে ককাই মোক কলাপাতত ক, খ, লেখিবৰ কোশল শিকায়; আৰু দিনো কলাপাত কাটি আনি কেনেকৈ তাক ধূলিৰে মোহাৰি চাফ-চিকুণ কৰি লৈ তাত আখৰ লেখিব লাগে তাৰ দিহা কৰি দিয়ে। খাগৰিৰ কাপ্ কাটি লবলৈ, আৰু কেৰাহীৰ বা মাটিৰ চকৰ গাত লাগি থকা ছাইত চলু-চলুকে গৰু-মূত সামি মই কৰিবলৈ, আৰু মই খবলৈ মাটিৰ বা বাহৰ চুঙাৰ মৈলাম আৰু সেই মৈলাম বাহৰ আৰি খবলৈ মৈলামৰ কানত অৰি লগোৱা ইত্যাদি বিদ্যাও ৰবিনাথ ককায়েই মোক দান কৰে।

বিদ্যাবস্তু কৰি ক-কলা পঢ়ি ছমিস চাই-দিনতে যে মই পাঠকত হৈ উঠিলোঁ, এনে ভীষ্ম-যুধিষ লৰা হুগি মই মোক কেতিয়াও ভাবিব

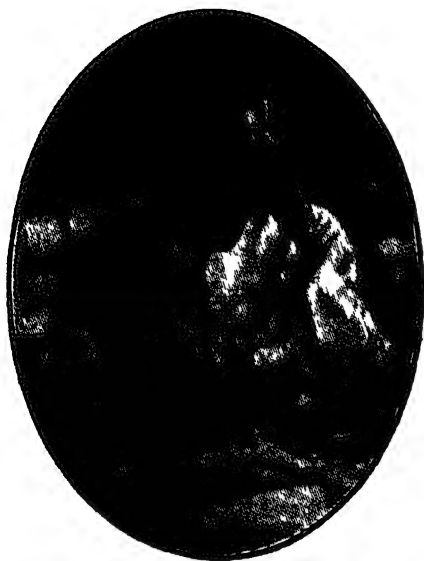
নোৱাৰে।। কাৰণ লেখা পঢ়াত মই বৰ চোকা-বুৰীয়া বুলি কেতিয়াও খ্যাতি লাভ কৰা মোৰ মনত নাই। পিছৰ কালৰ স্কুল কলেজতো মই a boy of mediocre ability অৰ্থাৎ মজলীয়া বিধৰ লৰা বুলিয়েই চলি গৈছিলোঁ।। ক, খ লেখিব পঢ়িবলৈ শিকাৰ পিছত, মদন মোহন ডৰ্কালকাৰৰ বঙ্গলা ‘শিশুশিক্ষা’ প্ৰথম ভাগ মোক দিয়া হল, কাৰণ সেই কালত দেশাধিকাৰ সকলৰ বিপৰীত বুদ্ধিৰ বলত বঙ্গলা ভাষাহে অসমৰ বিদ্যালয়বোৰত শিকোৱা হৈছিল, অসমীয়াৰ আচল মাক অসমীয়া ভাষাই বকৰাণিত হে ঠাই পাইছিল, আৰু বিদেশিনী বঙলা ভাষাই আইৰ ঠাই অধিকাৰ কৰি লৈ অসমীয়া শিশুবোৰৰ মুখত মাতৃ-স্তনৰ সলনি “ফিডিং বতল” অৰ্থাৎ গাখীৰৰ কল দি সিহঁতক “কাল কাক, ভাল নাক” শিকাই তেওঁৰে সৈতে “খিলি খাই, মিলি যাবলৈ” কৈছিল! ঈশ্বৰৰ চৰণত সেৱা, যে কালক্ৰমত দেশাধিকাৰ সকলৰ এই ভ্ৰম ভাগিল, অসমীয়াই মাতৃ-স্তনৰ স্বাভাৱিক স্তৰীৰাৱা পান কৰিবলৈ পাই নিজক ধন্ত মানিলে, অসমীয়াৰ মাতৃ-ভাষা যে অসমীয়া হে, বঙ্গলা নহয়, এই সত্য পুনৰ দৃঢ়ভাৱে স্থ-প্ৰতিষ্ঠিত হল।

পিতৃ-দেহভাৰ গাত এটা লক্ষণ বৰ পৰিষ্কৃত আছিল। তেওঁ যদিও অতি নিষ্ঠাবান পুৰণি ধৰণৰ হিন্দু আছিল, কিন্তু তেওঁৰ মন সদায় আচৰিত বকমে Progressive অৰ্থাৎ উন্নতি-শীল আছিল। সময়ৰ সোঁতৰ বিকল্পে অনিয়ন্ত্ৰিতভাৱে থিয় হোৱাটো তেওঁ অস্বীকৃত বিবেচনা কৰিছিল; বৰং দেশ-কাল-পাত্ৰ বুদ্ধি তেওঁ অনেক কথাত সময়ৰ সোঁতৰ গতিত বাধা দিবলৈ চেষ্টা নকৰি সহায়তা হে কৰিছিল। তেওঁ যেতিয়া বেৰিলে যে, ইংৰাজ ৰজাৰ ৰাজ্যত থাকি ইংৰাজী ভাষা, ইংৰাজী-বিজ্ঞা শিকিলিলে যাহুহৰ অৱস্থা পানীৰ পৰা বাৰমলৈ তোলা যাহুৰ দৰে হয়, তেওঁ শিকিলেও অলপ-অচৰণ ইংৰাজী শিকিবলৈ ধৰিলে, আৰু নিজৰ লৰাবিলাককো ইংৰাজী স্কুলত নাম লগোৱাই দি ইংৰাজী

শিকিবলৈ উৎসাহিত কৰিলে। লক্ষীমপুৰত তেতিয়া ইংৰাজী-বঙ্গলা কোনো বিধৰ স্কুল নাছিল। মোৰ অগ্রজ দুজন আৰু মোতকৈ ডাঙৰ ভাগিন এজনৰ ইংৰাজী শিক্ষাৰ সুবিধাৰ নিমিত্তে, আৰু লগে লগে স্থানীয় মাস্তুলৰ লবাকো সেই সুবিধা প্ৰদান কৰিবৰ নিমিত্তে অহো-পুৰুষাৰ্থ কৰি দেউতাই লক্ষীমপুৰত এটা ঘৰ সজাই ইংৰাজী স্কুল এখন স্থাপন কৰিলে। সেই স্কুলত মাষ্টৰী কৰিবৰ নিমিত্তে শ্বিৱসাগৰৰ পৰা ভীৰ্ণনাথ উকিলৰ পুতেক পদ্মনাথ শৰ্মা নামে, আমাৰ দৰ সম্পৰ্কীয় আত্মীয় এজনক দেউতাই লক্ষীমপুৰলৈ আমি নিজৰ ঘৰতে আশ্ৰয় দি ৰাখিলে, আৰু দুই-তিনিজন ইংৰাজী জ্ঞান মাস্তুল সংগ্ৰহ কৰি তেওঁ-লোককো মাষ্টৰ নিযুক্ত কৰিলে। দেউতা লক্ষীমপুৰত মুনচেক হৈ থকা ডোখৰ কালত সেই স্কুল সন্ম্বন্ধে চলিছিল।

লক্ষীমপুৰীয়া স্মৃতিৰ ভিতৰত আৰু এজন সজ লোকৰ কথা মোৰ মনত আছে। তেওঁৰ নাম শ্ৰীযুত ঘিণাৰাম বৰুৱা মৌজাদাৰ। মৌজাদাৰ ঘিণাৰাম বৰুৱা পুৰা-গুণি সদায় আমাৰ ঘৰলৈ আহিছিল, আৰু দেউতাৰ বৰ প্ৰিয়পাত্ৰ আছিল। আমি লবাবোৰেও তেওঁক নৈধ ভাল পাইছিলোঁ; কাৰণ তেওঁ বৰ নিৰ্ভু মাস্তুল আছিল, আৰু আমাক বৰ মৰম কৰিছিল। কোৱা বাহুল্য যে মৰমে লবাব মন যেনেকৈ আকৰ্ষণ কৰি মৰম কৰোতাৰ ফালে টানে, আন একোৱে তেনেকৈ নোৱাৰে। তেওঁ দেউতাৰ কাষৰ পৰা আঁতৰিলেই তেওঁৰ কোলা আমাৰ দখললৈ সম্পূৰ্ণৰূপে এৰি দিছিল। তেওঁ গা-গাৱিয়ে শৰুত-আমত নাছিল; বৰ স্নীগোৱাও নাছিল; ওখইও মজলীয়া বিধৰ নাছিল! দেউতাৰ কাষত বহি নিজৰ কাপ-মৈলাষ লৈ, তেওঁ সেই কালৰ ডাঙৰ-দুৰ্গীয়া বঙা-কলা ছাবৰ টাম্প-কাকতত খং-দলিল ইত্যাদি লেখা কৰিছিলোঁ। তেওঁৰ তিনিটি পুতেক আছিল; তেওঁলোক সন্ততে আমাৰ ঘৰলৈ আহি আমাৰে সৈতে খেলা-ধুমা

কৰিছিল। মোজাদাৰৰ এটি পুতেক মোভকৈ ভালেমান ডাঙৰ আৰু দুটি মোৰ সমন্যগ্ৰাই হওক, নাইবা মোভকৈ সৰুৱেই হওক, এনে বিধৰ আছিল। সেই দুটিৰ এটি আজি কালি আসামত সু-বিখ্যাত ব্ৰহ্মস্পদ শ্ৰীমুক্ত পদ্মনাথ বৰুৱা। *

* স্বৰ্গীয় লক্ষ্মীনাথ
বেজবৰুৱাৰ লক্ষীম-
পুৰীয়া জীৱনৰ বিষয়ে
ভালদৰে জানিব পাৰে
বুলি ৰায়বাহাদুৰ
গোহাঞি বৰুৱালৈ
আমি চিঠি লিখি
সোধাত শ্ৰীমুক্ত
গোহাঞি বৰুৱা
ডাঙৰীয়াই আমালৈ
এনেদৰে লেখিছে:—

“ভেতিয়া মই নিচেই
সৰু লৰা; সেই
কালৰ কথা বিগিকি

বিগিকি হৈ মনত পৰে। মাখোন ইমামকে কব পাৰোঁ। যে, স্বৰ্গীয় ডাঙৰীয়া
দীননাথ বেজবৰুৱা যি কালীন উত্তৰ লক্ষীমপুৰত সদৰাধীন বা মুক্তিপ
হৈ আছিল, সেই কালীন মোৰ স্বৰ্গীয় পিতৃ ঘিণাৰায় গোহাঞি বৰুৱা
ডাঙৰীয়াৰ লগত ভেথোতৰ অতি আপোন আৰু স্নেহভাৱ আছিল;
হুইবো হুইবে প্ৰতি গভীৰ সন্মত ধকাটো আজিও আপৰ ঘিনিয়া বুঢ়াৰ
মুখে শুনা যায়। ভেতিয়া তোমাৰ দেউতাৰ শ্ৰীমুক্ত বিনমি বেজবৰুৱা

ছিপাহী বিজোহৰ চৌৰ কোব অসমতো আবিষ্কাৰ কৰাৰ সম্পৰ্কে বিশেষৰূপে খ্যাতি লাভ কৰোঁতা হৰনাথ পৰ্বতীয়া বৰুৱাৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ শ্ৰীধৃত হলিৰাম বৰুৱা (যি পিছত একুই। এচিষ্টেণ্টৰ পদ পাইছিল) কাছাৰিত হেডক্লাৰ্ক পদতেই হওক বা আন কোনো তেনে পদতেই হওক, লক্ষীমপুৰলৈ আহি আমাৰ টোলতে, দেউতাই সজাই দিয়া ঘৰত আছিলহি। তেওঁ হিন্দুৰ অধাচ্চ চৰাই-কুকুৰা ভোজন কৰে বুলি মিছাকৈ কোনে মোৰ মনত বিখাস জন্মাই দিছিল কব নোৱাৰোঁ, সেই দেখি পৰা পৰ্যন্ত তেওঁৰ ঘৰৰ ফালে মই নগৈছিলোঁ। সন্দেহভঃ তেওঁ নিজেই মোৰে সৈতে কোড়ুক কৰিবলৈ সেই কথা কই মোক ভয় খুৱাইছিল ; কাৰণ মোৰ মনত আছে, এদিন তেওঁ ভাত খাবৰ সময়ত, মোক মাতি নি তেওঁৰ বাটত থকা পাৰ-চৰাইৰ আঞ্জা দেখুৱাই মোক কুকুৰাৰ আঞ্জা বুলি কৈ তাৰে সৰু হাড় এডোখৰ মোৰ গাৰ ফালে দলি-মাৰি দিছিল, আৰু মই চুৱা হবৰ ভয়ত একে লৰে আমাৰ ঘৰ পাইছিলোঁহি। শ্ৰীধৃত হলিৰাম বৰুৱাৰ ওপৰত মোৰ বিতৃষ্ণা জন্মাৰ আৰু এটা কাৰণ ঘটিছিল। দিনচেৰেকৰ আগতে তেওঁৰ ঘৰৰ চালত এটা হতু পৰিছিল ; আৰু সেইটো অমজলৰ কথা দেখি তেওঁ পূজা শাস্তি-কৰম আদি কাৰ্য্য বামুণৰ হতুৱাই কৰাই, সেই অমজলৰ প্ৰতিবিধান কৰিব লগীয়াত পৰিছিল। এদিন মই গধূলি

চেমনীয়া আৰু তেখেতৰ অভুজ সহোদৰ শ্ৰীনাথ আৰু ৬লক্ষীনাথ চেঙেৰা। সিবিলাকৰ সমনীয়া আছিল মোৰ বৰ-ককাইদেৱ ৬মোহন চন্দ্ৰ গোস্বামী বৰুৱা। ৬শ্ৰীনাথ আৰু ৬লক্ষীনাথৰ লগত ৬মোহনচন্দ্ৰৰ বিশেষ গুণৰ আৰু বন্ধুতা আছিল। সিবিলাক তিনিবোৰ, বিশেষকৈ ৬লক্ষীনাথৰ বৰশী-বোৱাত বৰ বাপু আছিল।”

শ্ৰীনাথৰ বেজবৰুৱা

মোৰ পাঠ্য বজলা কিতাপ এখন পঢ়ি থাকোঁতেই তেওঁ আহি মোৰ ওচৰত বহিল। কিতাপ খনত এটা ফেঁচাৰ ছবি আছিল। তেওঁ ছবিটো দেখিয়েই, ততালিকে মোৰ আগতে জিয়াচলিৰ কাঠী এটা মাৰি তাৰে ফেঁচাটোৰ মুখাগ্নি কৰিলে। ফেঁচাৰ মুখেৰে অলঙ্কৃত মোৰ কিতাপৰ পাতটোৰ সেই ডোখৰ পুৰি গৈ তাত ডাঙৰ ফুটা এটা হল। মুখাগ্নি কৰা ফেঁচাৰ শোকাগ্নিত মোৰ কুমলীয়া মনৰো এডোখৰ দহু হৈ গল; মই কান্দিবলৈ ধৰিলোঁ। মোক যদিও ঘৰৰ আন মানুহে নানা কথা কৈ চেচনি-বুজনি দি কিছুমান বেগিৰ মূৰত শাস্ত কৰিলে, কিন্তু মোৰ dislike বিতৰ্কা ত্ৰিভূত বৰুৱাৰ প্ৰতি আৰু বন্ধ-মূল হল। ঘাইকৈ আৰু এইবাবে যে, ফেঁচা-পোৰা বৰুৱা ডাঙৰীয়াই তেওঁৰ দুষ্কৃতিৰ নিমিত্তে এখুদমানো অল্পতাপ নকৰি, আৰু মোৰ শোকাগ্নি নিৰ্বাপণ কৰিবলৈ এতিলমানো চেষ্টা নকৰি, লজ্জা দাহ কৰি হতুস্বৰ্গই নিজৰ বিবেকত এটা বেজাৰৰ ঘোচকো অল্পতাপ নকৰাকৈ বীৰদৰ্পে অপোকবনলৈ গুচি যোৱাদি মোৰ কাষৰ পৰা উঠি বুকু ফিল্লাই নিজৰ ঘৰলৈ গুচি গল।

আমাৰ ঘৰৰ কাষতে ভোলন সাজতোলা নামেৰে ডিহিঙৰ গোসাঁইৰ সাজতোলা এজন আছিল। সাজতোলা বয়সত বুঢ়া, জাতত আহোম, আৰু ডিহিঙৰ গোসাঁইৰ বৰ নিষ্ঠাবান সেৱক আছিল। নাম-প্ৰসঙ্গ গীত-পদ আদিত সদায় তেওঁৰ ৰতি আছিল দেখি, আৰু দেউতাক বৰ মান-সংকাৰ উপাসা-ভৰলা কৰি চলিছিল দেখি, সাজতোলাক দেউতাই বৰ ভাল পাইছিল। আমিও ভাল পাইছিলোঁ। সাজতোলা বৈশীয়েক, পুতেক, বোহাৰীয়ে কেৰে সন্মুখশালী আছিল।

—ধনী লগুৱাৰ কথা—

ধনী নামৰ আমাৰ এটা লগুৱা আছিল। তাৰ ঘৰ বোৰহাটৰ ওচৰৰ চাওখাট মৌজাত। বাস্তবিকপক্ষে সেই কালত চাওখাটক আমাৰ ঘৰৰ পক্ষে লগুৱাৰ বৰ-ভঁৰাল বুলিলে বঢ়াই কোৱা নহয়। বেছলৈ চেক (cheque) পঠিয়াই দিলে টকা পোৱাৰ দৰে আমাৰ দেউতা আৰু ককাইদেও সকলে, আৱশ্যক হ'লে চাওখাটলৈ বাস্তৱি পঠিয়াই তাৰ পৰা লগুৱা পাইছিল। ধনীৰে সৈতে তাৰ ককায়েক গোজৰ আৰু ভায়েক সিদ্ধিৰাম, এই তিনিও পাল পাতি এবছৰ-দুবছৰকৈ দেউতাৰ লগত নগাওঁ, বৰপেটা, তেজপুৰ, লক্ষীমপুৰ আৰু গুৱাহাটীত লগুৱা কাম কৰিছিল; আৰু সিহঁত আমাৰ পাৰিবাৰিক সজ্জাৰ অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গস্বৰূপ হৈ পৰিছিল। আজি-কালি লগুৱা আৰু গিৰিহঁতৰ ভিতৰত যেনেকৈ মাধোন দৰমহাৰহে সঘন, সেই কালত ভেনে নাছিল; সেই কালত লগুৱা-লিগিৰীবোৰ গৃহস্থৰ পৰিয়ালৰ একো-একোটা অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ আছিল। ধনৰ সঘনতকৈ মৰমৰ সঘন প্ৰবল আছিল। হিন্দুশাস্ত্ৰৰ স্তম্ভৰ অনুশাসন—“ছাত্ৰা স্বদাসবৰ্গচ্চ” অৰ্থাৎ দাস-দাসীবোৰ গৃহস্থৰ গাৰ ছাঁৰ নিচিনা, এইটো বৰ্ণে বৰ্ণে প্ৰতিপালিত হৈছিল। অসমীয়া ‘লগুৱা’ শব্দটোৱেই এই কথাৰ সাক্ষি ফট্‌ফটীয়াকৈ দিয়ে। বনত আছে আমাতকৈ বয়সে ডাঙৰ লগুৱা-লিগিৰীক আমি সন্মানেৰে সৈতে মাতিছিলোঁ। তোজন আৰু ঘিণলাগী গিৰিয়েক ঘৈণীয়েক। সন্তি-সন্ততিৰে সিহঁত এঘৰ ভাল গৃহস্থ। এই ঘৰ লগুৱা-লিগিৰী আমাৰ বংপুৰৰ ঘৰৰ টোলৰ ভিতৰত সদায় আছিল। তোজনক “ঘৰগিৰী” আৰু “ককাই” বুলি, আৰু ঘিণলাগীক ‘ঘিণলাগী বাই’ বুলিহে আমি লবাবোৰে মাতিছিলোঁ। কেতিয়াবা

তোলনক অকল “তোলন,” বিণলাগীক অকল ‘বিণলাগী’ বুলি আমি মাতিলে আমাৰ অভিভাবকসকলৰ পৰা ডাবি খাইছিলোঁ।

তিনিও ভায়েক ককায়েকৰ ভিতৰত ধনী টেঙৰ, বলী, বুধিয়েক, ধৰ, বড়িয়াল, অৰ্ধাইটং আৰু কামত সন্তোষ দিব পৰা আছিল। দিনে-ৰাতিয়ে আমাৰ ঘৰৰ এশ-এটা কাম ধনীয়ে উছাহেবে কৰি, সুবিধা পালেই বং-ধেমালিৰে আমাক আমোদ দিছিল। তাৰ বৰণ ক’লা বগাৰ মাজতে, গা, হাত-ভৰি আটিল আৰু পেটত এটা ডাঙৰ মেকণ আছিল। ধনীয়ে সদায় সকলোকে কৈছিল, যে মেকণটো তাক ঈশ্বৰে হেনো ধন ভৰাই ধৰলৈ দিছে, আৰু সেই দেখি তাৰ নামটোও ধনী। আনে তাৰ এই কথাত হাঁহিছিল, কিন্তু মই সেই কথাত ভালেমান দিনলৈকে নিৰহ-নিপানীকৈ পতিয়াই আছিলোঁ। ধনীৰ তেতিয়া ভৰ ডেকা বয়স। গাৰ বল আৰু মনৰ ক্ষুণ্ণিত সি খোলাত ভজা আঠে ওকৰাদি উফৰি ফুৰিছিল আৰু উফৰি ফুৰাটোৱেই তাৰ normal condition সহজ অৱস্থা আছিল। তাৰ গাত উপচি পৰা বলে তাক ইমান দিগ্ দিছিল, যে তাৰ শাৰীৰ কোনো সমনীয়া ডেকা দেখিলে সি উপৰাচি আগবাঢ়ি গৈ তাৰে সৈতে এখুন্দা যুঁজবাগৰ নকৰি নোৱাৰিছিল; আৰু যুঁজৰ জয় পৰাজয় নামৰ দুইটা মিঠা তিতা ফল অগ্নান বদনে গিলিছিল। ছপৰীয়া পল বোৱা মাহুহৰ উকি কাণত পৰিলেই ধনীৰ গা সাতখন-আঠখন হৈ পৰিছিল, আৰু সেই মুহূৰ্ত্ততে সি সকলোৰে হাৰু-বচন গালি-শপনি কাতিকৈ ধৈ ঘৰৰ সকলো কাম এৰি হাতত পল লৈ মাহ মাৰিবলৈ লৰিছিল; আৰু কেতিয়াও সূদাহাতে ছুভতিছিল। সূদাহাতে নোভভাৰ নামে যে, সদায় সি মাহু ধৰা কাৰ্য্যত কৃতকাৰ্য্য হৈছিল এমে মহয়, ঘৰং বোল অনা দিমৰ ভিতৰত পোন্ধৰ অনা দিমত তাৰ ওলোটাটোহে সংঘটিত হৈছিল। উপৰা দি কৰলৈ পলে মুঠতে ধনীৰ পলৰে সৈতে মাহুৰ

সম্পৰ্ক, বাৰী বামুণীৰ আজ্ঞাৰ বাটীৰে সৈতে মাছৰ সম্পৰ্কেৰে বিজাৰেও বেছি বেঙাই নাযায়। সি তাৰ আত্মসম্মান নিখুঁট ৰাখিবলৈ অনেক বকম টেঙালিৰ আশ্ৰয় লৈছিল; যেনে—পলৈয়াইড বামলৈ উঠিলে সিহঁতৰ পৰা খুজি-মাগি নাইবা ডকা-হকা দি দুটা-চাইটা মাছ আনি আমাৰ ঘৰত দি, সেই মাছ তাৰ পলত পৰা বুলি, একুৰি এটা মিছা কথাৰে বুকু ফিলাই কৈ বাহাদুৰী লৈছিল। কিছুদিনলৈকে যদিও সকলোৱে তাৰ কথাৰ তলানলা ধৰিব নোৱাৰিছিল, কিন্তু তলি-ফুটা পানীৰ কলহৰ দৰে তাৰ এই মহতালি-কথাৰ তলিত ফুটা থকা বাবে অচিৰতে তাৰ সম্ভেদ তাৰ গুণগ্ৰাহীসকলৰ আগত ওলাই পৰিল আৰু তাৰ বাহাদুৰীৰ বৰ নাও অচল হল। মাধৱ বিহুত 'হাঁহ-কণী যুজোৱা বিজাতো ধনী পিছ পৰা নাছিল। কিন্তু তাৰ মাছধৰা বিজাৰ দৰে, হাঁহ-কণী যুজোৱা বিজাতো মৌত্বে জাল-জুৱাচুৰি ধৰা পৰিল। খবৰ পোৱা গল যে ওৰে দিনটোৰ মূৰত যে সি এপাচি মূৰ ভগা হাঁহ-কণী নিজৰ জয়লক চিন (trophy) স্বৰূপে খবলৈ আনিছিল, তাৰো তিনি ভাগৰ দুভাগত পানী দিয়া (adulterated), অৰ্থাৎ সেই এটাইবোৰ তাৰ স্বোপাঞ্জিত নহয়, লোকৰ পৰা খুজি মাগি বা ডকা-হকা দি আনি তাৰ লেখ বঢ়োৱা।

মুফ্ফে হাকিম ডাঙৰীয়াৰ বৰ লগুৱা বুলি ধনীক হাটকৰা, বাটকৰা, দোকানী, পোহাৰীয়ে খাতিৰ আৰু ভয় কৰিছিল; আৰু সি সেই অৱস্থাৰ সুবিধাটো বোল অনাৰ উপৰি আদায় কৰিবলৈ ক্ৰটি মকৰি-ছিল। লাহে লাহে তাৰ ছুটামিৰ জোখ ইমান বাঢ়ি উঠিছিল, যে সি মাছ কিনিবলৈ আমাৰ ঘৰৰ পৰা পইচা লৈ গৈ সেই পইচা পোহাৰীক দিয়া অভ্যাসটো বদ অভ্যাস ধিৰাং কৰি একেধাৰেই তাক পৰিত্যাপ কৰিছিল, আৰু বলেৰে পোহাৰীৰ পৰা মাছ কাঢ়ি আনি সেই মাছ আমাৰ পইচাৰে কিনি অনা বুলি বঢ়িয়াকৈ আমাৰ ঘৰত

চলাই দি মাছৰ পইচা ককালৰ জালৰ মোনাত ভৰাইছিল। প্ৰথম ডোখৰত তাৰ এনেবোৰ অভ্যাচাৰ-অবিচাৰ দোকানী পোহাৰীয়ে স্তম্ভত নিৰ্বিবাদে সহি হজম কৰিছিল, আৰু সিও “চলাও পাঞ্চি” বুলি সেই ব্যৱসায়ৰ পাঠে নাওখন ভো-ভো কৰে চলাই দিছিল। কিন্তু এদিন ধনীৰ নাও লাগিল বপহ্ কৰে চটত, আৰু খালে উৰুি। তাৰ এনে অভ্যাচাৰৰ কোব অসহ্য হ'লত বজাৰৰ এজাক দোকানী পোহাৰীয়ে মৰোঁ-জৌওঁ সোঁ-আধিকৈ দেউতাৰ আগত “ধনী বৰ ভাণ্ডাৰী” নামে গোচৰ দিলেহি। ধনীয়ে বিপদ সমুপগত দেখি ততালিকে পলাই কাট মাৰিলে। “আসামী ফেৰাৰ” দেখি, দেউতাই সেই পোহাৰীবোৰক সিহঁতৰ মাছৰ দাম যিমান দূৰ সম্ভৱ স্তম্ভ-পুছি লৈ, দি, বিদায় দিলে, আৰু পিছ দিনা ধনীক বিচৰাই ধৰাই আনি বঢ়িয়াকৈ এজাউৰি কীল-কীৰ্ত্তন দিলে। এই কীল-কীৰ্ত্তনৰ effect শুণ যে সৰহ দিন ধনীৰ গাত আছিল, এনে মনে নধৰে; কাৰণ, সি সেই পাঠে নাওৰ বেহা ইহান লাভজনক দেখিছিল যে, দিন চেৰেকৰ মূৰতে আকৌ তাত মনপুতি লাগি গ'ল। তাৰ এই ৰোগ ছুৰাৰোগ্য হৈ উঠা দেখি দেউতাই তাক “চচপণ্ড” কৰি তাৰ ঘৰ চাওখাটলৈ বদলি কৰি তাৰ ঠাইত তাৰ ককায়েক গোজৰক আনি বাহাল কৰিলে। এবছৰৰ পিছত হে ভালেখিনি চেচা পৰা ধনীক আকৌ অনাই তাৰ পূৰ্বৰ কামত ভৰ্ত্তি কৰা হ'ল।

—কমলাবাৰীৰ প্ৰতি ভক্তি—

মহাপুৰুষ শ্ৰীমাধৱদেৱৰ প্ৰিয়তম শিষ্য, উজ্জ্বলিত মহাপুৰুষৰ গাৰ বদল নিৰ্বিকাৰ পদ্ম আতা বা বহুলা আতাৰ ধান কমলাবাৰী পিতৃদেৱতাৰ প্ৰাণ, আৰু কমলাবাৰীৰ গোসাঁই ভকতসকল বুকুৰ সঞ্চল আছিল। এই সত্ৰ আৰু ভকতৰ অৰ্থে তেওঁ যথা সৰ্ব্বদা দিবলৈ সদায় সাধু আছিল; আৰু দিছিলও। পিতৃদেৱতাই সদায় কৈছিল, “মহাপুৰুষ গুৰুজনে নিজৰ নাৱৰ পৰা সৰ্ব্বদা পানীত দলিয়াই পেলাই দি ভক্ত বস্তুক তুলি লৈছিল; এতেকে ভক্ত বস্তুতকৈ শ্ৰেষ্ঠ বস্তু নাই।” মোৰ মনত আছে, দলে দলে কমলাবাৰী সত্ৰৰ ভকত সদায় দেউতাৰ ওচৰলৈ অহা যোৱা কৰিছিল, আৰু সিধা আদি খাৰু দ্ৰব্য সত্ৰাৰৰ উপৰিও ধানৰ কীৰ্ত্তন ঘৰত তেওঁলোকে জাৰ কালি গাতলৈ বহি নাম গাবলৈ বড়া বানত্ একোখন লাভ কৰিছিল। এইটো নিশ্চয়কৈ কব পাৰোঁ, যে কমলাবাৰী, বৰপেটা, মধুপুৰ সত্ৰৰ গোসাঁই ভকতসকলক দান কাৰ্য্যত পিতৃদেৱতাৰ মাহে মাহে দৰমহাৰ আদৰ্শিনি ধন ভগম হৈছিল। দেউতা লক্ষীমপুৰত থাকোতেই কমলাবাৰী সত্ৰত কন্দল উপস্থিত হৈ সত্ৰখন দুভাগ হৈ ফাটি, এভাগ আঁতৰি খাৰিজা বা ন কমলাবাৰী সত্ৰ হয়, আৰু এই নতুন সত্ৰৰ ঘাই ধৰণি পিতৃদেৱতা হৈছিল।

—কমলাবৰীয়া ভকতৰ ভাৱনা—

কমলাবৰী সত্ৰৰ ভকত সকলে এবাৰ কি ছুবাৰ পিড়দেৱতাৰ আহ্বানত আহি লক্ষীমপুৰত ভাৱনা কৰিছিল। সেই ভাৱনা চাই যে আমাৰ কি মহানন্দ হৈছিল, কৈ শেষ কৰিব নোৱাৰোঁ। ভাৱনা হৈ যোৱাৰ এবছৰমান পিছলৈকে আমাৰ মুখৰ পৰা ভাৱনাৰ ভাৱৰীয়াৰ বচনবোৰ শুগুটিছিল, আৰু সময় অসময় থল-অথল বিবেচনা নকৰি আমি ভাৱৰীয়াৰ ভাও দি ফুৰিছিলোঁ। এটা ভাৱনা বোধকৰোঁ জৱাসন্ধ বধ আছিল। মই আৰু যোৰ ককাইদেও শ্ৰীনাথ, দুয়ো কলা-ঠহুৱাৰ দুদাল গদা কৰি লৈ খৰৰ চোতালত বীৰবসাত্মক বচন মাতি পৰম বিক্ৰম প্ৰকাশ কৰি যুজি ফুৰিছিলোঁ, আৰু দুইবোৰ পিঠিত কলা-ঠহুৱাৰ গদাৰে দুইও ধুপ্-ধুপ কৰে কোবাই গদা দুডাল ঘুঙুলা-পচলা কৰিছিলোঁ। আমাৰ দুইবোৰ তুমুল যুদ্ধত প্ৰদৰ্শিত বল-বিক্ৰম দেখি থকাৰ তিকতালকল আৰু চাকৰ নাকৰবোৰে পৰম বিস্ময় মানি তথা লাগিছিল, আৰু সেই দৰ্শক সকলৰ উচ্চাৰিত শ্লাগ আৰু উছাহ বাক্যত আমি দুই ভাই ভীম-জৱাসন্ধ ওফন্দি পৰি দুয়ো আৰু বেগেৰে তয়া-ময়া যুঁজ লগাই দিছিলোঁ। লাহে লাহে এই জাল আৰু বাউলা ভীম-জৱাসন্ধ জোৰৰ যুঁজৰ কোব ইমান বাঢ়ি উঠিছিল যে, আমাৰ “চুপৰ্-ভাইচৰ” ককা বৰিনাথে, “নাম নহৈ কোনোৰ বাহ” হৰগৈ বুলি আশঙ্কা কৰি, To preserve Law and Order অৰ্থাৎ আইন আৰু শান্তিবন্ধাৰ নিমিত্তে, এক মাথোন তেওঁৰ ঘাবাই সঙ্কলিত, প্ৰচাৰিত আৰু প্ৰচলিত নগুৰিৰ আইনৰ কোনো এটা Section বা ধাৰা মতে কৰা হুকুম জাৰি কৰি Further বৃদ্ধ বদ্ধ কৰি দিলে। কোনো সোঁত বা বেগৰ স্বাভাৱিক outlet অৰ্থাৎ বাট বদ্ধ কৰি দিলে, যেমতে সি স্বাভাৱিকতে বদ্ধ নহৈ under ground হয়, অৰ্থাৎ আত্মদোপন কৰি

অন্তঃসলিলা হয়, সেইদৰে ইয়াৰ পিছত এই ক্ষুদ্ৰ বোদ্ধা দুটিয়ে খাসকৰ চকু এৰাই বাৰীৰ পিছফালে, নাইবা ঘৰৰ পিছ-চোতালত, নাইবা গৰু-গোহালিত ছেগ বুদ্ধি একো-একোখন ক্ষুদ্ৰ বুদ্ধ সন্মুখীন কৰিবলৈ ধৰিলে।। ভেকুৰি-গুটীয়া যুঁজাক দুটিৰ গাত লজ্জা ভাইব ভীম-জবাসন্ধ দুটা কালক্ৰমত স্বভাৱতে বিলয় প্ৰাপ্ত হ'লত হে প্ৰকৃত পক্ষত সন্তঃসৰ ব্যাপী সেই দুখোৰ মহাৰণৰ ওৰ পৰিল। ইয়াৰ পিছৰ বছৰন্ত “নুসিংহ যাত্ৰা” ভাৱনা দেখিছিলে।। আকৌ দুই ভাইক ভাৱনাৰ ভূতে পালে। বচন মাতি মাতি আকৌ দুয়ো যুদ্ধ-ক্ষেত্ৰত প্ৰবেশ কৰিলে।। মনত আছে এদিন মই হৰিণ্যকশিপু হৈ—

“বহবে বহ বহ

ভ্ৰাতৃবৈৰী হৰি !

হাতে শূল ধৰি

পাঠাইবো ঘম নগৰী।”

এই বচন মাতি হাতত লাখুটি এডাল লৈ নৰসিংহ হোৱা শ্ৰীনাথ ককাইদেওৰ ফালে চোচা লওঁতেই কলিৰ হিৰণ্যকশিপুতকৈও ডাঙৰ ককা শ্ৰীযুত বৰিনাথ মাজুদলৰ বকৱা আহি কববাৰ পৰা হিৰণ্যকশিপুৰ ওপৰত জপঠেক পৰিল। নিমেষতে নৰসিংহ কিৰিঙাটি ভগাদি ভাগি অদ্ভুত হৈ সাৰিল, কিন্তু হিৰণ্যকশিপুৱে কাণ-মলা খালে।

মনত আছে, এবাৰ ভাৱনাত এটা ভাও দিয়া হৈছিল, তাৰ নাম মজলা খৰিকটীয়াৰ ভাও। মজলাই খৰি কাটিবলৈ হাবিলৈ বনলৈ ওলাইছে, কিন্তু সেইদিনা আছিল মজলবাৰ। ওচৰ চুবুৰীয়াই বাৰটো বেয়া দেখি মজলাক খৰি কাটিবলৈ হাবিলৈ বাবলৈ হাক দিলে; কিন্তু মজলাই দুলুনিলে, কলত মজলাক বাবে খালে। ভাৱনাৰ সত্যস্বৰূপ পিতৃদেৱতা, বৰিনাথ ককা আৰু আম আম ৰাহুহেৰে সৈতে আমি বহি ভাও চাই আছোঁহক। মজলাই খৰি লুবি থাকোঁতেই বেই ডাক

খাবলৈ পিছকালৰ পৰা হাৰ্ট-হাৰ্টকৈ .মুখা-পিজা ঘাঘ এটা ওলাল, ওপৰত কৈ অহা ভীষ-জবানকৰ যুৱক এধান নায়ক, অৰাংকৰ সিদ্ধহস্ত, বীৰবল্যক বাক্য বচনত স্নানপ্ৰতিষ্ঠ ককাইদেও শ্ৰীনাথ ভয়ত চিয়ঁৰ মাৰি উঠি মাৰিলে অৰ! তাৰনাৰ সভামন্ত হাঁহিৰ বোল উঠিল। গতি বিষম দেখি উল্লসিত, কুহিন্স্পন্ন ককা বনিবাত্বে, to save the situation, একে চাৰেই উঠি গৈ ব্যাভিভীবিহীন শ্ৰীনাথ ককাইদেওক ধৰি আনি নিৰ্ভয় দি নিজৰ কোলাত বহুৱাই বুকুত জুমাই ললে, আৰু লোকৰ হাক-বচন ছুজনি গৰুহালি কৰি বেয়া বাৰ নমনা বপুৰা মজলাক মুখা পিজা ঢেকিয়াপতীয়া বৰ বাঘে নিৰ্বিবাদে খালে।

অথচ সভাসৰ ভৰি থকা বাবে কুৰি মাছৰ ভিতৰৰ এটা এডোখৰেও এটি টু শব্দ নকৰিলে, একাষাৰ ইচ্-ইচ্ বা বাম-বিকুকে স্তব্ধলিলে, টোকোন লাখটিৰ কথাৰে নকৰ্ত, এডাল মেমেৰা ধাগৰিক নাইবা হালোৱা-এচাৰিকে নোলোকাৰিৰে নাইবা তৰ্কনি আৰুলি বা কেয়া আৰুলি এটাকে বাঘটোক নেদেখুৱালে !!!

—গোবিন্দ-গোলাপ ককাইদেওৰ কলিকতা-সাত্ৰা—

মনত আছে, আমি লক্ষীমপুৰত থাকোঁতেই ককাইদেও শ্ৰীযুত গোবিন্দ বেজবৰুৱা (G. Bezbaroa) আৰু শ্ৰীযুত গোলাপচন্দ্ৰ বেজবৰুৱা (Dr. G. C. Bezbaroa) কলিকতাত পঢ়িবলৈ গৈছিল। সেই কালত কলিকতাত পঢ়িবলৈ বোৱাটো অনেক বিষয়ত আজি কালিৰ নিচিনা উচ্চ ব্যাপাৰ নাছিল। ডাক-

শিক্ষাবিদ ও গোবিন্দ বেজবরোয়া
(G. Bezbaroa)

ডাঃ গোলাপ চন্দ্র বেজবরোয়া
(Dr. G. C. Bezbaroa)

জাহাজ আৰু বেলৰ আবিৰ্ভাব তেতিয়াও আসামত হোৱা নাছিল, সদাগৰী জাহাজৰ চলাচল হৈছিল মাধোন; আৰু তাৰ সহায়েৰে ১৫।২০ দিনেহে গৈ কলিকতা-ৰাষ্ট্ৰীয়ে কলিকতাত ওলাব গৈ পাৰিছিল। কলিকতাত পঢ়িবলৈ গৈ বঙালীৰ হাতে ভাত খালে সম্ভৱতঃ আমাৰ ককাইদেওঁসকলৰ জ্ঞাত বাব, এই ভৱৰ আন্দোলন আমাৰ ঘৰত প্ৰবলভাৱে চলি বিষয় সমস্তা উপস্থিত কৰিছিল। এই সমস্তাৰ সমাধান, শশধৰ নামৰ অসমীয়া বামুণ এটাক তেওঁলোকৰ ভাত-ৰান্ধনি কৰি পঠিয়াই কৰা হয়। কিন্তু লাহে লাহে দেখা গল যে ককাইদেওঁসকলৰ দ্বাৰাই কলিকতাত অচিৰতে ৰান্ধনি শশধৰ অনাবশ্যক বিবেচিত হল, আৰু এবছৰ মানৰ পাছতে অসমীয়া শশধৰ বজাকাশৰ মেঘমুক্ত হৈ পুনৰ অসম-আকাশত উদয় হলহি। সিকালে কলিকতাত, জাতৰ বাব-ধৰে শুকাই কৰ্কৰীয়াকৈ ধোৱা দুই ভাইক বিদেশী ৰান্ধনিৰ আজ্ঞা-ভাতৰ ধাৰাসাবে চৌৱাই পেলালে। সম্ভান সকলৰ বিপৰ্যায় বুদ্ধি দেখি বেচেৰা গিহুদেৱতাই কলিকালৰ প্ৰকাণ্ড প্ৰতাপ অনুভৱ কৰি ঈশ্বৰক চিন্তি বিধায় মনেৰে বল।

দুইজন ককাইদেওঁৰ চুলি-কটা ব্যাপাৰ লৈয়ো আমাৰ ঘৰত কম আন্দোলন উপস্থিত হোৱা নাছিল। অৰুচ তেনে চুলি-কটা বা টিকনি-কটা ঘটনা সাতোটা বাবৰ ছাগল্ গ্ৰহৰত আজি-কালি নিতৌ ঘটিব লাগিছে, “ব্ৰাহ্মণ ক্ষত্ৰিয় পুণ্য-তত্” সকলে নিৰ্ব্বিবাদে, অগ্ৰতি-বোধ পতিবে নিতৌ স্ব স্ব মন্তকৰ শিখা কাটি তহিলং কৰিব লাগিছে, কিন্তু তেনে কাণ্ড-কাৰখানা দেখি অলেখ কাউৰীৰ এটা কোকাইও একোবাৰ “কা” কৰা নাই, অসংখ্য চিলদীৰ এটা চিলাইও এটা “চি” বোলা নাই, বৰ-পছে এটা টোপাল পেলাওৱা নাই, “ৰান্ধনিয়ৈ পুহ যহীয়া চকৰ তলত জাহ্ন. দিওঁহু. পেটৰহু. কাঠ-ৰন্ধিৰে সৈতে এবাৰ পেহোৱা নাই, আনকি “সনাভনী” ৰখি সম্প্ৰদায়-সভাৰ পৰা এটা

Unanimously passed resolution অৰ্থাৎ সৰ্বসন্মতিক্ৰমে নিৰ্দ্ধাৰিত
 প্ৰস্তাৱৰ সিদ্ধান্ত লাট আৰু বৰ লাট বাহাদুৰৰ সভালৈ দুখোৰ প্ৰতিবাদ
 স্বৰূপে পঠিওৱা হোৱা নাই, আৰু সেই “বিৰাট” সভাৰ সেই বিষয়ৰ
 কাৰ্য্যাবলী কোনো দৈনিক, সাপ্তাহিক, মাসিক বাতৰি-কাকতত প্ৰকাশ
 কৰি সদিয়াৰ পৰা ধুবুৰীলৈকে তুমুল আন্দোলনৰ তৰঙ্গ তোলা নাই।
 কালৰ কি প্ৰবল প্ৰতাপ, আগৰটো আন্দোলনৰ দৰে এই টিকনি-
 বিনাশনৰ আন্দোলনটোৱেই কালক্ৰমত আমাৰ যবত নিৰ্দ্ধান মুক্তি
 লাভ কৰিলে; আৰু কলে নো কোনে হাতত ধৰিব, যে টিকনি তো
 এক বকম সৰু কথাই, দেখোতে দেখোতেই চাহাবী হেট কোট আৰু
 পটলুঙৰ বৰ বৰ কথাবোৰ পৰ্য্যন্ত সৰুবো সৰু একোটি হৈ কেনিবা
 সৰকি পৰিল।

পিতৃদেৱতা লক্ষ্মীম্পুৰত থাকোতেই কিছুমান দুষ্ট মামুহে বড়যন্ত্ৰ
 কৰি তেওঁৰ ওপৰত এটা মিছা অভিযোগ আনে; আৰু সেই
 অভিযোগৰ বিচাৰৰ নিমিত্তে তেওঁ ডিব্ৰুগড়লৈ যাব লগীয়াত পৰে।
 তেতিয়া ডাক-আহাজ বা বেল আসামত নাছিল; গতিকে তেওঁ
 নাৱেৰে আহিব লগীয়াত পৰিছিল। পিতৃদেৱতা বাটত থাকোতেই
 কিবা স্বৰূপে জুইলাগি ডিব্ৰুগড়ৰ কাছাবী ঘৰটো পুৰি যায়। তেওঁৰ
 ওপৰত অভিযোগ আনোতা দুষ্ট মামুহ কেইটাই চেলু পাই, তেওঁ
 মামুহ লগাই দি কাছাবী ঘৰটো পোৱালে বুলি ডেপুটি কমিছনৰ কৰ্ণেল
 ক্লাৰ্ক কৈ দিলে। কৰ্ণেল ক্লাৰ্কে কোনো বিচাৰ আৰু বিবেচনা
 নকৰি, দণ্ডবিধি আইনৰ “বৰ-আলানি” অভিযোগৰ ধাৰাত পিতৃ-
 দেৱতাক পেলাই তেওঁ ডিব্ৰুগড় পালতে তেওঁক হাজোতত দিলে।
 এই বোকৰ্কাই সেই কালত আসামৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈকে সকলো
 মামুহৰ মনত তোলপাৰ লগাই পেলাইছিল; আৰু সকলোৱে পিতৃ-
 দেৱতাৰ মিছিনা ধাৰ্মিক আৰু পুণ্যাঙ্গা মামুহৰ দ্বাৰাই তেনে দৃণবীৰ্য

কাম কোনোমতেই হোৱাটো অসম্ভৱ বুলি বুজি, বেজাৰ আৰু শোকত মগন হৈছিল, আৰু যাতে পিতৃদেৱতা সেই অগ্নি-পৰীক্ষাৰ পৰা নিষ্কলঙ্ক হৈ সন্মানেৰে সৈতে উদ্ধাৰ হৈ ওলায় তাৰ অৰ্থে ঈশ্বৰৰ ওচৰত কায়মনোবাক্যে প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল। এই বিপদৰ গোটেই ডোখৰ কালত ডাঙৰীয়া দীননাথ বেজবৰুৱা স্থিৰ, বীৰ, অটল হৈ আছিল, আৰু তেওঁৰ নিষ্পাপ নিৰ্মল অন্তঃকৰণত এক মুহূৰ্ত্তৰ নিমিত্তে ভয়ৰ সঞ্চাৰ হোৱা নাছিল। তেওঁৰ নিৰ্ভয় উত্তৰ, ঈশ্বৰ বিশ্বাসেৰে বলী পৌৰুষপূৰ্ণ ব্যৱহাৰে কৰ্ণেল ক্লাৰ্কে প্ৰমুখ্য কৰি তেওঁৰ শত্ৰুদলৰ প্ৰাণত আতঙ্ক, আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ প্ৰজাৰ মনত বিশ্বাস-বিমিশ্ৰিত আনন্দ উৎপাদন কৰিছিল। বিচাৰৰ শেহত পিতৃদেৱতা মেঘমুক্ত শশধৰৰ দৰে নিজৰ পূৰ্ণ যশগ্ৰাৰ জেউতিৰে আৰু উজ্জল হৈ ওলাল। গবৰ্ণমেণ্টে তেওঁক আকৌ আগৰ কামত নিযুক্ত কৰি, কামৰ পৰা স্বগিত (চচ্পেণ্ড) হৈ থকা কেইমাহৰ পূৰ্বা বেতন তেওঁক দিলে। ইয়াৰ পিছত তেওঁৰ শত্ৰুদলৰ যিবোৰ নানা লটিঘটি হৈছিল, সেইবোৰৰ বৰ্ণনা দি লেখনী কলুযিত কৰিব নেখোজোঁ। সেই মোকৰ্দ্দমাত পিতৃদেৱতাৰ বিস্তৰ ধন ভগন হৈছিল। ব্ৰেন্সন নামে (পিছত ইলবট বিলৰ সময়ত ভাৰতীয় মানুহক, বাইকৈ বঙালীক গালি পাৰি বিখ্যাত হোৱা) এজন ইংৰাজ ডাঙৰ বেৰিষ্টাৰক, আৰু শব্চন্দ্ৰ বাহুজী নামে এজন ওখ ধাপৰ বঙালী উকিলক পিতৃদেৱতাৰ পক্ষ সমৰ্থন কৰিবৰ নিমিত্তে কলিকতাৰ পৰা অমোদা হৈছিল। ব্ৰেন্সন অহাৰ আগেয়েই উকিল শব্চন্দ্ৰ বাহুজীয়ে ডিব্ৰুগড় পাই সেই মিছা মোকৰ্দ্দমাৰ জাল ধণ্ড-বিধণ্ড কৰি উৰাট দিলে। ব্ৰেন্সন আহি গোৱালপাৰা পাওঁতেই ভাবে পৰা পিতৃদেৱতাৰ মাতিয়েক সুবিখ্যাত হাকিম পূৰ্ণানন্দ বৰুৱা “ছোটচাহাবে” তেওঁক ওভোতাই পঠিয়ালে। সেই মোকৰ্দ্দমাত অহা সুযোগ্য উকিল বাবু শব্চন্দ্ৰ বাহুজীয়ে ডাঙৰ

পিছত আসাম গবৰ্ণমেণ্টৰ চাকৰি লৈ “একুট্টা এছিষ্টেণ্ট” হৈ আসামতে থাকিল।

আমাৰ স্বযোগ্য বন্ধু সদাগৰ ত্ৰীমূৰ্ত্ত ভোলানাথ বৰুৱা ডাঙৰীয়াই (B. Baruah) মোক এদিন কলিকতাত কৈছিল, যে তেওঁ ঢাকাত থাকোতে ডিব্ৰুগড় কাছাৰী পোৰাৰ বহুশ হঠাৎ এদিন তেওঁৰ আগত এটা ঘটনামূত্ৰত উদ্ঘাটিত হৈ পৰিছিল, হেনো ঢাকাৰ কোনো এটা মুছলমান বেপাৰীৰ মোকদ্দমাৰ নথি এটা পুৰি নষ্ট কৰিবৰ নিমিত্তে সেই বেপাৰীৰে এটা মুছলমান কৰ্মচাৰীৰ দ্বাৰাই সেই কাষাটো সজ্জাটিত হৈছিল। অনেক বছৰৰ পিছত, সেই বহুশ প্ৰকাশৰ বিপদ সম্পূৰ্ণৰূপে বিদূৰিত হোৱা আনি, সেই মাত্ৰহে বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ আগত কোনো মূত্ৰত সেই কথা স্বতঃ প্ৰকাশ কৰি নিজৰ বাহাদুৰীৰ আনন্দ উপভোগ কৰিছিল।

লক্ষীমপুৰীয়া শ্বাভিৰ ওচৰত বিদায় লবৰ আগতে লক্ষীমপুৰৰ চেনিমাছ আৰু পাতমাছৰ কথা মনত পৰিল। এনে ডাঙৰ আৰু তেলাল চেনি আৰু পাতমাছ লক্ষীমপুৰ এবিৰৰ পৰা আজিলৈকে আৰু মই কতো দেখা নাই। সেই দুবিধ লক্ষীমপুৰীয়া মাছ শোণৰীৰে মোৰ আগৰ পৰা অভ্যৰ্জান হল যদিও তাৰ সোৱঁৰণ অভ্যৰ্জান নহল।

লক্ষীমপুৰতে এই সোৱঁৰণ লেখক হৈ-গুহু খেলৰ বিস্তাৰ দীক্ষিত হৈ সেই খেলৰ কোনো এখন অস্থায়ী “ক্লাব” খুদ্দামান ছাত্ৰৰ সত্য-ৰূপে পৰিপণিত হৈছিল। অৱন্তে সেই “ক্লাব” মূন্ধ-ক্ষেত্ৰ, এই লেখকতকৈ অনেক গুণে ডাঙৰ আৰু বলী বুজাক বৰী-মহাবৰী সকলৰ শোধ-বীৰ্য্য আশ্ৰয়ালয়ৰূপে বিশেষকৈ পৰিকল্পিত হৈছিল; এই তেহুৰী-গুটীয়া আম ছই-চাৰিটা তেহুৰী-গুটীয়াৰে সৈতে প্ৰতিব্দী হুপকৰ কোনো এক পক্ষৰ দ্বাৰাই বপুয়াৰ লেখ বঢ়াবলৈ ক্ষুদ্ৰ পদাভিকৰূপে বাৰোম ব্যৱহৃত হৈছিল; আৰু তেহুৰী-গুটীয়া বপুয়াৰ “ডিউটি” (duty) কাম

হৈছিল :—গুহু-গুহুক স্বদলৰ পৰা বিদ্যমানবদে লৰি ওলাই গৈ বিপদ-
দলৰ কোনো এজনৰ হাতত বন্দী হৈ উশাহ এৰি হৈ-গুহুৱা প্ৰাণ
পৰিত্যাগ কৰাটো মাথোন। উশাহ এৰি হৈ-গুহুৱা মোৰ ককাইদেউ
আৰু ভাগিনৰ বাহিৰে সেই বথী মহাবথী সকলৰ ভিতৰত দুজনৰ নাম
মনত আছে। এজন শ্ৰীযুত হাৰিবৰ দাস, আনজন শ্ৰীযুত গম্ভীৰ
চন্দ্ৰ দাস।

গুৱাহাটীৰ জীৱন

পিতৃদেৱতা লক্ষ্মীমপুৰৰ পৰা গুৱাহাটীলৈ বদলি হয়। অসম বুৰঞ্জী
লেখক কাশীনাথ তামূলী ফুকনৰ জ্যেষ্ঠপুত্ৰ, গুৱাহাটী নিবাসী শ্ৰীযুত
কমলানাথ ফুকনৰ ঘৰত আমি উঠিলোঁহি। ফুকনৰ ঘৰৰে সৈতে
বেজবৰুৱাৰ ঘৰৰ ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধ পুৰণি কালৰে পৰা চলি আহিছে। তাৰ
উপৰি, কমলানাথ ফুকনৰ ভায়েক, শিৱসাগৰ নিবাসী শ্ৰীযুত মুক্তানাথ
ফুকন খাজাৰী পিতৃদেৱতাৰ জোৱায়েক। আমি অলপ দিন মাথোন
ফুকনৰ ঘৰত আছিলোঁ। আমাৰ ল'খৰ সুবিখ্যাত ৩লক্ষীনাথ
গজপুৰীয়া বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ খালি হৈ থকা ঘৰ-বাৰীলৈ সোনকালে
উঠি গলোঁ টক।

গুৱাহাটীৰ বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰ, আৰু চাৰিওফালৰ পৰ্ব্বতমালাৰে
বিকৃষিত বৰোৱৰ দৃশ্যই মোৰ মন অনিৰ্ৰুচনীয় আনন্দেৰে পৰাই
পেলালে। সেই দৃশ্যৰ চিত্ৰপট মোৰ হৃদয়-চিত্ৰমালাত বাবজীৰম
থাকিব। অৰুণাচল, উৰামল, উৰুঙ্গী, মৰগ্ৰহ, কুৰ্জুৰ, বৰ্শিষ্ঠাৰ
আদি ভীৰ্ণভানলৈ পিতৃদেৱতাৰে সৈতে গৈ মই যে কি অপাৰ আনন্দ
উপভোগ কৰিছিলোঁ, কৈ অতাৰ মোহাৰোঁ! মাথোন কাৰাখ্যা
আৰু হাজোতৈ বোক নক বুলি পিতৃদেৱতাই লগত নিয়া নাছিল।

গুৱাহাটীতে প্ৰথমতে মোৰ স্কুলত প্ৰবেশ ঘটে। সঁচাকৈ কবলৈ গলে, স্কুললৈ যোৱাটো মোৰ মনত বৰ-ফাটেকলৈ যোৱা যেন লাগিছিল। মোৰ পক্ষে স্কুলত প্ৰবেশ মানে বন-বিহঙ্গৰ সজ্জাত প্ৰবেশ, যদিও তাত অবস্থিতি চাৰি-পাঁচ ঘণ্টাৰ নিমিত্তেহে। কিন্তু হলে কি হব, সেই চাৰি-পাঁচ ঘণ্টাৰ পিছত মুকলি হৈ গৈ আকৌ যে কাইলৈ তেনেকৈ তাত পুনৰাবদ্ধ অনিৰ্বাধ্য, সেই চিন্তাৰ ভয়ে মোক খুলি খুলি ৰাইছিল। পিতৃদেৱতাৰ তকুম, মই স্কুললৈ যাবই লাগিব, এতেকে যাবই লাগিব,—তেহেলৈ মোৰ মনো-ৰাজ্যত “বামুণেই মৰক বা লগুণেই ছিগক।”

স্কুলত সোমায়ৈই যেই দেখো, কৰধৃত-ঘৃণীত-শোভিত-বেত্ৰঃ মাষ্টৰ মহাপ্ৰভু সকলৰ বস্ত্ৰ-গন্তীৰ মিনাৰ ছাত্ৰ সকলৰ সন্মিলিত সংঘত কণ্ঠ নিস্তত মৃদু-মন্দ গুৰু-গুৰু ধ্বনিৰ কটাৰ ভেদ কৰি স্কুল-ঘৰৰ মূণচ পাইছেগৈ, মোৰ ধাতুটিও মূৰৰ মূণচত উঠিবলৈ লৰ ধৰে। মোৰ মূৰৰ ব্ৰহ্ম-বজ্জৰ কামতে ধাতুটিক এৰি ধৈ মই বহি স্কুলত কিবা লিকা-বুজাৰ তো কথাই নাই, খৰত অলপ অচৰপ যি পঢ়ি শুনি লিকি-বুজি আহোঁ, সিয়ো পাহৰণিৰ পঞ্চবটীত সোমাই মায়া-মুগ হৈ কৰবালৈ লৰি পলাই গুচি যায়। হায়! স্কুল মোৰ মনত ভয়ৰ ভবন নহৈ যদি আনন্দ-ভবন হলাইহেঁতেন, আৰু মোৰে নিচিনা দুৰ্ভগীয়া, “স্কুলাতঙ্কৰোগ গ্ৰস্ত” এম—এটা লৰাৰ পক্ষেও যদি তেনেকুৱাই হলাইহেঁতেন, তেন্তে আমাৰ দেশত কি হুহু সবল দেহৰ আৰু মনৰ এচাম প্ৰজাৰ (Generation) সৃষ্টি হলাইহেঁতেন। স্কুলত লিকা দিবৰ কঠোৰ নিৰ্দ্ধয় নীৰস এটা ৰাখোন ব্যৱস্থাৰ সলনি যদি তাৰ ওলোটা অবস্থাৰ প্ৰচলিত হলাইহেঁতেন, তেন্তে কেনে হাঁহি-মুৰীয়া কাৰ্য্যকৰ, আৰু নিজৰ সাব্যব নীৰাত প্ৰকৃষ্টিত প্ৰজা চাবে চাবে বাঢ়ি আমাৰ জন্ম-ভূমিক উজ্জল আৰু মহিৰাষিত কৰিলেহেঁতেন। দেবী সৰস্বতীৰ বহুবেকীয়া পূজাৰ

উৎসৱ ছাত্ৰৰ সকলৰ পক্ষে কেনে আনন্দময় হয় ;—তেওঁৰ দৈনিক পূজাও যদি ছাত্ৰৰ সকলৰ পক্ষে তেনে আনন্দময় হলেহেঁতেন, তেন্তে তেওঁৰ অক্ষয় জ্ঞান ভাণ্ডাৰৰ পৰা জ্ঞান-বত্ৰৰ সম্ভাৱ হৰিষ মনেৰে সংগ্ৰহ কৰি কত লোক ধনী আৰু সুখী হব পাৰিলেহেঁতেন।

স্কুলত আমাক অন্ধ শিকোৱা এজন মাষ্টৰ আছিল; তেওঁৰ নামটো (যদি মই পাহৰা নাই) চাধাৱত আছি। তেওঁক দেখিলেই মোৰ মূৰত থাকিব-নোখোজা অন্ধৰ আকৃতি কেইটা বিকৃতি হৈ, মাতৃস্তন্থৰে সৈতে মাতৃদন্ত মাত কেইতাক সিহঁতে লগত লৈ মোক স্কুলৰ ক্লাচৰ কাঠৰ বেঞ্চৰ ওপৰতে নিকপায় কৰি অকলশৰীয়াকৈ এৰি, তাহানি নিষ্ঠুৰ নলে দময়ন্তীক হাবিৰ মাজত এৰি পলোৱাদি পলাইছিল। তাৰ পিছত কিন্তু-মূলী চাহাবৰ বড়া চকু, আৰু চোকা মুখৰ বাক্যবাণ এই মৃতকৰ ভেলটোৰ ওপৰত যিমান কোবেৰে পৰিছিল, উদ্ভবৰ আশাত নিৰাশ হৈ যিমান কোবেৰেই সেইবোৰ তেওঁৰ টোণলৈ উভতি গৈছিল। মূঠতে এই কেৰা কলেই হব যে গুৱাহাটীৰ স্কুল মোৰ পক্ষে আনন্দালয় নহৈ স্বমালয় তৈ উঠিছিল।

মনস্ত আছে, স্কুলত মোৰ এনে বিছাভ্যাসৰ সঙ্কটময় অৱস্থাতে এবাৰ কলিকতাৰ পৰা তেওঁলোকৰ কলেজৰ বন্ধত ককাইদেওসকল গুৱাহাটীলৈ আহিছিল। মোৰ কলিকতীয়া ককাইদেওসকল আজি আহি পাবহি, এই উৎসাহৰ আনন্দাতিশয্যত মোৰ মাটিত ভৰি পৰা নাই। ককাইদেওসকল আহিল; গুৰুজন সকলক তেওঁলোকে সেৱা কৰি আৱৰ অভ্যৰ্থনা লাভ কৰিলে; সকলোৰক দুই-চাৰি আধাৰ মিঠা কথাৰে আপ্যায়িত কৰি সেৱা মৰফাৰ গ্ৰহণ কৰিলে। কিন্তু এই দুৰ্ভাগীয়াৰ দুৰ্দৃষ্টৰ কথা কি কম! মোক দেখিয়েই ককাইদেৱে মাত লগালে—“এইটো ইমান ডাঙৰ হলনে! হেৰ তই কি পঢ়িছ?” প্ৰশ্নটো শুনিয়েই মোৰ মনৰ আনন্দৰ স্নান একে হেচোকতে জ্বলি

শুকাই গৈ তাৰ তলিৰ ওখোৰামোখোৰাবোৰ ওলাই পৰিল; মুখ শুকাই কৰাই-খোলা ঘেন হল। ডাবিলোঁ, হৰি হৰি! মোক ফুলৰ বৰ-বাৰে খেদি আনি দেখোন আজিৰ নিচিনা এনে আনন্দৰ দিনতো ঘৰ পালেহি!

কিছুমান বেলিৰ পিছত ককাইদেৱে মোৰ পঢ়া কিতাপ কেইটা মোৰ হতুৱাই অনাই, মোৰ পঢ়াৰ পৰীক্ষা কৰিবলৈ লাগি গল; আৰু তেওঁৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত মোৰ পৰা তেওঁ একো একোটা কোপোলা আনুগুণি পাবলৈ ধৰিলে! তেওঁৰ উঠিল ধং। মোক ধৰি কিল-কীৰ্ত্তন দিবলৈ তেওঁ উঠি দিলে খেদা। মই মাৰিলোঁ লৰ। ক্লেৰকতে মই আমাৰ গোটেইখন বাৰীত, পচোৱা-বতাহৰ আগ উৰাদি উৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলোঁ, আৰু মোৰ পিছে পিছে তেওঁ লৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ অসামৰ্থ খেদাত ক্লান্ত হৈ পৰিল, আৰু মোৰ বেগ কোবত-কোবে চৰিল। সকলোৱে অবাক হৈ এই বিপৰীত দৃশ্য চাবলৈ ধৰিলে। অন্তত খেদা আৰু লৰাৰ ধুম যেতিয়া তমোময় হৈ উঠিলগৈ, মাতৃদেৱীয়ে বৰ পুতেকক এই wild goose chase অৰ্থাৎ বনৰীয়া বাজহাঁহ ধৰিবলৈ খেদি ফুৰি হাইবাণ হোৱাৰ পৰা নিবৃত্ত হবলৈ বৰকৈ কৈ, তেওঁক অলপ ভৎসনা কৰি কলে—“বাক হেৰ তই কলিকতাৰ পৰা আহিছ দেখি হেপাহ কৰি তোৰ সৰু ভায়েৰে তোক চাবলৈ আহিল; তই তাক ক’ত ছুই-চাৰিটা কথা কৈ পোনতে মৰম কৰিবি নাই, তাক আকৌ এইদৰে মাৰিবলৈ চোৱ-খেদাদি খেদি লৈ ফুৰাইছ! লাহে-বীৰেও দেখোন তই তাৰ পঢ়া-শুনাৰ মহলা লব পাৰ।” আইৰ কথা শুনি যদিও ককাইদেও ক্লান্ত হল, তথাপি আইক যুহু-মন্দ প্ৰতি-ভৎসনা কৰিবলৈ মেপাহৰিলে যে “তোমালোকে তাক মৰম কৰি কৰি ভাৰ যুৰ খালাইক। ইয়ানটো চোৱোৱা লবাই একো পঢ়া-শুনা ঘৰুৱে,— এটা big dunce হল!” এই বটনাৰ পিছত ককাইদেও সকল কথা

কেইটা দিন মই মন মাৰি আলেঙে-আলেঙে কুৰি কোনোমতে কটাই দিছিলোঁ। বোধকৰো এই ঘটনা, পিতৃদেৱতাই গুৱাহাটীতে কামৰ পৰা অৱসৰ লৈ পেন্সন পাই শিৱসাগৰলৈ আহিবৰ কিছু দিনৰ আগতে ঘটিছিল, কাৰণ মোৰ মনত আছে, শিৱসাগৰলৈ আহিবলৈ যাত্ৰা কৰি গুৱাহাটীৰ ঘাটতে আমি সকলোটি নাবত উঠি থাকি, বাতি বালিত ভাত খাবৰ সময়ত, বৰ ডাঙৰ ধুমুহা বতাহ এটাই আমাৰ বন্ধা-বঢ়া ভাত বালিৰে পুতি পেলাইছিল, আৰু বালিত তৰা আঁৰ-কাপোৰখন উৰাই নি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মাজত পেলাই দিছিল; আৰু সেই বাতিৰ সেই চুখোণৰ সময়ত দেউতা আৰু ককাইদেওসকলে আমাৰ আন মানুহ আৰু নাৱৰীয়াইতৰে সৈতে পানীত নামি কান্ধ পাতি আমাৰ নাও দুখন ধৰি থাকি কোনোমতে বন্ধা কৰিছিল। মনত আছে, ধুমুহাৰ পিছত, সেই বাতিয়েই তেওঁলোক দুয়ো কলিকতালৈ উভতি যাবলৈ বুলি সদাগৰী জাহাজত উঠে গৈ, আৰু পিছ দিনা মাতৃদেৱীয়ে চকুৰ লো টুকি এই বুলি বেজাৰ কৰিছিল যে—“লৰা দুটাই কালি বাতি ইমান ঢুকা পালে, আৰু যোৱাৰ আগেয়ে এসাজ ভাত খাবলৈ আহি খাবলৈকো নাগালে।”

—গুৱাহাটীৰ সোৱঁৰণ—

ওপৰত উল্লেকিয়াইছো, যে পিতৃদেৱতাই গুৱাহাটীতে একটো এছিষ্টেণ্ট কামৰ পৰা অৱসৰ লৈ পেন্সন পায়। গুৱাহাটীৰ অনেক ভৱলোকে, বাইকে লক্ষীনাথ গজপুৰীয়া বন্ধা ডাঙৰীয়াই পিতৃদেৱতাক উজািলে উভটি নগৈ গুৱাহাটীতে ঘৰ-বাৰী কৰি থাকিবলৈ অনুৰোধ কৰে। কিন্তু পিতৃদেৱতাই নিজৰ পুৰণি ঠাই শিৱসাগৰলৈ উভতি যোৱাটোকে ধৰি কৰিলে।

গুৱাহাটীৰ ভদ্ৰলোক সকলৰ ভিতৰত উকীল শ্ৰীমন্ত সেন, বশোমন্ত সেন, এই দুজনৰ কথা, আৰু গোবিন্দ ৰাম চৌধাৰীৰ কথা মোৰ মনত আছে। এওঁলোক আমাৰ ঘৰলৈ সততে আহিছিল, আৰু দেউতাৰ আদৰৰ পাত্ৰ আছিল। গোবিন্দৰাম চৌধাৰী ওখ, ডাঙৰ আৰু দেখিবলৈ বৰ সভা-গুৱনি লোক আছিল। হেজাৰৰ ভিতৰত গোবিন্দ ৰাম চৌধাৰী চকুত পৰা “চেহেৰাৰ” মানুহ।

কমলানাথ ফুকনৰ কথা প্ৰথমতে অলপ কৈছোঁৱেই। ফুকন ডাঙৰীয়া বড়িয়াল, বসিক, witty আৰু কৌশল কৰি লোকক বিদ্ৰূপ কৰিব পৰা লোক আছিল। মোৰ গুনা এতিয়াও মনত আছে;—কোমোবা এজনে হেনো ডবা এটা কিনিবলৈ তেওঁৰ পৰা ধন ধাৰে মিছিল। ডবা কিনাও হল, আৰু দিনো তাৰ ব্যৱহাৰ কিনোতাৰ দৰত হবলৈ ধৰিলে, কিন্তু ধাৰে নিয়া ধন অনেক দিনলৈকে সেইজনে ফুকন ডাঙৰীয়াক ওভোটাई দিবৰ নাম নকৰে। ধৰুৱাৰ নিশ্চিন্ত গতি দেখি বাৰচেৰেক ফুকনে ধাৰ সাধিলে, কিন্তু ফল একো নফলিল। যেহেতু নিজৰ মনৰ সন্তোষৰ অৰ্থে, তেওঁ এই পত্ৰটো ৰচনা কৰি সমাগত বন্ধু সকলৰ আগত সুৰ ধৰি গাবলৈ ধৰিলে, যথা:—

“দলৈ (অমুক)—ৰে

ডবা ৰাঙ কৰে,

তাৰ ধন আভিলৈকে বাকী।

(অমুকৰ) কথা শুনি

ঘৰে। টকা শুৰি,

ইকি (অমুকৰ) কাকি ॥”

এই Lampoon অৰ্থাৎ বিদ্ৰূপাত্মক পত্ৰ কেইশাবীয়ে ধৰুৱাৰ ঘৰাই ধাৰ গুজাৰ পাৰিছিলনে নাই ক'ব মোৱাৰোঁ; কিন্তু ই যে ফুকনৰ বনৰ খেঁৰ আমেক পৰিমাণে কৰাইছিল, তাৰ ফল নাই; কাৰণ

তেতিয়া প্ৰায় সকলো বসিক ভ্ৰমলোকৰ মুখে মুখে এই পণ্ডা কেশাৰী বাগৰি ফুৰি তাৰ উদ্দেশ্য (mission) এক প্ৰকাৰে সিদ্ধি কৰিছিল।

গজপুৰীয়া বক্ৰা ডাঙৰীয়াৰ সম্পৰ্কেও এটি ক্ষুদ্ৰ আয়োজনক কথা মোৰ মনত আছে। তেখেতৰ এটা ঘোৰা আছিল; ঘোৰাটো বেগী বা চোকা যে নাছিলেই, বৰং সি বটুৱা বদনামৰো হাত সাৰিব পৰা নহয়। ঘোৰাটোৰ মন্ত্ৰৰ গতিত বা “বেগতিত” বক্ৰা ডাঙৰীয়া বিবৰ্ত্ত হৈ, এদিন তাক প্ৰকান্তে এই বুলি ভংগনা কৰি লজ্জা দিছিল,—“ইস্ নেদেখিছা! জানিবা ইন্দ্ৰৰ উচ্চৈশ্ৰৱাদোষৰহে! বোলেঁ তিউৱা বটুমাৰ ঘোৰাহে ঘোৰা, খোজ কাটিবৰ ফালে মন হলে নাই।”

—আমাৰ বংপুৰ যাত্ৰা—

দুখন ডাঙৰ গুৱালকুটীয়া হোলোং নাৰেবে আমি গুৱাহাটীৰ পৰা নিৰসাগৰলৈ যাত্ৰা কৰিলোঁহঁক। গুৱাহাটীৰ পৰা নিৰসাগৰলৈ উজাই আহোতে আমাৰ ২২।২৪ দিন লাগিছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰই দি উজাই অহা এই কালডোখৰ মোৰ পক্ষে অগাৰ আনন্দৰ কাল। কাগুনৰ শেহ ছোৱা আৰু চতৰ আগছোৱাত যোৰ ফৰোঁ, এই নৌকা-যাত্ৰা সম্বন্ধিত হৈছিল। দ্ব্যতময় গুপ্ত বালিৰে ঢুকাৰে দুটা ভিৰ-বিৰোহা পাৰি দিয়া, নিৰ্ঘল ব্ৰহ্মপুত্ৰখন মোৰ মনত, কটিকৰ স্তম্ভাবে বোৱা এখন ডাঙৰ চেলেং কাপোৰ যেন লাগিছিল। আৰু ভৰি ধোৱা সেই বগা চেলেংখনত দুটা কলা টোকাপক্ৰা বগাই ঘোৱাৰ নিচিনাকৈ আমাৰ মাণ্ড দুখন চৰিব ঠেলাত বোৱা যেন লাগিছিল। একো একোটা বালিক দূৰৰ পৰা একো একোটা “বানাদাৰ হোবৰা” চেমিৰ পৰ্বত যেন, আৰু একো-একোটা বটীয়া বৰণৰ কাপীৰ চেমিৰ দৰ যেন

দেখিছিলোঁ; আৰু দুপৰীয়া টেঙা খাবৰ মন যোৱা কালডোখৰত একো-একোটা বালি-লোণৰ পৰ্বত বুলি কল্পনা কৰিছিলোঁ। দুপৰীয়া আৰু গধূলি কোনো এটা বালিৰ কাষত নাও ৰাখিলেই, মই সকলোৰে আগেয়েই একেভাপেই নাৱৰ পৰা বালিত পৰি আনন্দত ম'ৰাচৰাইৰ পোৱালী লৰি ফুৰাদি ফুৰিছিলোঁ। মনত এনে ভাব, যেন চকুৰে-দেখা দূৰলৈকে যত বালি দেখিবলৈ পোৱা গৈছে, এটাকো বাদ নিদি এটাইবোৰৰ ওপৰত জপিয়াই লৰি-ধাপৰি ভটাগুটি বাগৰাদি বাগৰি ফুৰি শেষ কৰিহে এৰিম।

এদিন দুপৰীয়া ভাত ৰান্ধিবৰ নিমিত্তে এটা বালিত নাও ৰখা হল। দেখিলোঁ, বহুত গজাচিলনী চাৰিওফালে উৰি ফুৰিছে। জ্ঞানোবাই মোক কৈ দিলে যে সেই বালিত নিশ্চয় গজাচিলনীৰ কণী পোৱা যাব। মই, মোৰ ককাইদেও ত্ৰীনাথেৰে সৈতে, বিচাৰি বিচাৰি সঁচাকৈয়ে দুটা গজাচিলনীৰ কণী পাই আনি বুকু ফুলাই সকলোকে দেখুৱালোঁ। গুনিলোঁ, গজাচিলনী যদিও নাখায়, কিন্তু তাৰ কণী হলে খায়। এই সন্তোষজনক বিধান প্ৰৱণ কৰি কণী দুটা ভজোৱাই দুই ভায়ে পৰম ভ্ৰূণেৰে সৈতে ভোজন কৰিলোঁ। এদিন আন এটা বালিত বিচাৰি বিচাৰি দুটা ঘৰিয়ালৰ কণী পাইছিলোঁ। প্ৰকাণ্ড কণী। কণী দুটা কুটাই তাৰ ভিতৰৰ কুহমবোৰ দলিয়াই পেলাই, গোটে খোলা দুটা বহুত দিনলৈকে নাৱৰ কুঁজিৰ বাৰত আৰি থৈ দিছিলোঁ। বংপুৰ পাই, নাৱৰ পৰা নামিবৰ সময়ত কিন্তু সেই দুটা মোৰ দৃষ্টিৰ বহিৰ্ভূত হল। বোধকৰোঁ “জুপৰ্ভাইছৰ” বৰিনাথ ককাই দয়া পৰশ হৈ অন্তঃসাৰ লুপ্ত অণু-শূণ্যক থাক ঘৰিয়ালৰ বুকুলৈ পানীয়েদি “চালান” দিলে।

এদিন আবেলি চাৰিমাহ বজাত এটা ঘুলিত আমাৰ নাও ৰখা হল। সন্ধ্যা সোনকালে সেই দিনা বজাৰ কাৰণ,—কেকেৰীয়া বজাহ, সন্ধ্যাত: বজাহৰ কোব ৰাতিলৈ বাঢ়ি সেই বজাহ ধুমুহাত

পৰিণত হবগৈ পাবে, এই আশঙ্কা কৰি। ঘুলিটো ভাল . তাত নাও বান্ধি থাকিলে কোনো ভয় নাই, আৰু শীঘ্ৰে তেনে ঘুলি পোৱা নাযাবও পাবে। নাও বন্ধাৰ পিছত দেখা গল, দূৰত বালিৰ ওপৰত দুটা কি তিনটা ডাঙৰ কাছ বগাই গৈছে। নাৱবীয়াইতে কলে, যে কাছকেইটা কাল্‌চাপ কাছ। সিহঁতে এনে বতৰত বালিত কণী পাৰিবলৈ উঠে। আমাব লগুৱা ধনীয়ে এই খবৰ শুনিয়েই কাছৰ ফালে চোচা ললে। আমি লব দিলোঁ। মাফুহ অহা গম পাই, কাছ কেইটাই অভীষিত কাথ্য নৃগিত ৰাখি, উভটি নৈৰকালে প্ৰাণ-পণে লব দিলে। ধনীৰ বেগ অল্পপাতত কাছৰ বেগতকৈ বেছি হোৱাত, সি কাছ এটাক আগছি ধৰি ততালিকে লুটিয়াই পেলাই তাৰ বুকুত ডাঙৰ গোৰ এটা মাৰি দিলে, যাক চলিত ভাষাত কাছ-গোৰ বোলে। কাছটো একে গোৰতে অৱশ হৈ পৰিল। বাকী কেইটাই ইতিমধ্যে পানীত পৰি প্ৰাণ বন্ধা কৰিলে। কাছটো কাটিলত তাৰ পেটত দুকুৰিমান কণী ওলাল।

এদিন নাওখন পাবৰ নল-খাগৰিৰ কাষে কাষে বাওঁতে নাৱবীয়া-ইতে চৰিব কেবেকা মুখেৰে হেচা মাৰি ধৰি এটা দুবাকাছ ধৰিছিল। কাছটোৰ পিঠিত এটা ভোটা কাইট বা খড়্গৰ দৰে আছিল। সেই কাছটোক হেনো নল-দুৰা বোলে; আৰু সি হেনো অখাত। নাৱবীয়াইতে কাছটো কি কৰিলে কব নোৱাৰোঁ; সম্ভৱতঃ তাক খাঙৰ শ্ৰেণীভুক্ত কৰি বান্ধি-বাঢ়ি পেটত তৰাই ধলে। আমাব ধনীয়ে কিন্তু কি কৰিছিল কব নোৱাৰোঁ; কাৰণ কাছটো অখাত বুলি শুনি সি দেউতাই ছপুমাটক আমাব আগত প্ৰতিবাদ কৰি তলত দিয়া শাস্ত্ৰৰ বচন যাতি তাৰ অনুত ব্যাখ্যা কৰি কৈছিল,—“কীৰ্ত্তন বোৰাত এই দুবাকাছ থাকিলে কৈছে; যেনে, ‘দুবাকাছৰ মন মোৰ বান হৰি বোল’। অৰ্থাৎ মোৰ মনে তোকে থাকিলে কৈছে, তই হই-বাব পোৱা হ’?”

আমাব নাৱবীয়া এটাই এদিন বালিত হুৰি উভটি আহি তাৰ

চুৰিয়াৰ কোচ উৰুৰিয়াই আমাৰ আগত একোচ কাছ-কণী বাকি দিলে ; তাৰ কিছুমান সম্পূৰ্ণ ঘূৰণীয়া, কিছুমান দীঘলীয়া। ঘূৰণীয়া-বোৰ বৰ কাছৰ কণী, আৰু দীঘলীয়াবোৰ ছৰাকাছৰ কণী। পাঁচ-ছ দিনলৈকে সেই কণী সিজাই নাইবা ভাতত দি আমি সকলোৱে খাই ভুগি লভিছিলোঁ।

এদিন ৰাতি খাই-বৈ আমি নাৱত শুই আছোঁক ; এনেতে নাৱৰীয়াইতে দেউতাক কলে, যে বৰ ধুমুহা বতাহ আহিবৰ সত্ত্ব, কাৰণ কলা মেঘ এচটা পশ্চিমফালে আকাশত ওলাইছে। লৰালৰিকৈ দেউতাই সিহঁতৰ হতুৱাই নাও দুখনৰ গোজ কাচি মজপুতকৈ পোতাই বন্ধালে, আৰু আন আন যি সতৰ্কতা অৱলম্বন কৰিব লাগিছিল, কৰালে। পোন্ধৰ মিনিট মানৰ পিছতে গোটেইখন আকাশ কলা মেঘে চাটি পেলালে, হৰ হৰ গিৰ গিৰ শব্দ হল, বিজুলী াৰিবলৈ ধৰিলে, আৰু লগে লগে ভয়ানক ধুমুহা আৰম্ভ হল, আৰু আমাৰ নাও দুখনক ধুমুহাই পানীত পেলাই বোন্ধা থেকেচা দিবলৈ ধৰিলে। যাত্ৰা কৰি গুৱাহাটীৰ ঘাটত নাৱত উঠাৰ দিনাবদৰে সেই দিনাও দেউতাই নাৱৰীয়াইত আৰু চাকৰ-নাকৰবোৰৰে সৈতে ৰাতি পানীত পৰি কান্ধ পাতি নাও দুখন কোনোমতে বন্ধা কৰিছিল। পিছ দিনা উজাই ৰাওঁতে এঠাইত দেখিলোঁ, আমাৰ নাৱৰে মিচিনা নাও এখন উৰুৰি হৈ এটা ডাঙৰ জাজীত লাগি আছে। পিছত গুলিলোঁ বোলে সেই নাৱৰ সকলো কেইটা আৰোহী, গল ৰাতিৰ সেই ধুমুহাত নাও বুৰি মৈৰ গৰ্ভত চিৰকাললৈ বিলুপ্ত হল। কৰাল কালে কোন দুৰ্ভাগীৱাক সপৰিবাৰে এইদৰে পানীৰ মৈদামত দিলে কোমে কব !

ষাওঁতে ষাওঁতে এহিম পুৱী মল খাপৰি আৰু কহঁহা ধকা ভেকা বালি এটাৰ ওপৰত একাক বসবীয়া বহ দেখিলোঁ। সন্দেহিত হৈ দাড়বীয়াইতে মৈৰ সিপাৰলৈ পাৰি দি দাবৰ সন্মোগত কৰোঁতেই,

মহজাকেই আত্মশক্তি বিন্ধত হৈ, ভয় খাই টেঁটাই ঢপলিয়াই লব মাৰি হাবিত সোমাল। ডাঙৰবোৰৰ লগে লগে সমানে লৰিব মোৱৰা চাৰি-পাঁচোটা সুন্দৰ মহপোৱালি পিছ পৰি লৰি যোৱা দেখি এনে ভাল লাগিছিল। সিহঁতক পাৰিলে ধৰি মৰম কৰি পুহিবৰ মোৰ বৰমন গৈছিল।

এদিন দেখা গেল, এজোপা ডাঙৰ গছত বহি এটা কুকুৰা-চৰাইয়ে এটা ডাঙৰ বোঁমাছ খাবৰ দিহা কৰিছে। আমাৰ নাৱৰ আগোৱাল এটাই কুকুৰাটোৰ ফালে কাঠখৰি এডাল ফুটি মাৰি পঠিয়ালে। ভোজনত বহা কুকুৰাটোৱে ভোজনৰ আগেয়ে ভয় খাই উৰি লৰ মাৰিলে, আৰু মাছটো তাৰ নখৰ পৰা খহি ধুপুৰ কৰে গছৰ তলত পৰিল। ফুটি মাৰোতা আগোৱালটোৱে একে জাপেই নাৱৰ পৰা নামি নামত পৰি, লৰি গৈ মাছটো লৈ আহি আমাৰ আগত বুকু ফিন্দাই পেলাই দিলেহি। বৰ ডাঙৰ বোঁ। কাটিলত পেটৰ ভিতৰত তিনি সেৰমান কণী পোৱা গল। ভোজনত বহি নিকল মনোৰথ হৈ শুচি যোৱা কুকুৰাটোৰ সাহিবে, সকলোৱে সেই মাছ সেই দিনা ভোজন কৰি ভুপ্তি লভিলে।

এদিন দেখিলোঁ, পাৰৰ বালি এটাত থকা জুপুৰি এটাৰ পৰা আলোৱা বুঢ়া বুঢ়ী দুটা আমাৰ নাৱৰ ফালে বেগাই আহিছে। দেখিলোঁ, বুঢ়াৰ হাতত কিবা এটা ওলমি আহিছে। “দেউতা এখন্তক নাও ৰাখক” বুলি কোৱা বুঢ়াৰ মাত শুনি আমাৰ নাও বধা হল। দেউতাৰ আগত বৰ-কাছৰ পোৱালী এটা থৈ বুঢ়া বুঢ়ীয়ে সেৱা কৰি কলে “দেউতা ঈশ্বৰে পেকন লৈ উজাই আহিছে বুলি আমি শুনিছোঁ; সেইবাবে দেউতা ঈশ্বৰক সেৱা কৰিবলৈ আহিলোঁ।” দেউতাই মিঠা কথা কৈ বুঢ়া বুঢ়ীক অপ্যায়িত কৰাৰ পিছত, বুঢ়াই তাৰ ধুংবোণৰ বৃত্তান্ত কৈ দেউতাৰ পৰা দৰব লৈ সত্ৰীকে সেৱা কৰি প্ৰস্থান কৰিলে।

নিজান বালিৰ ওপৰত বুঢ়া বুঢ়ী হালি সেই দৰে অকলৈ থকা দেখি মোৰ লৰা মনলৈকো এটা উদাস ভাব আহিছিল। ভাবিছিলোঁ, মোক মোৰ অভিভাবক সকলে যদি এৰি দিয়ে, ময়ো অকলৈ এই দৰে এনে এটা বালিৰ ওপৰত পজা এটা সাজি লৈ দাবজীৱন থাকিম।

নল খাগৰি থকা বালিৰ গৰাৰ পানীৰ জুৰলিত কাতি হৈ পৰি থকা নল খাগৰিৰ ওপৰত সৰু সৰু কাছ পোৱালীবোৰ উঠি থাকে, আৰু আমাৰ নাও কাষ পালেগৈয়ে টপুং কৰে পাণীত পৰি বুৰ মাৰে। এই দৃশ্যটো মোৰ বৰ ভাল লাগিছিল। ভাবিছিলোঁ, ময়ো যদি কাছ-পোৱালি হলোঁহেঁতেন এই দৰে টপুং কৰে বুৰ মাৰি কৰবালৈ গুচি গলোঁহেঁতেন। এনেকুৱা কাছ পোৱালি দেখিলে মই লেখি যাওঁ। এদিন এটাৰ পিছত এটাক লেখোঁতে একুৰি তিনটা হৈছিল।

ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাতিত একো-একো ঠাইত মাদুৰি বন হয়। বাকলি গুচাই মাদুৰিৰ সাহটো আৰু কেওঁটো খাবলৈ ভাল লাগে। দেউতাই কিন্তু আমাক মাদুৰি খাবলৈ নিদি কৈছিল “এই মাদুৰিৰে কোবাই মৰিয়ামৰি কৰি যতুবাংশ ধ্বংস হৈছিল, এতেকে মাদুৰি খাব নেপায়।” এনে innocent মাদুৰিৰে সৈতে যে এনে ভীষণ স্থিতি বিজড়িত হৈ আছে, জানিব পাৰি সেই দিনাৰ পৰা মাদুৰি ভোজনৰ পৰা প্ৰতি-নিবৃত্ত হলোঁ।

একো-একো ঠাইত বালিৰ গৰাত থহনীয়াই থকা বাবে, সেই পিনে উজাই বোৱাটো বিপদজনক। সেই দেখি সেই পাৰৰ পৰা সিপাৰলৈ পাৰি দিব লগীয়া হয়। চকুৰে ইপাৰ-সিপাৰ মণিব নোৱৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰত এইদৰে আৰাৰ অনেকবাৰ পাৰি দিব লগীয়া হৈছিল। পাৰি দিওঁতে মাৰব আপোৱাল কেইটাই নাৱৰ টিং আৰু গলত বহি প্ৰাণপণে দাব মাৰি, আৰু গুৰিয়ালে গুৰিব পৰা গুৰি বঠাৰে চাব দি দি অভি কটোৱে এই দুখৰ কাৰ সন্মাপন কৰিছিল। এনেকৈ পাৰি দিওঁতে আমি

অনেকবাৰ পিতৃদেৱতাকে গুৰিয়ালৰ হাতৰ বঠা কাটি লৈ নিজে বঠা ধৰা দেখিছিলোঁ। নাও পাৰি দিওঁতে পিতৃদেৱতাই “ৰাম পাৰ কৰা, এ, ৰঘুনাথ সংসাৰ-সাগৰে!” এই ঘোষা লগাই পদ দিছিল, আৰু আমি সকলোৱে উচ্চৈশ্বৰে গাইছিলোঁক। বাস্তবিকতে এই নামৰ তালৰ লগত পানীত পৰা দাবৰ চেও মিলি নাৱৰীয়াইতৰ মনত এক অপূৰ্ণ উৎসাহৰ সোঁত বোৱাইছিল, আৰু ফলত নাও হাকোলা হাফোলে আগবাঢ়ি গৈছিল। এদিন এই দৰে ব্ৰহ্মপুত্ৰত পাৰি দি যাওঁতে এবাৰ নৈৰ মাজতে আমাৰ নাওখন ধপহ্‌কৰে এটা চটত লাগিল। ততালিকে নাৱৰীয়াবোৰেৰে সৈতে পিতৃদেৱতাই চটৰ তৰাং পানীত নামি পৰি নাওখন বলেৰে টানি টানি কোনোমতেহে সেই চোৰ বালিৰ চটৰ বিপদৰ পৰা তাক, বন্ধা কৰিলে।

এদিন পিতৃদেৱতাই আমাক দূৰৰ পৰা আঙুলিয়াই দেখুৱাই কলে “সোৱা মোৰ আতাব ধান ৮কমলাবাৰী সত্ৰৰ গছ দেখা গৈছে!” পিতৃদেৱতাৰ আদেশ আৰু আৰ্হি অনুসৰণ কৰি আমি নাৱৰ চৰখত আঠকাটি পৰি ধানৰ উদ্দেশে ভক্তিপূৰ্ণ সেৱা কৰিলোঁক। পিতৃদেৱতাই সেৱা কৰি উঠি, তলত দিয়া ঘোষা কেইটা স্তব ধৰি গাই তাৰ মানে অতি ভক্তিভাৱে ব্যাখ্যা কৰি আমাক শুনাইছিল;—

“যি দিশত মহা ভক্তসবে ত্ৰীমন্ত কমললোচনক

পৰম সন্তোষে কীৰ্ত্তন যিতো কৰয়

সি দিশক নমস্কাৰ কৰি দুৰ্য্যোৰ সংসাৰ হুখে তৰি

আপুনি অচ্যুত স্বৰূপ সিতো হোৱয় ॥

ৰহমান পদ যুগলৰ মকৰন্দ যধুভ্ৰত প্ৰায়

ভক্তত সকলে যি দিশত প্ৰকাশয়।

সি দিশ জানিবা গজাদেৱী অনেক প্ৰবাহৰূপে আতি

পৰম নিৰ্মল স্বৰূপে শোভা কৰয় ॥

শ্ৰীমধুদ্বিষ ঈশ্বৰৰ

কীৰ্ত্তন মঙ্গল নিবন্তৰ

যিতো ভূমিতাগে শুদ্ধৰূপে হোৱে জাত।

তাৰ ধূলি যিতো জিবে ধৰে, নিশ্চয়ে জামিবা সিতো নৰে,

কৃষ্ণৰ পৰম বস্ত্ৰভ হোৱে সাক্ষাত ॥”

মোৰ ভালকৈ মনত আছে, যি দিনা আমি দিখৌ মুখত সোমাওঁ-সোমাওঁ হৈছোঁ, সেই দিনা চুপৰীয়া, ওচৰৰ মিৰিগাওঁ এখনত বৰকৈ লৰা এটাই কন্দা আমি শুনিলোঁ। দেউতাই তেতিয়াই নাও বন্ধাবলৈ দি, নাহৰ পৰা নাহৰীয়া এটাক কন্দনা লৰাটোৰ মাক বাপেকক মাতি আনিবলৈ পঠিয়াই দিলে। সিহঁত আহিলত, লৰাটোক সিহঁতে কিয় সিমানেকৈ কন্দুৱাইছিল, দেউতাই সুধি, আৰু নকন্দুৱাবলৈ ভালকৈ কৈ সিহঁতক বিদায় দিলে। সিহঁতে দেউতাৰ কথাভ সন্তোষ লভি, আমাৰ নাওখন অলপ বাধিবলৈ কৈ, লৰি গৈ চাইটা মাছুহে সাদৌ কৰি অনা এটা ডাঙ্গৰ বৰ-কাছ দেউতাক উপঢৌকন দি সেৱা কৰিলে। লগতে গোটেইখন মিৰিগাওঁৰ লৰা, বুঢ়া আৰু তিকতা আহি আমাৰ নাহৰ কাষত জুম খাঙিলে। দেউতাই কাছটো তাতে কটাই তাৰ এটা কি দুটা লিখা বাধি বাকীবোৰ সিহঁতকে বিলাই দিয়ালে। সিহঁতে বং মনেৰে মজ্জ লৈ দেউতাক সেৱা কৰি গুচি গল। বৰ-জাপি এটাৰ সমান ইমানটো ডাঙ্গৰ বৰ-কাছ আগেয়ে মই কেতিয়াও দেখা নাছিলোঁ।

তেতিয়া মোৰ বয়স কিমান কব নোৱাৰোঁ। মই চুৰিয়া বহিও পিঙিছিলোঁ, কিন্তু এৰা ধৰাকৈহে। মই শুনিলোঁ, আৰু দুই-এদিনতে আমি বংপুৰ পামগৈ। মই ভাবিলোঁ আমাৰ বংপুৰৰ ঘৰৰ ম মাছুহে বোৰৰ আগত মোৰ কঁকালেৰে সৈতে চুৰিয়াৰ এনে এৰা-ধৰা সৰহটো বৰ লাজৰ হব; ইয়াকে ভাবি, মিনে বাতিয়ে সৰহ-মিছিগাকৈ পিঙি থাকিবলৈ চুখন চুৰিয়া ৰোক দিবলৈ মাতৃদেৱীক কলোঁ। মাতৃদেৱীয়ে মোৰ প্ৰাৰ্থনা বৃত্তি-সজ্জত কিৰেচনা কৰি সেইমতে ৰোক চুৰিয়া চুখন দিলে, আৰু মই ভব্য-পব্য সন্ত্য লৰা হৈ আমাৰ বংপুৰৰ ঘৰত প্ৰৱেশ কৰিলোঁ।

দ্বিতীয় অঙ্ক

প্ৰথম আখ্যা ।

—স্কুলীয়া জীৱন—

অসম ৰজাৰ ৰাজধানী বংপুৰ বা শিৱসাগৰৰ দৃশ্য অসম ৰাজপ্ৰতি-
নিধিৰ ছহৰ গুৱাহাটীৰ দৃশ্যতকৈ সুকীয়া । গুৱাহাটীৰ গাত লুইতৰ
বিহা-মেখেলা, ডিঙিত পৰ্বতৰ সাতসৰী হাৰ, মূৰত ভুবনেশ্বৰীৰ ধ্বল
কিৰীটি, বুকুত উমানন্দ আৰু উৰ্বশী । শিৱসাগৰ সমতল, চকুৰে
দেখালৈকে প্ৰায় পৰ্বতশূন্য নিৰাস্তৰণা ;—মাথোন তেওঁৰ ক্ষীণ হাত দুটি
দিশে আৰু দিচাং নামৰ সৰু সৰু বলয় এজুৰিয়ে অলপ উজলাই
ৰাখিছে । গুৱাহাটীৰ পৰা নায়েৰে আহোঁতে, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ওচৰত বিদায়
লৈ দিশেৰা বুকুত সোমোওঁতে মোৰ বেনে লাগিছিল, নামনি আৰু
মাজ-অসম এৰি বংপুৰ ছহৰত সোমোওঁতেও মোৰ ভেনে লাগিছিল ।
নতুন ঠাই, আমাৰ নিজা পুৰণি ঘৰ বংপুৰলৈ ঘাব লাগিছোঁ, বংপুৰ
নোপোৱালৈকে এই আমন্দই যেনেকৈ মোক আশুত কৰি ৰাখিছিল,
বংপুৰ পালত, সেই আমন্দ এটা অনিৰ্বৰচনীয় বিবাগে ওকাই
পেলালে ।

অসম দেশখনক গোটেই ভাৰতৰ আন আন দেশবোৰেৰে সৈতে
বিজাই কোনো-কোনোদে জকাই-চুক বুলি উপলুঙা কৰা গুৰিছোঁ ;
ভেনেকুৱা উপলুঙীয়া বিজনিকে দি যদি নামনি অসমেৰে সৈতে
উজনীৰ শিৱসাগৰক চোৱা যায়,—ভেনেহলে শিৱসাগৰকো অসম-
জকাইৰ চুক বুলিলে বুলিব পাৰি । অন্ততঃ আকৃতিত মহলেও
প্ৰকৃতিত—কিন্তু জকাইৰ চুকটোক অগ্ৰাভ আৰু অৰাভ কৰি চলিলে

যেনেকৈ জকাইখনৰ কোনো মূল্য নাথাকে, শিৱসাগৰকো সেইদৰে অগ্ৰাহ্য অমান্য কৰিলে অসমৰ মূল্য নাথাকে। যি হওক, অতি শীঘ্ৰে শিৱসাগৰৰ সম্পৰ্কে বিৰাগৰ এনে ভাব মোৰ মনৰ পৰা জীতৰি তাৰ ঠাই অম্বুবাগে অধিকাৰ কৰিলে। তাৰ কাৰণ, শিৱ-সাগৰৰ বিশাল বিতোপন বৰ-পুখুৰী, আৰু তাৰ পাৰত ওখ ডাঙৰ দৌল তিনটা। শঙ্কৰদেৱৰ ভাষাবে কবলৈ গলে, এই দৌল তিনটাব “স্বৰ্ণ বজ্জত লোহা জলে তিনি শৃঙ্গ।

চকুত জমক লাগে দেখিতে বিবিজ ॥”

বিষ্ণুদ’ল আৰু দেবীদ’ল,—ছুকাৰ এই দ’ল দুটাত যদিও বজ্জতল শৃঙ্গ নাথাকি লোৰ চকু আৰু ত্ৰিশূলে সেই কাম কৰিছে, মাজৰটোৱ অথাৎ শিৱদ’ল’ৰ ওপৰত “চকুত জমক লগোৱা বিবিজ শৃঙ্গই তিৰি-মিৰি কৰি দশোদিশ প্ৰকাশি” যে শিৱসাগৰৰ মহিমা উজ্জল কৰি-ৰাখিছে, তাক এশখন মুখেৰে কব পাৰি। হুশীতল নিম্বল জলেৰে, চপ্‌চপীয়া শিৱ-সাগৰৰ বৰ পুখুৰীটোকো সৰোবৰৰ সন্মান দি, ত্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ অমৃতময় ভাষাবে আকৌ এইদৰে বৰ্ণাব পাৰি—

“তাৰাৰ মাজে সৰোবৰ এক।

সাগৰ-সঙ্কাল দেখি প্ৰত্যেক।

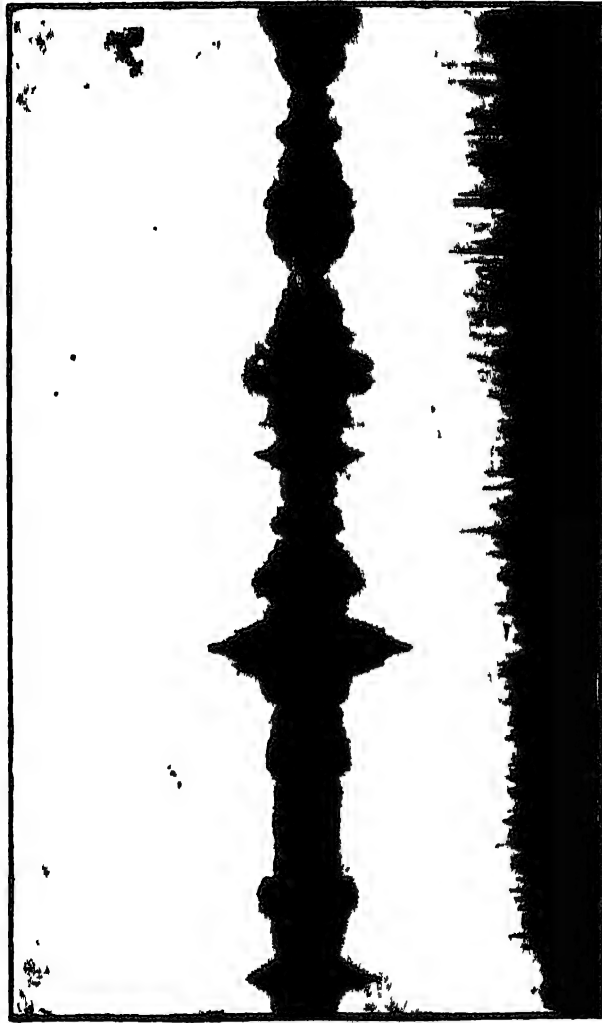
স্বৰ্ণময় পদে আছে জুৰি!

ভ্ৰমৰে মধু পীয়ে তাত পৰি ॥

ৰাজহংস আদি যতোক পক্ষী।

পৰি পৰি থাকে মাথায় উপেক্ষি ॥”

এনেবিধৰ বৰ-পুখুৰীটোৱেও অচিৰতে মোৰ মন হৰণ কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিলে। ইয়াৰ উপৰিও কোবাল সোঁতীয়া আৰু “মাতুহ-পৰি-মৰা” ওখ পৰাৰে দিখৌ নৈয়ে, আৰু দিখৌৰ সিপাৰৰ বংঘৰ, কাৰেংঘৰ, ভলাভলি ঘৰে, জয়সাগৰৰ দৌল আৰু প্ৰকাণ্ড পুখুৰী প্ৰভুতিয়েও যে

শিক্ষাসাগর

(—বাঁহী প্রেছ)

শিৱসাগৰৰ বিষাগোম বৰটোপ

সন্মতকালে এই মোৰ মন-হৰণ ভাৱনাত 'ডাঙৰ ডাঙৰ' ভাৱবীয়াৰ ভাও দি সহায় কৰি সেই ভাৱনা স্বকলমে সমাপন কৰিলে এইটো কোৱা বাছলো মাথোন। মোৰ পক্ষে শিৱসাগৰ শীত্ৰে আমন্দ-সাগৰ হ'ল, বংপুৰ ৰঙৰ আলয় হ'ল।

শিৱসাগৰৰ ঘৰত উমলিবলৈ মোৰ ছুটা ভৰ্তিভাৱ লগৰীয়া স্বৰূপে পালে, — এটি মোতকৈ দেৱ-বহুৰৰ বৰ, আনটি মোতকৈ অলপ সৰু। প্ৰথা দিনতে মই আবিষ্কাৰ কৰিলোঁ, যে সিহঁত দুয়ো মোতকৈ বেছিকৈ পঢ়িছে, — অৱশ্যে বঙ্গলা কিতাপ। সিহঁত দুয়ো সিহঁতৰ বঙ্গলা-বিদ্ৱাৰ 'তব-বি-বাজীৰে' খন্তেকতে মোক অবাধ কৰি দিলে! বঙ্গলা পঢ়-পাঠৰ পতা মোৰ আগত সিহঁতে মাতি মোক এক প্ৰকাৰ পুতি পেলালে বুলিব লাগে। তাৰ এটা পতা মোৰ এতিয়াও মনত আছে যথ—

“পৰ্বতে ধুমল মেঘ হইল উদয়।

ভয়ঙ্কৰ শব্দ কৰি বেগে বায়ু বয় ॥

পাতা উড়ে ফল পড়ে ভাঙিতেছে ডাল।

উড়িল বাতাসে সব কুটীৰেৰ চাল ॥

নদী জলে উঠে ঢেউ পৰ্জন্ত সমান।

উপায় নাপায় মাৰি কৰে ছায় ছায় ॥”

দুয়ো লগ লাগি “ভয়ঙ্কৰ শব্দ কৰি” এই প্ৰচণ্ড পতা মাতি মোৰ ওচৰত প্ৰথম দিনতে এনে “বেগে বায়ু” বোৱাবলৈ ধৰিলে যে মোৰ লক্ষীপুৰীয়া আৰু গুৱাহাটীয়া বিদ্ৱাৰ গৰ্জৰে ছোৱা মন-কুটীৰৰ চাল উৰি কৰবাত পৰিলগৈ; মোৰ দ্যাক-মদাৰ-মৈৰ জলন্ত পৰ্জন্ত-সমান চৌ উঠিল; ভুলনাত মোৰ বিজয়ীভাৱে চৈ-মিহা টুল-নাওখনি টুল-তুল-কাৰি বুৰোঁ বুৰোঁ হ'ল, আৰু মই উপায়-সল্যাই অৱশ্যে ছায়! ছায়! কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। তেতিয়াই মই মনতে সজল কৰিলোঁ যে সিহঁতে

ঘিটো খাব-বৰৰ পৰা খাব-বাকদ সংগ্ৰহ কৰি মোৰ কুহু কিল্লাটো কতে কৰিলে, সেই খাব-বৰৰ পৰাই অতি শীঘ্ৰে ময়ো খাব-বাকদ সংগ্ৰহ কৰি সিহঁতেৰে সৈতে সমানে বণ দিম। যেনে সঙ্কল্প তেনে কাৰ্য্য হল; সিহঁতে পঢ়া বজলা পঢ়াৰ কিতাপখন দুই চাৰি দিনতে পঢ়ি আৰু সিহঁতে মুখস্থ কৰি থোৱা কবিতা কেইটা মুখস্থ কৰি পেলালোঁ। তেতিয়া সিহঁতে পঢ়া মাতিলে ময়ো যেতিয়া সিহঁতেৰে সৈতে সমানে সেই পঢ়া মাতি বা সিহঁতে মাতোঁতে লৰি আগবাঢ়ি কাউণ্টাৰ ফায়াৰ Counter-fire এৰে অৰ্থাৎ প্ৰত্যগ্ৰিবে পঢ়ায়ে হুমাবলৈ ধৰিলো, আমাৰ ভিতৰত সংঘটিত পঢ়া-মুছকন স্তগিত হৈ শাস্তি স্থাপিত হল। কিন্তু কুইনিনে হেঁচা মাৰি ধৰি বখা মেলেৰিয়া জ্বৰ নিচিনাকৈ সোনকালে সি আন আকাৰেৰে দেখা দিবলৈ সৰহ দিন নালাগিল। ওপৰত কৈ অহা ঋণশুদ্ধত যদিও ষোডা দুজন হাৰিছিল, সিহঁতে আকৌ শক্তি সংগ্ৰহ কৰি মোৰে সৈতে “গেৰিলা—হাৰকেয়াৰ” Guerrilla—Warfare অৰ্থাৎ অনিয়মিত ভাৱে ‘হায়বানি যুদ্ধ’ আৰম্ভ কৰি দিলে। এই যুদ্ধত বজলা যাত্ৰা-গানৰ “টেক” (Tank) ওলাল। আমি শিৱসাগৰলৈ যোৱাৰ কিছু দিনৰ আগতে হেনো বৰপেটাৰ বিখ্যাত তিৰিবাৰ বায়নে তেওঁৰ বজলা “যাত্ৰা গানৰ পালা” লৈ উজনি দিখিজয় কৰি ফুৰিছিল। বায়নৰ সেই যাত্ৰা-গানৰ অন্তৰ্গত বাধাৰ “মানভঞ্জন পালাৰ” পৰা একো-একোটা গানৰ একো-একো বিকৃত টুকুৰা স্তব-লয়-তান-শূণ্য কৰি “গিৰি-গুহা-বন-মহী-সবোবৰ” ওপৰেদি দুয়ো হব্, হব্, কৰে চলিবলৈ ধৰিলে; আৰু তাৰ প্ৰবল গতিত হান-সঙ্কটৰ গানবোৰ ডালে-পাতে চূৰ্ণীকৃত হবলৈ ধৰিলে। সেই সীতবোৰৰ এডোখৰ কছৰ এতিয়াও মোৰ মনত পৰু হৈ পৰি আছে; যেনে;—

“ও বাই! আপে গ্ৰেম কৰিলি হেনে হেনে।

এখন কান্ধ কেন নিৰ্জন্মে বনে।”

মই ভাবিলোঁ, ই কি হল ! এইবাৰ তো মোৰ আৰু বন্ধা মাই । মোৰফালে দেখোন পতং ! তেতিয়ালৈকে মই কোনো বজলা যাত্ৰা-গান দেখা নাছিলোঁ, শুনা নাছিলোঁ ! গতিকে এই musician “সঙ্গীতজ্ঞ” দুজনৰ হাতত মোৰ ঘাট অনিবাৰ্য্য । মই দেখা আৰু শুনা অসমীয়া ভাৱনাৰ গীত-পদ-বাইক-বচন দুটা এটা মাতি এই ভয়ানক “ধাক্কা” ছুঁতালিখনে প্ৰাণপণে চেপ্তা কৰিলোঁ হয়; কিন্তু প্ৰতিগন্ধই মোৰ সেইবোৰক ধূলি-মাকটি rubbish আৰু অসত্য বুলি একে টিলিকিতে উৰাই দিলে;—যদিও সিহঁতে তেতিয়ালৈকে কোনো ভাৱনা দেখা নাছিল । বজলা ভাষা, বজলা গান, বজলাৰ নিচিনাকৈ চুলি-কটা, চুৰিয়া-চোলা পিন্ধা, ঘূঠতে বজালী “ফেশ্বন” (fashion) আৰু every thing Bengali অৰ্থাৎ বি-কি-নহওক সকলো বজালী আমাৰ অসমীয়াতকৈ বে প্ৰেৰ্ত, এই বোণে তেতিয়াৰ ডেকা স্তৰপৰ গাত ভালকৈয়ে ধৰিছিল; আৰু এই বোণৰ প্ৰকোপ ইমান বাঢ়িছিল যে ডাঙৰ ডাঙৰ সত্ৰবোৰত স্তম্ভৰ অসমীয়া অসীয়া ভাৱনাৰ লগে লগে নাইবা অসীয়া ভাৱনাক খেদাই নাট-বটোতা গোসাই-মহন্ত সকলে বাবেবাৰুৰা অন্তৰ বজলা ভাষাত নাট ৰচি, ভাৱনা কৰি, নিজক গোৰবাহিত আৰু দৰ্শকক স্তম্ভী বিবেচনা কৰিছিল । বৰবোৰ যেনি ৰায় সকলোৰো ভেনি ৰায় গতিকে, ময়ো ভাবিলোঁ যে মোৰ বজলা গান অনভিজ্ঞতা অযাৰ্জনীয় । আকৌ ভাবিলোঁ, মোৰে বা মোৰ কি ? মই বজলা যাত্ৰা দেখিবৰ, বজলা পান শুনিবৰ সুবিধী ক’ত, পালোঁ যে মই ইহঁতেৰে সৈতে সেই বিষয়ত সমানে জোৰ মাৰিব ? ইয়াকে ভাবি মৌন হৈ, আকাৰে-ইচ্ছিতে প্ৰতিদ্বন্দী সকলৰ ওচৰত ঘাট দানি শিৱসাগৰলৈ তিথিবাম ৰায়মৰ পুনৰাগমনৰ প্ৰতীকা কৰি “মিচুকি শুভিৱা বৈলোঁ।”

কিন্তু বি হওক, অচৰিতে আন আন সকলো বিষয়তে যবৰ লৰা

বোৰৰ আৰু ওচৰ-চুবুৰীয়া সময়স্বত্ব বালকবৃন্দৰ নেতাৰ স্থান মই অধিকাৰ কৰিলোঁ, আৰু সেই অধিকাৰত কোনো বিবাদী নহল। মোৰ পৰিচালনাত পৰিপক্ক বালকবৃন্দৰে সৈতে অনেক প্ৰকাৰৰ বং ধেমালি আৰু খেলত মই পৈণত হৈ পৰিছিলোঁ; যেনে,—হৈ-গুহু, টাংগুটি, লুকা-ভাকু, পঁচি, কচুগুটি বাঘ-গৰু খেলা, গছত উঠা, বৰলী বাই মাছ ধৰা, ইত্যাদি ইত্যাদি। সেই কালত ফুট-বল, হকি, আৰু টেনিছ খেলে আমাৰ দেশত উকি মৰা নাছিল, অৱশ্যে ক্ৰিকেট খেলা দেখিছিলোঁ, আৰু অলপ ডাঙৰ হৈ ছুই-চাৰি সিন খেলিছিলোঁও। আমাৰ এটা পানী-খোৱা পুখুৰী আছিল, আৰু সি আহল-বহলত পৰি-মৰা বিধৰো নাছিল; অথাৎ সেইকালত তাক এটা বৃজন বিধৰ পুখুৰীকেই বুলিব লাগে। বাৰিখা তাত পানী উপচি থাকিছিল, আৰু খৰালি পানী শুকাই সি কেটেডাও নহৈছিল। বাৰিখা পৰ্বতৰ টিঙত যেনেকৈ ম'ৰাৰ আনন্দৰ চালি, বাৰিখা আমাৰো সেই পুখুৰীৰ পাৰত হাঁহি ধেমালি আৰু খিকিন্মালি। দিন নাই, ৰাতি নাই, সময় নাই, অসময় নাই, কাৰণ-অকাৰণত সেই পুখুৰীত আমাৰ নাদোৰ সাতোৰ জাঁপ আৰু ধৰ। থিয়-সাতোৰ, চিলনৌ-সাতোৰ, আদি কত বকমৰ সাতোৰৰ আন্দোলনেৰে সেই পুখুৰীত হেন্দোল-দোপ লগাইছিলোঁ, তাক আমি জানিছিলোঁ। আৰু সেই পুখুৰীয়ে জানিছিল। বোধকৰোঁ আমাৰ অতিৰিক্ত উৎপাতৰ প্ৰতিবাদ স্বৰূপেই হবলা, এদিন আবেলি সকলোৱে দেখি আচৰিত মানিলে যে হঠাৎ সেই পুখুৰীটো থলকিবলৈ ধৰিলে। চাৰিউপাৰৰ ফালৰ পৰা পানীবোৰ, কিহে কব নোৱাৰো, শামৰি নি পুখুৰীৰ মাজৰ নাদৰ ওচৰত গোটাই পৰ্বতৰ ওখ টিং যেন কৰিলে আৰু ধস্তেকতে চাৰিউপাৰৰ ফালে মাৰি পঠিয়ালে; আকৌ সেইদৰে চপাই ওখ কৰিলে, আকৌ মেলি দি চাৰিউপাৰ চোৱাই পেলালে, ঠিক যেন পূৰ্বৰ সাগৰৰ গানীৰ চৌৰ

উঠা-নমা আৰু আগবঢ়া—পিছহোহকা। এমেকৈ দহ মিনিটমান আন্দোলিত হৈ পুখৰীটোৱে আকৌ আগৰ সোম্য শাস্ত যুষ্টি ধাৰণ কৰিলে। এইটো কিবা আধিদ্বেবিক বা অধিভৌতিক উৎপাত বুলি ধৰি পিতৃদেৱতাই পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণ সকলৰ দ্বাৰাই ইয়াৰ পিছত স্বত্বায়ন, শাস্তিকৰম কৰোৱালে, আৰু নাম-ঘৰ বা গোলাই-ঘৰত পাল-নাম গোৱালে। এই ঘটনাৰ পৰা কিছুদিনলৈকে আমি সেই পুখৰীত আমাৰ উৎকট জল-ক্ৰীড়া স্তগিত কৰি ৰাখিছিলোঁ; কিন্তু তাৰ পিছত—“যথা পূৰ্বং তথা পৰং।” সকলোতকৈ সৰহ সময় মই পানীৰ তলত বৰ মাৰি থাকিব পাৰিছিলোঁ, আৰু এক বৰতে চাৰিপৰীয়া পুখৰীটোৰ এচুকৰ পৰা diagonally আনটো চুকত ওলাইছিলোঁগে। পুখৰীটোৰ এটা পাৰত একে ঠাইতে লগালগিকৈ এজোপা কঠাল, এজোপা তামোল আৰু এজোপা তেতেলি গছ আছিল। তেতেলি গছৰ ডালবোৰ পুখৰীটোৰ পানীৰ ওপৰলৈকে মেল খাই গৈছিল। তেতেলিৰ ডালত উঠি তাৰপৰা জাপ মাৰি জপং কৰে পানীত পৰাটো মোৰ নিত্যকৰ্মৰ এটা কৰ্ম আছিল। পাৰৰ পৰা ওলোটা খৰ মাৰি পুখৰীত পৰাটোও মোৰ আম এটা বাচাতুৰীৰ কাম আছিল। মুঠতে বাটেদি বা সোঁ-বাটেদি পুখৰীত নামি গামোৱা বা পুখৰীৰ সৈতে “লেন-দেন” কৰাটো মোৰ স্বভাৱ-বিকল্প হৈ পৰিছিল।

মই সাতোৰা বিদ্যাত পৰিপক্ক হলোঁ। যেতিয়া সঙ্গীসকলেৰে সৈতে যুক্তি কৰি একো-একো দিন দিখোত সেই কাৰ্য্য কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। বাৰিবা দিখোত সাপৰ-নেগুৰ-ছিগা সোঁত। একো-একো দিন তেঁওঁ দিখোত পৰি সাভুৰি ইপাৰ-সিপাৰ হৈছিলোঁ। দিখোৰ দুই পাৰে দুটা খুটা পুতি তাৰ পৰা লোৰ তাঁৰ লগাই তাত পাৰ নাও বান্ধি যাত্ৰহ, ঘোৰা, পাড়ী আদি পাৰ কৰা হয়। বাৰিবা আমি সেই গাবনাৰত উঠি মৈৰ ৰাজপাই তাত নাহৰ পৰা খৰ দ্বাৰি দি পৰি

সাতুৰি পাৰ হওঁ। এইটো উজু কাম যে নহয়েই বৰং risky বিপদ-জনকেই বুলিব লাগে; কিন্তু মোৰ মনত ভয় সংশয় একো হুপজিছিল। এই কাৰ্য্য কিন্তু আমি পিড়দেৱতাৰ অগোচৰতহে কৰিছিলোঁ, কেনেবাকৈ তেওঁৰ গোচৰলৈ আহিলে শাস্তি পাইছিলোঁ।

বুঢ়বাম মুক্তিলাব নামৰ ভকত এজনক আমাৰ পুখুৰী পাৰতে ঘৰ দি দেউতাই ৰাখিছিল। তেওঁ কমলাবাৰী সত্ৰৰ ভকত আছিল। কমলাবাৰীৰ ভকতক সদায় পুৰা-গধূলি একো কঠা চাউল দি আমাৰ ঘৰত পোহা পিড়দেৱতাৰ এটা অৰ্ধগু কাৰ্য্য আছিল। বুঢ়বাম মুক্তিলাবক আমি সকলোৰে “বুঢ় আঠৈ” বুলি মাতিছিলোঁ। আৰু শ্ৰদ্ধা আৰু সন্মান কৰিছিলোঁ। তেওঁ বাঢ়ৈৰ কাম ভালকৈ জানিছিল। তেওঁৰ দ্বাৰাই আমি পমা কাঠৰ সৰু নাও এখন কৰাই লৈ পুখুৰীত নাও বাই কুৰি, মাজতে আপোন ইচ্ছাতে নাওখন বুৰাই, পানীতে আকৌ সিঁচি লৈ তাত উঠি অপাৰ আনন্দ ভোগ কৰিছিলোঁ। মোৰ এই নৌ-বিহাৰ ইমান বঢ়া-বঢ়িত পৰিছিল গৈ যে দেউতা গুলে জোনাক ৰাতি মনে মনে আহি নাও খেলাই কুৰিছিলোঁ। “সৰ্ৱমত্যন্ত পৰিতং” বুলি কোৱা কথাই ফলিল। এদিন ৰাতি সেই কাৰ্য্য কৰি থাকোঁতেই হাতে-কলমে ধৰা পৰিলোঁ; “কলং গ্ৰহাৰং” হল আৰু পিছদিনা নাওখন forfeited অৰ্থাৎ “জপং” বা জৰিমনা হৈ কটা পৰিল, আৰু দুই-চাৰি দিনতে সি বুঢ় আঠৈৰ সহায়ত এখন তক্তাপোছ বা চাল-পীৰাত পৰিণত হল। ইহুৰ দোষত আজন্ম-বিহাৰী অহল্যা স্তম্বীৰী পাবানী হৈছিল, আৰু মোৰ দোষত আমাৰ জলবিহাৰী নাও-স্তম্বীৰী চালপীৰা হল!

লগুণ-দিয়নি

একে বিনাই মোৰ আৰু মোৰ ভতিজা এটাৰ লগুণ দিয়নি হৈছিল। যদিও “প্ৰাইভেট” (Private) অৰ্থাৎ অনাস্থীয় বকৰে

যেৰ কৰ্ণবেধ অৰ্থাৎ কাণ-বিদ্ধি কেতিয়াবাই হৈ, কাণৰ ভোমোলা বিদ্ধাত সীহৰ কঁৰিয়া, ধৰিকা আৰু কুহিলাৰে পৰা আৰম্ভ কৰি সোণৰ বাধৰ পতোৱা লংকেক পৰ্য্যন্ত সোমাই ওলমি টিবিন্-ঘিলাইছিল, তথাপি “অফিছিয়েলি” (Officially) অৰ্থাৎ শাস্ত্ৰীয় ৰকমে কৰ্ণবেধ আৰু চূড়াকৰণ আদি ব্ৰাহ্মণৰ দশসংস্কাৰৰ ভিতৰত সংস্কাৰ সেই দিনা লগুণ-দিয়নিৰে সৈতেহে সমাপিত হৈছিল। এটা কথা এইখিনিতে কৈ থোৱা যাওক; যে লগুণ দিয়নিলৈ চাৰি-পাঁচ দিন ধকাৰে পৰা দিনো, আমাৰ টোলৰ ভিতৰত নিবাসকৰোঁতা ব্ৰাহ্মণ সকলৰ বহাৰ পৰা অন্ন-ব্যঞ্জন ভোজনৰ অৰ্থে মোলৈ ভূৰি ভূৰি নিমন্ত্ৰণ আহিছিল; আৰু মই আনন্দ মনেৰে নিমন্ত্ৰণবোৰ বন্ধা কৰি আত্মতুষ্টি আৰু পৰতুষ্টি সম্পাদন কৰিছিলো। এনে মূৰাম্বি সময়ত এনে নিমন্ত্ৰণৰ জাউৰি উঠাৰ অৱশ্যে মানে আছিল।—শাস্ত্ৰৰ বচন হৈছে, “অঙ্গনা জায়তে শূদ্ৰঃ”; অৰ্থাৎ উপজিবৰে পৰা যদিও মই বামুণৰ লৰা, তথাপি শাস্ত্ৰমতে সংস্কাৰ নোহোৱালৈকে একতুৱা শূদ্ৰৰ হৈয়ে আছিলোঁ।;—যদিও এনেকুৱা শূদ্ৰত্ব অমুক লক্ষ্য পণ্ডিত বিচাৰ্গৰ বাপুৰ ঘৰৰ পখিলী মামৰ মেকুৰী জনীৰ “মেকুৰীঘৰ” শাৰীৰ হে। অৰ্থাৎ পণ্ডিত বাপুদেউৰ মেকুৰীজনী যদিও বামুণৰ ঘৰৰ মাৰ্জ্জাৰী, তথাপি তাই বিতৰ্কতে ওচৰ চুবুৰীয়া কৈবৰ্তৰ ঘৰত সোমাই পোৱা-মাছ পইতা ভাত ৰাই জিতাবে কোৱাৰি চেলেকি আহি, পণ্ডিত বাপুৰ ভাতৰ পাতৰ পৰাও তপত-তপত ভজা-মাছ লৈ যদিও দ্ৰুত গতিৰে প্ৰস্থান কৰে, তথাপি বাপুৰ বঢ়া ভাতে অতট হব নোখোজে; কাৰণ বাপুৱে দ্বিৰালীৰ ব্যৱহাৰ দেখি কিং কৰ্তব্য বিমুগ্ধ নহৈ “মাৰ্জ্জাৰী গমনে শুদ্ধি” বুলি মন্ত্ৰ মাতি সেই অৱকে তৰু কৰি লৈ, মাপ-কুৰ্মকে প্ৰমুখ্য কৰি পক দেৱতাক অৰ্পণ কৰি পকগ্ৰাস কৰি ভোজন কৰাত দ্ৰুতি ৰাই। যি হওক; “সংস্কাৰাং দ্বিজউচ্যতে” অৰ্থাৎ বোক লগুণ দিলেই মই দ্বিজ হম,

আৰু দ্বিজন হলেই শদিবৰ ঘৰত ভাত খোৱাৰ স্বাধীনতা মোৰ নাই-
কিয়া হব, মই নামুণৰ শৰীলৈ উঠিম, আৰু উঠিলেই চিৰ কাললৈকে
মই শদিব নক্সকলৰ পৰা বিহাৰত নহলেও অস্তুত; আহাৰত এৰা-
এৰি হম, এই নিমিত্তে, অৰ্থাৎ মই নামুণ হোৱাৰ নিপদত বা সম্পদত
পৰাৰ আগতে, মোক তেওঁলোকৰে এট বৰি ইমান দিন ভাব কৰি
আহোঁতা তেওঁলোকে ভালকৈ একোমাজ খদাই তৃপ্তিৰ দাব শুজি
লৈছিল।

শিৱসাগৰত ত্ৰিলোচন শৰ্মা নাজিৰ বৰি এজন ডাঙৰ পণ্ডিত
ব্রাহ্মণ আছিল। তেওঁ সকলো বায়ুগীয়া বিধি-বিধান দিয়া কাৰ্য্যত,
আৰু শাস্তিকৰম, গ্ৰহযজ্ঞ, তিলহোম, বটুক-পাঠ, বিয়াশৰাদ আৰু
লগুণ-দিয়নি আদি কাৰ্য্যত অতি পৰিপক্ক আছিল। সঁচাকৈয়ে
ত্ৰিলোচন নাজিৰদেউ বৰ পণ্ডিত মানুহ আছিল। নাজিৰ আমাৰ
ঘৰৰ পুৰোহিত আছিল। মোৰ লগুণ-দিয়নিত তেৱেঁই প্ৰধান
পুৰোহিত আৰু প্ৰধান প্ৰষ্টা আছিল। অপ্ৰধান কাৰ্য্য-কাৰক আন
আন অনেক ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতেৰে সৈতে, লম্বোদৰ শৰ্মা নামেৰে কল
পণ্ডিত এজনৰ কথাও মোৰ মনত আছে। হোমৰ অন্তত লম্বো
বাপুৱে যেতিয়া হাতত দুৰ্বা লৈ, শবৰ নালাৰ তলিত ছোমৰ খিউৰে
সৈতে ভম্ব বা ছাই মানি সেই ভম্বৰ কোট মন্ত্ৰ মাতি আমাৰ কপালত
দিবলৈ উদ্যোগ কৰিছিল, সেই উদ্যোগ-পৰ্ব্বৰ অভিনয় দেখি, ইাহিয়ে
মোৰ পেটত আঙোৰ-পাঙোৰ কৰি মুখৰপৰা খুকখুকনি তুলি দিছিল।
পিছেদেহতাৰ এটা ডাবিয়েছে সেই বিদ্ৰোহী ইহিক দবাই ভেতিয়া
মোক প্ৰকৃতিস্থ কৰিব পাৰিছিল। ইাহিব কাৰণটো অৱশ্যে মই
কওঁ.—লম্বোবাপু বুঢ়া মানুহ। তেওঁৰ হাত বৰকৈ কঁপিছিল।
'কাণ্ডাং কাণ্ডাং প্ৰবোহন্তী পৰ্ব্ব: পৰ্ব্ব: পৰি এবা মো দুৰ্ব্বো প্ৰভুত্ব
সহস্ৰেণ যতেন চ' (ইয়াৰ মানে—প্ৰত্যেক কাণ্ড বা গাঁঠিৰ পৰা

দুৰ্দ্ধৰ যেনেকৈ উদ্ভূত হয়, আৰু পুৰুষ পৰম্পৰাক্ৰমে বৰ্দ্ধিত হয়, তুমি হে দুৰ্দ্ধৰ! সেইদৰে বংশপৰম্পৰাক্ৰমে শত-সহস্ৰ বৰ্দ্ধিত কৰ।।) বেদৰ এই শ্লোকটো মাতি লম্বোবাপুৰে যেতিয়া আমাৰ কপালত ভস্মৰ ফোট একোটা দিবলৈ গৈছিল, আমি সেই পবিত্ৰ ফোট লবলৈ তেতিয়া তেওঁৰ আগত আঠুকাটি আছিলোঁ। তেওঁ কঁপা হাতেৰে অতি কষ্টেৰে ফোট দিবলৈ গৈ, সেই ফোট ঠিক ঠাইত দিব নোৱাৰি, কাৰো চেলাউৰিত, কাৰো নাকত, কাৰো গালত, তেওঁৰ অতি অনিচ্ছাস্বৰ্ণে দিছিল;—দিছিল মানে, তেওঁ দিয়া ফোট আপোন-মতলবেৰে যতে ততে পৰিছিল। ফোটৰ এনে বিপৰীত বিজ্ঞান লক্ষ্য কৰি বেদমন্ত্ৰৰ উদাত্ত-অমৃতদাত্ত-স্বৰ-বিকম্পিত গান্ধীয্যৰ ব্যোম ভেদ কৰি মোৰ থুক-থুকীয়া হাঁহি বিষম বিদ্ৰোহী হৈ উঠিছিল। এই ব্যাপাৰটো ঠিক যেন—কোনো ছাপৰ যুগীয়া পূজাৰীয়ে তেওঁৰ গোসাঁই ঘৰত অকলৈ বহি শালগ্ৰাম বা দেৱতাৰ মূৰ্তিৰ আগত মৃত্ত কণ্ঠেৰে একান্ত মনেৰে স্তোত্ৰ পাঠ কৰি থাকোঁতে সেই গোসাঁই-ঘৰৰ মূখচত জানিবা দুটা ডাল-শলিয়াৰ দল্ল-হাইব ধনিৰে অকস্মাৎ সেই পবিত্ৰ স্তোত্ৰৰ পৰিত্ৰাবৰণ ভেদ।

লগুণ-দিয়নিৰ অমৃত যেতিয়া টকলা-মূৰীয়া এডলীয়া টিকনৌয়া “বাচ্চা” ব্ৰহ্মচাৰী লৰা মই হাতত পলাশৰ ডাল এটাৰ দণ্ড, কমণ্ডলু আৰু ভিক্ষাৰ মোনা হাতত লৈ মাতৃদেবীৰ আগত উপস্থিত হলোঁগৈ, আৰু “তবতি মাতৰ ভিক্ষাং দেহি!” বুলি তেওঁক ভিক্ষা মাগিলোঁ, আৰু যোক বেড়ি ধকা নামতী ভিক্তাবোৰে “—এ নাযাবা বৰাঙ্গী হৈ এ!” বুলি ককণবসাস্কক গীত ধৰিলে, দেখিলে। মাতৃদেবীৰ চকু চল্‌চলীয়া হল, আৰু তেওঁ বিহাৰ আঁচলেৰে চকু মছিবলৈ ধৰিলে। কিয় কব নোৱাৰোঁ, ততালিকে মোৰো চকুৰ পৰা দুধাৰ লো বৈ গল। মই তিন দিনলৈকে এই ব্ৰহ্মচৰ্য্য বাধি অন্তত দণ্ড পৰিত্যাগ কৰিলোঁ।

সন্ধ্যাৰ সৰু পুখি এখনৰ মন্ত এই তিনি দিনৰ ভিতৰত সম্পূৰ্ণকৈ মুখস্থ কৰিব লগীয়াত পৰিছিলোঁ; আৰু অগত্যা কৰিছিলোঁও। প্ৰথম দিন-চেৰেকলৈকে আনে দেখুৱাই দি মোক সন্ধ্যা কৰিবলৈ শিকাইছিল, পিছত নিজেই কৰিব পৰা হলোঁ।

তেতিয়া সন্ধ্যাৰ মন্তবোৰ মোৰ মনত নগাৰ দোৱান যেন লাগিছিল; কাৰণ তাৰ মানে একো ভুবুৰিছিলো; আৰু আনে বুজাইও নিদিছিল, অথচ মুখস্থ মাতি সেইবোৰেৰে সন্ধ্যা কৰিব লগীয়াত পৰিছিলোঁ। মকৰিলে হেনো ব্ৰাহ্মণ পতিত হয়। সেই দেখি প্ৰাণপণে সেই কাৰ্য্য সমাপন কৰিছিলোঁ। মই অনেক কালৰ পিছতহে হৃদয়ঙ্গম কৰিছিলোঁ যে সন্ধ্যাৰ বেদমন্ত্ৰ বোৰৰ মানে অতি সুন্দৰ; অথচ মোক আগে সেইবোৰৰ মানে কোনেও ভালকৈ বুজাই নিদি সেইবোৰক মোৰ পক্ষে সন্নিপাত জবত পৰা মাতুহৰ বী-বিয়মি আৰু সন্ধ্যাৰ অন্ত্যস্তান বোৰক সেই মৰীয়াৰে আন্তসজিক বস্ত্ৰ বুলি ভবা কৰি তুলিছিল। আগ-ডোখৰত সেই দেখিয়েই মই দিনো পাছি মেলি আউসী একাদশী বিচাৰি ফুৰিছিলোঁ, যাতে সন্ধ্যা খতি পাও; কাৰণ “সান্ন্য সন্ধ্যা নাস্তি” পাছিৰ বচন মোৰ পক্ষে স্বস্তি-বচন হৈ পৰিছিল।

বঙলা ফুলত

প্ৰথমতে মোক বঙলা ফুলত নাম লগাই দিয়া হল; একেবাবেই তৃতীয় শ্ৰেণীত। সেই কালত অসমীয়াৰ মাতৃ ভাষা বঙলা; অসমীয়া ভাষাটো এটা স্বতন্ত্ৰবীয়া ভাষা নহয়, যাৰোম বঙলা ভাষাৰহে এটা হেনাহচাৰাত, এই ভৱৰ বশবৰ্তী হৈ, পৰ্বণমেষ্টে আনামত অসমীয়া ল'ৰাৰ নিমিত্তে “আৰ্দ্ৰ বঙ্গ-বিদ্যালয়” নাম দি, ছাত্ৰবৃত্তি “পাছ” কৰিবলৈ বঙলা ফুলবোৰ পাতি দিছিল। আমাৰ শিৱসাগৰতো ইংৰাজী ফুলৰ ওচৰতে খাবী পাতি এনেকুৱা মিছা ৰাখিব চোকাৰে থিয় হোৱা “আৰ্দ্ৰ বঙ্গ-বিদ্যালয়” এটাই বৰ বৰ, বৰ মেজ, বৰ

চকি, বৰ বেঞ্চ লৈ, অসমীয়া কুমলীয়া লৰাৰ কুমলীয়া মনৰ ওপৰত খেঁচ-পিছা জাতৰ নিচিনা বঙ্গলা ভাষাৰ জাত এখন বৰ্ষৰকৰে ঘূৰাই আছিল। সেই স্কুলতে প্ৰথমতে মোৰ প্ৰবেশ ঘটিল। তাৰ হেডপণ্ডিত জন আৰু দ্বিতীয় পণ্ডিতজন বঙ্গদেশীয়, তৃতীয় পণ্ডিতৰে পৰা আৰম্ভ কৰি তলৰ কেইজন অসমীয়া আছিল। হেডপণ্ডিতজনৰ নাম ভাৰক বাবু, (তেওঁৰ উপাধিটো পাহৰিলোঁ) দ্বিতীয় জনৰ নাম প্ৰাণকৃষ্ণ কৰ। যিজন তৃতীয় পণ্ডিতৰ তলত মই বঙ্গলা বিদ্যা উপাৰ্জন কৰিব লগীয়াত পৰিছিলোঁ তেওঁৰ নাম লম্বোদৰ আছিল। তেওঁ তেওঁৰ উপাধিৰ ঠাইত দস্ত নে দাস লেখিছিল, মোৰ মনত নাই; কিন্তু এই দুটাৰ এটা নিশ্চয় হব। সেই কালত অনেক অসমীয়া শূদ্ৰ জাতৰ মানুহে, বঙ্গালীক দেখা-দেখি নিজৰ নামৰ লগত দস্তৰ নিচিনা বঙ্গালী উপাধি লগাই দিয়া দেখিছিলোঁ। তেওঁলোকৰ মনত এবাৰো বোধ কৰোঁ খেলোৱা নাছিল যে দাস উপাধিটো শাস্ত্ৰমতে লেখি চলাই দিব পাৰিলেও, দস্ত উপাধি অসমীয়াৰ পক্ষে অচল। যি হওক কোনো কোনো অসমীয়াই তো দস্ত দৈয়েই আহুকাল খৰিয়ালৰ হাত সাৰি ডাঙি-চুলি পকাই দিছিল। মাথোন এদিন এজন অসমীয়া দস্তৰ নাওখন দৈবাৎ এদিন আমাৰ ঘৰত বপ কৰে চটত লগা দেখিছিলোঁ। আমাৰ ঘৰত চৰাতে পৰুতীয়া গোসাঁইৰ সম্পৰ্কীয় এজন বঙ্গালী ভদ্ৰলোক বহি আছিল; এনেতে অসমীয়া দস্ত এজন উপস্থিত হলাহি। তেওঁক সেই বঙ্গালী ভদ্ৰলোকজনেৰে চিনাকি কৰি দিয়াৰ পিছত, বঙ্গালীজনে তেওঁৰ নাম সুধি যেতিয়া দস্ত পালে, যেতিয়াই তেওঁ কোম খেলৰ, কোম খেলৰ দস্ত এইবোৰ প্ৰায়েৰে তেওঁক তহিলং কৰি পেলালে। দস্তই “আম্ভা আম্ভা” কৰি অলপ পৰ থাকি সত্য ভ্যাগ কৰিহে এই আহুকলীয়া অৱস্থাৰ হাত সাৰিছিল।

লম্বোদৰ পণ্ডিতৰ বৰণটো ক’লা, মুখত ওটীসাঁচ আৰু ঘন

ভৰ-ডেকা আছিল। তেওঁৰ ছাত্ৰক পঢ়োৱা গঢ়টোও সেই কলীয়া স্কুল মাগেৰীয়া প্ৰথাৰে অভিন্ন আছিল। মই তেওঁৰ কত্ৰ তেজ্জবে তাপিত হৈ, তেওঁৰ অসমীয়া মুখৰ দ্বাৰাই উচ্চাৰিত হৈ জাত-এবা বঙ্গলা গুনি, শিকি আৰু পঢ়ি, চকু মূৰ মুদি কোনোমতে এবছৰ কটাই দিছিলোঁ। মোৰ বঙ্গলা-স্কলীয়া জীৱনত ঘটা দুটা কথা মাথোন মনত আছে। এদিন মোৰ পেট কামুৰিছে বুলি মই হেড্‌পণ্ডিত তাৰক বাবুৰ ওচৰত ছুটি লবলৈ গৈছিলোঁ। তাৰক বাবুৱে মোক পাই আমাৰ কোমল-চাউল ভোজনৰ বিৰুদ্ধে অনেক বসিকতা কৰি এটা বৃজন বিধৰ বক্তৃতা শুনাই দিলে, কাৰণ তেওঁৰ স্ত্ৰযোগ উপস্থিত যে মোৰ ছুটিৰ দৰ্শাস্তত “পেচকৰা” কাৰণটো পেট-কামোৰণি আছিল। হেড্‌পণ্ডিত বাবুৰ বক্তৃতাৰ অনন্ত মোৰ মনত খেলাইছিল, যে কি লাজৰ কথা, কি “সৰমত মৰিবৰ” কথা, যে আমি অসমীয়াবোৰে কোমল চাউল খোৱাৰ নিচিনা অসভ্য কাম কৰোঁক। অৱশ্যে এই ধিক্কাৰৰ কাৰণটো মোৰ পেটৰ কামোৰণি নহয়, কিয়নো, আমুকাই একো একো দিন ভাতকৈয়ো ডাঙৰ ডাঙৰ পেট-কামোৰণি নাগাজ্জনৰ বৰি খাই অমান বদনে হজম কৰিছিলোঁ, কাৰণটো হেড্‌পণ্ডিতৰ বক্তৃতাৰ ফলত হোৱা জাতীয় দুৰ্দ্ধাৰ নিমিত্তে আত্মমানিব কামোৰণি। আমাৰ “আদৰ্শ বঙ্গবিদ্যালয়ৰ” আদৰ্শ বঙ্গালী হেড্‌পণ্ডিত সৰ্ববিদ্যা-বিশাৰদ তাৰক বাবুৱে কোমল-চাউলক এনেকৈ কুকুৰে-কাইট নোখোৱাকৈ যেতিয়া ককৰ্ণনা কৰিছে, আৰু সেই ককৰ্ণনা যেতিয়া তেওঁৰ বিস্তাৰিত মুখ নিস্তত, কোমল-চাউল খোৱাটো নিস্তয় আৰম্ভ অসভ্যতাৰ চিন। দ্বিতীয়টো ঘটনা :—আমাৰ শ্ৰেণীৰে দুই লৰা এটাই এদিন বোৰ ক্ষেত্ৰত (অ্যামিভি) কিতাপটোৰ পাত এটা (যিটোত ৫৫ প্ৰতিচ্ছা আছিল) মোৰ অসাক্ষাতে বেজী এটাৰে কুটাই ঠকা-সৰকা কৰি দিলে। সি যে কিয় তেনে কৰিলে, তাৰ মনৰ কি তাৰ, মই

বুজিব নোৱাৰিলে; অহুমান কৰে, সি সেই প্ৰতিজ্ঞাটো আয়ত্ত কৰিব নোৱাৰি সম্ভৱতঃ লম্বোদৰ পণ্ডিতৰ হাতত লাঞ্চিত হৈ, মোৰ কিতাপত অকা প্ৰতিজ্ঞাটোৰ ওপৰত সেইদৰে প্ৰতিশোধ ললে। যি হওক শতছিত্ৰযুক্ত পাতটিৰ লগে লগে মোৰ মনতো শোকৰ ছিত্ৰ এখটা হ'ল, আৰু শতধা-বিভক্ত ছিত্ৰবোৰৰ পৰা ততালিকে সন্মিলিত দুধাৰ লো বৈ গ'ল। কিন্তু কাৰো দ্বাৰাই সেই প্ৰবাহিনীৰ গতি পৰিলক্ষিত হৈছিল যেন মোৰ মনে নধৰে; কাৰণ সাধুনা বাক্যৰ শুকান কাপোৰৰ আঁচলকুণী অগত্যক আনি, কোনোও সেই প্ৰবাহিনীৰ প্ৰবল জল পান কৰি দিবৰ অৰ্থে মোৰ ওচৰত উপস্থিত কৰা নাছিল।

—ইংৰাজী স্কুলত—

ইয়াৰ এবছৰ পিছত মোক ইংৰাজী স্কুলৰ তলৰ শ্ৰেণী এটাত নাম লগাই দিয়া হ'ল। শ্ৰীযুত লোকনাথ শৰ্মা নামেৰে এজন মাষ্টৰৰ তলত পৰিলে। তেওঁৰ মতা-নাম টেপু আছিল। টেপু মাষ্টৰ তয়ানক disciplinarian অৰ্থাৎ নিয়ম-প্ৰিয় শিক্ষক আছিল। লৰাক পঢ়োৱাতকৈ discipline অৰু কালে তেওঁৰ প্ৰথৰ দৃষ্টি। স্কুলীয়া নিয়মেই হওক বা বৰুৱা নিয়মেই হওক, সেইবোৰ নিখুঁত ভাৱে ল'ৰাৰ দ্বাৰাই বাতে পালিত হয়, তাৰ নিমিত্তে তেওঁ বহুশীল আছিল, যদিও সেই নিয়মবোৰৰ অধিকধিনি প্ৰচলিত পুৰণি কলীয়া অনিয়মৰ নামান্তৰ নাথোন। কোনো ল'ৰাৰ দ্বাৰাই, ওপৰত কোৱা কোনো নিয়মৰ গাত আচোৰ এটা লাগিলেই তাৰ পিঠিত বেজাৰাত পৰিছিল। নিজৰ ঘৰতো কেতিয়াবা কোনো ছাত্ৰে যদি কোনো বৰুৱা নিয়মৰ ব্যতিক্ৰম কৰে,—যেনে ককায়েকেৰে মুখে-মুখে উত্তৰা-উত্তৰি কৰা, ককায়েকে কিবা কৰিবলৈ পাচিলে নকৰা, বা কৰিবলৈ পাৰিলি কৰা, ইত্যাদি—আৰু সেই সংবাদ যদি কিবা অৰূপে মাষ্টৰ শ্ৰীযুত লোকনাথ

শৰ্ম্মাৰ গোচৰীভূত হল, তেন্তে তাৰ বাবে পিছদিনা স্কুলত সেই ছাত্ৰৰ পিঠিত বা হাতৰ তলুৱাত তেওঁৰ দ্বাৰাই স্বহস্তদস্ত বেত্ৰাঘাত, নাইবা বেঞ্চৰ ওপৰত থিয় হোৱা শাস্তি। এই লেখকৰ কপালতো যে তেনেকুৱা কাৰণৰ নিমিত্তে তেনে বিধৰ দণ্ড দুদিন-এদিন নঘটিছিল, এনে নহয়। টেপু মাষ্টৰকলৈ আমি বৰ আছকালত পৰিছিলোঁইক। তেওঁ ক্লাছত বহি থাকোতে, কেতিয়াবা থাকি থাকি, আমাক মাৰিবৰ কাৰণ উলিয়াবলৈকে হবলা, মুখখন ওফোন্দাই, বা ওঁঠ দুটা বেকা কৰি আক্ৰান্ত কৰিছিল, আৰু পাতল মনৰ আমি সেই আক্ৰান্তি দেখি ইহি সামৰিব নোৱাৰি ইহি দিছিলোঁ, আৰু ইহিলেই লাগিছিল লেঠা; তাৰ ফল—হাতৰ তলুৱাত বা পৃষ্ঠদেশত এটি বেতৰ মজলীয়া বিধৰ কোব। কিন্তু মুঠতে শ্ৰীযুত লোকনাথ শৰ্ম্মা মাষ্টৰ বঙালাল মাতুহ আছিল, আৰু আমি তেওঁক যে বেয়া পাইছিলোঁইক এনে নহয়।

শ্ৰীযুত শৰ্ম্মাৰ নামৰ আৰু এজন মাষ্টৰ আছিল। তেওঁ ক'ম “ডিছিমিনেৰিয়ান” নাছিল; কিন্তু ওজনত তেওঁৰ পঢ়োৱাৰ জোখ বেছি আছিল দেখি ‘ডিছিমিনৰ’ ভৰ আমি কেকোজেকোকৈ সহিছিলোঁইক। তেওঁৰ মৰটো টপা আছিল দেখি, আমাৰ ভিতৰৰ ছটবোৰে তেওঁৰ নাম ৰাখিছিল “টপা মাষ্টৰ,” আৰু তেওঁৰ অসাক্ষাতে তেওঁৰ উল্লেখ সেই নামেৰেই কৰিছিল।

বঙালাল বোম্ব নামেৰে বঙ্গালী ছাত্ৰৰ এজনে প্ৰথম শ্ৰেণীত অৰ্থাৎ এক্ট্ৰেজ ক্লাছত পঢ়িছিল। তেওঁক প্ৰথম শ্ৰেণীত ক্ৰম-ভাৱে দৰে কত বছৰ যে দেখিছিলোঁ, ঠিক নাই। তেওঁ কটীয়া আৰু দটীয়া আছিল; তেওঁৰ মুখত ভোবোকাৰ ডাঢ়িৰ প্ৰত্যক্ষ ইমান সৰহ আছিল, যে তেওঁৰ বুৰোটোকৈ ডাঢ়িৰ ভৰ সৰহ, এই ভুল ধাৰণা অনেক কাললৈকে মোৰ বন্ধত আছিল। তেওঁক বাজে বাজে আমাৰ শ্ৰেণীত পঢ়াবলৈ

হেড্‌মাষ্টাৰে পঠিয়াই দিছিল। মনত আছে, তেওঁ আহিলেই গোটেইটো স্কুলৰ চকু তেওঁৰ ফালে পোন হৈছিল; কাৰণ তেওঁ আহিয়েই ক্ষণেকৰ ভিতৰতে ইটোক “Stand up on the bench Sir !” সিটোক “Go out of the class Sir ! You !” এনেবোৰ হুকুমৰ ভৈৰৱ-নিৰাদেৰে স্কুল খবটো খলক লগাই পেলাইছিল।

শ্ৰীযুত গোপালচন্দ্ৰ ঘোষ নামেৰে এজন মাষ্টাৰে আমাক ওপৰ ক্লাছত পঢ়াইছিল। তেওঁ যুহু স্বভাৱৰ আৰু সৰল প্ৰকৃতিৰ মানুহ আছিল। তেওঁলোক বহুকালীয়া আসাম প্ৰবাসী বঙ্গালী। আচাৰ-ব্যৱহাৰ মাত কথাত তেওঁলোক প্ৰায় অসমীয়াৰ নিচিনা হৈ গৈছিল। তেওঁৰ পিতাক ঠাকুৰদাস ঘোষক দেখা মোৰ এতিয়াও মনত আছে। ঠাকুৰদাস ধাৰ্মিক আৰু যুহু স্বভাৱৰ মানুহ আছিল। গোপাল বাবুৱে আমাৰ ক্লাছলৈ আহি দিনো, ছপা-কৰা মানে-কিতাপ এখন হাতত লৈ ক্লাছত বহা প্ৰথম লৰাটোৰে পৰা আৰম্ভ কৰি, মানে-কিতাপখনত থকা শব্দবোৰৰ মানে এটাৰ পিছত এটাকৈ স্মৃতি গৈছিল। আমি তেওঁৰ গতি বুজি জুৰাঢ়িৰ বুদ্ধি উলিয়াই, ক্লাছত বহি বহৌ তালৈকে, প্ৰথমটো লৰাৰে পৰা লেখি আনি, আৰু মানে থকা কিতাপৰ শব্দবোৰো সেইদৰে লেখি আনি, কাৰ গাত কোনটো শব্দৰ মানে কোৱাৰ তাৰ পৰিব সেইটো ঠিক কৰি লৈ মুখস্থ কৰি ধওঁহক, আৰু গোপাল বাবুৱে আমাৰ পৰা টপক কৰে নিৰ্ভুল উত্তৰ পাই তামে লৰাইতে বঢ়িয়াটো সিহঁতৰ “লেছন” ভৈয়াৰ কৰি থৈছে। এনেকৈ অনেক দিন চলি আছিল; আৰু আমিও ততীয়া-পানীত উঠি পৈ আহিলোঁহক। কিন্তু এদিন নিধি বিবাদী হল আৰু আমাৰ বিজ্ঞানী খটিল! গোপাল বাবুৰ বুকুত কিহে খুন্দিয়াই দিলে কন মোহাৰোঁ, তেওঁ সেই কৰাল-বন্ধা নিয়ম ভঙ কৰি, মানে-কিতাপখন হাতত লৈ শব্দ জোঁপীৰ প্ৰাস নাৰাখি যথেষ্ট ভাৱে পৰা মানে স্মৃতিবলৈ

ধৰিলে; ফলত আমাৰ ছয়ভগ্ন হল। আমাৰ ফলীয়া বগুৰাবোৰ
বিষ্কাৰ পৰ্কতৰ গাব পৰা খহি পৰিবলৈ ধৰিলে। মনত আছে, গোপাল
বাবুয়ে মোৰ পৰা তেওঁৰ প্ৰশ্নৰ বলিয়ালি অৰ্থাৎ ভুল উত্তৰ শুনি
লাহেকৈ মোক তীব্ৰস্কাৰ কৰি কলে “আজি মদ্যখানাৰ পৰা এই ফালে
বতাহ মাৰিছিল নে কি?” মই সেই তীব্ৰস্কাৰৰ আঁচল নমুহ যদিও
তেতিয়া প্ৰবেশ কৰিব নোৱাৰিছিলোঁ, তথাপি এইটে বুজিছিলোঁ,
যে মাথুৰে মোক খুব শুনাই দিলে। যি হওক, সেই দিনাৰ পৰা মই
সকলো চালাকী পৰিত্যাগ কৰ লেছনটোৰ গোটেইবোৰ শব্দৰ মানে
মুখস্থ কৰি তেওঁৰ সমুখ হবলৈ ধৰিলোঁ। ইয়াৰ পিছত দুদিন-চাই-
দিন গোপাল বাবুয়ে আমাক মানে-কোৱা বিজ্ঞাত ঠিক পাই, আকৌ
আগৰ বীতিলৈ উভটি গল, আৰু আমাৰ ভিতৰৰো অনেকে পৰিত্যক্ত
টেঙাবালি পুনৰ অৱলম্বন কৰিলে।

ঐশ্বৰ্য্য ভোগ্যৰ শৰ্ম্মা পণ্ডিত নামেৰে পণ্ডিত এজন কিছুদিনৰ
নিমিত্তে আমাক সংস্কৃত পঢ়োৱা পণ্ডিত হৈছিল। সংস্কৃতত তেওঁৰ
প্ৰগাঢ় ব্যুৎপত্তি আছিল। তেওঁৰ সাজ-পাৰ আমাৰ দেশৰ পুৰণি
কলীয়া বিধৰ আছিল। এদিন তেওঁ মুগাৰ চুৰিয়া পিন্ধি আহি ক্লাছত
বহিলতে আমাৰ ভিতৰৰ টপুটপীয়া লৰা এটাই মাত লগালে, “আজি
ছাৰে (Sir) মুগাৰ চুৰিয়া পিন্ধি আহিছে।” এই কথা শুনি পণ্ডিতৰ
ঘৰ খং উঠিল, আৰু তেওঁ লৰাটোৰ ফালে চাই কলে “হেৰ তোৰ
বাপেৰৰ ঘৰৰ মুগাৰ চুৰিয়া মই পিন্ধি আহিছোঁ নে?” এই কথা শুনি
দৰি বোৱা দূৰত থাকোক, কিয় কৰ নোৱাৰোঁ, লৰাৰোৰে গিৰ্জনি মাৰি
টাহিবলৈ ধৰিলে। তুখৰ বিষয় সিহঁতৰ ভিতৰত এই লেখকো
আছিল। পণ্ডিতে বো। পিতৃদেৱতাক বৰ সন্মান আৰু ভক্তি কৰিছিল,
আৰু পিতৃদেৱতাইও তেওঁক পুত্ৰস্বৰূপে গ্ৰহণ কৰিছিল; তাৰ বাই কাৰণ
পণ্ডিত পিতৃদেৱতাৰ বহু হৰিখ্যাত মিত্ৰৰ অধ্যাপকৰ ছাত্ৰ আছিল।

পণ্ডিতে আনবোৰক এৰি, মোৰ ফালে চাই বিৰক্তি প্ৰকাশ কৰি কলে—“তুমি সিংহৰ পোৱালি হৈ শূণালৰ নিচিনা হ'লা কিয় ?” মই সেই তিৰস্কাৰ শুনি লাজত তললৈ মূৰ কৰি বুলোঁ আৰু সেই দিনাৰে পৰা আন আন দুই লৰাৰ লগ নলও বুলি মনতে সঙ্কল্প কৰিলোঁ।

দৰ আচৰিত কথাত যে ইমানবোৰ শিক্ষকৰ তলত মোৰ বিজ্ঞা শিক্ষা ঘটিছিল, কিন্তু প্ৰকৃত ভ্ৰূতা, ভক্তি বা ভাল-পোৱাৰে এজনেও মোৰ মন আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰিছিল। এইটো শিক্ষক সকলৰ গুণৰ ত্ৰুটিৰ বাবতকৈও সেই কালৰ শিক্ষা-প্ৰণালীৰ দোষ বুলি ধৰিলেহে ঠিক হ'ব হ'বলা। যি তওঁক, ইয়াৰ এটা ব্যতিক্ৰম ঘটিছিল, এমাহমানৰ নিমিত্তে। শ্ৰীমত কেশৱ নাথ কুকনে (যি পিছত তেজপুৰত হেডমাষ্টাৰ হৈ স্তম্ভাতিৰে কাম কৰিছিল) এমাহ মানলৈ আমাৰ স্কুলত কাম কৰি আমাক পঢ়াইছিল। তেওঁৰ পঢ়োৱা প্ৰাঞ্জল প্ৰণালীয়ে আৰু মিষ্ট ব্যৱহাৰে আমাক তেওঁৰ প্ৰতি প্ৰক্ৰান্তান কৰি তুলিছিল। দুখৰ বিষয়, তেওঁ আমাৰ স্কুলত সৰহ দিন নাথাকিল।

আমাৰ স্কুলৰ ছেকেণ্ড মাষ্টাৰ আছিল বাবু বিষ্ণুচন্দ্ৰ চক্ৰবৰ্তী। তেওঁ দীৰ্ঘকাল অসম-প্ৰবাসী বঙালী। কিন্তু আশ্চৰ্য্যৰ বিষয় যে তেওঁ এযাবো অসমীয়া কথা ক'ব নাজানিছিল। তেওঁৰ তলত মই সৰহ দিন পঢ়া নাছিলোঁ, কাৰণ মই ছেকেণ্ড ক্লাছলৈ উঠাৰ অলপ দিনৰ পিছতে তেওঁ বদলি হৈ গ'ল। তেওঁৰ সম্পৰ্কে মোৰ তিনিটা কথা মনত আছে।—তেওঁৰ গোক্‌তাৰ সৰ্বসাধাৰণ গোকতকৈ দীঘল। বিতীয়টো, তেওঁ কথা কওঁতে ধোনাই ধোনাই কথা কৈছিল, আৰু প্ৰত্যেকবাৰ কথাত “অ—কৰ্চ” “অ—কৰ্চ” (of course) শব্দটোৰ পোহ ইমানকৈ দিছিল, যে শিৱসাগৰ জিলাৰ বান্ধুৰ নামৰ গাৱঁৰ গাৱঁৰ বেচোতা মাছৰে গাৱঁৰত পানী দি বেচিটলৈ অনা গাৱঁৰৰ দৰে তাত তিনি ভাগ “অ—কৰ্চ” পানীৰ পোহ পৰিছিল। তৃতীয়টো

তেও আনতকৈ যে ভালকৈ ইংৰাজী জানে, এইটো বুজাবলৈ, দেশৰ মানুহৰ ইংৰাজীত ভাল ধৰি দেখুৱাই আমাৰ আগত পেংলাই কৰিবলৈ ভাল পাইছিল। গণিত বিজ্ঞাৰে সৈতে কিছু বিষয়বাবুৰ সতিনীৰ আঁহ আছিল, আৰু ঘনে ঘনে নিজেই সেই কথা জাহিৰ কৰি সুখ লাভিছিল।

আমাৰ হেড্‌মাষ্টাৰজনৰ নাম আছিল শ্ৰীশ্ৰীনাথ গুহ। আমাৰ দেশত জোৰাজোৰে শ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰোঁতা সকলক কোনো সত্ৰৰ গোসাঁই বুলি মই জানিছিলোঁ। সেই দেখি এজোৰ শ্ৰীৰে গুহ বাবুৰ চহিৰ বঙ্গলা হস্তলিপি এখন এদিন দেখি, সৰুতে মই ভাবিছিলোঁ, যে আমাৰ হেড্‌মাষ্টাৰজনো বঙ্গদেশৰ কোনোবা এখন সত্ৰৰ গোসাঁই প্ৰভু বা অধিকাৰ পুৰুষ। অনেক দিনৰ মূৰতহে মোৰ এই বালক-স্বপ্নত ভ্ৰম ভাগিছিল, আৰু জানিছিলোঁ যে শ্ৰীনাথৰ শ্ৰীটো নামটোৰেই অন্তৰ্গত। শ্ৰীনাথ গুহ গা-গাৰিয়ে বৰ শকত-আবত মানুহ আছিল, আৰু তেওঁৰ বৰণটো একেবাৰেই কেতোৰ কলা নহলেও দিব্য কলা আছিল। তেওঁৰ মাতৰ গুৰুগুনিত শিৱলাগৰৰ ডাঙৰ স্কুল-ঘৰটোৰে দিনো ধক ধক কৰে কিপি মোক কোৱা বেন শুনিছিলোঁ—“আৰু মই নোৱাৰোঁ। দেউতাঐ! মোৰ কাণ ফাটি বাওঁ ফাটি বাওঁ কৰিছে!” এঘাৰ বছাৰ পৰা চাৰি বছালৈকে তেওঁ তেওঁৰ ক্লাছ প্ৰথম শ্ৰেণীত পঢ়াবলৈ অৱহি, স্কুলৰ সম্পৰ্কে লেখা-পঢ়াৰ কাম কৰিবলৈ থকা কাৰৰ ঠাই এদোখৰত বহি Desk work অৰ্থাৎ অকিছৰ কামত ব্যস্ত থাকিছিল, আৰু মাজে মাজে থাকি থাকি “Silence!” অৰ্থাৎ “চুপ” বুলি এটা বুকু-কপি ধোৱা প্ৰকাণ্ড গৌজৰণিৰ ফৰ্মটি গোটেইটো স্কুলৰ ছাত্ৰসকলৰ উদ্দেশ্যে মাৰি পঠিয়াইছিল। মই বোধ কৰোঁ, ওপৰত কৈ অহা, মাষ্টাৰ হবলৈ ক্ষমতাকীৰ্ত্তা ক্ষমতা পোৱা, প্ৰথম-শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰৰ মতিভাল বোধৰ সেই গৌজৰণিও হেড্‌মাষ্টাৰীয়া গৌজৰণিৰ হাতকৰ মকল

মাথোন। যি হওক, শ্ৰীনাথ বাবুৰ “ছাইলেঞ্চ” নামৰ গৌজৰণিৰ
 সন্নিহিত গোটেইটো স্কুলৰ ছাত্ৰৰ আৰু মাষ্টৰৰ মাত দুই তিনি মিনিট-
 লৈকে মুখৰ পৰা পলাই ফাট মাৰিছিল। এই গৌজৰণিৰ আচল
 মানে হৈছিল “ছাত্ৰবঁহুত ! তহতে ভাবিছ হবলা যে তইতৰ হেড্‌মাষ্টৰে
 নিজৰ কাম লৈয়ে ব্যস্ত আছে, তইতৰ ফালে তেওঁৰ চকু নাই ?
 সেইটো নহয় ; তেওঁ সজাগ।” এই অৰ্থটো তেওঁ আৰু সুস্পষ্ট
 কৰিছিল এইদৰে, কোনো ক্লাছৰ কোনো লৰাৰ ব্যৱহাৰত ক্ষুদ্ৰ
 ব্যতিক্ৰম কেতিয়াও তেওঁৰ চকুত পৰিলে, তেওঁ তেওঁৰ লেই হৃদয়স্থিত
 চকিৰ পৰা ঢেৰেকনি মাৰি “you ! you !” অৰ্থাৎ তই ! তই !
 বুলি তাক তেওঁৰ ওচৰলৈ মাতি নি, সোধ-পোছ নাই, তাক
 “এই হাত !” “সেই হাত !” বুলি হাত পাতিবলৈ কৈ তাৰ হাতৰ
 তলুৱাত বেতেৰে কোব লগাই দিছিল। এনে বেজাৰাতৰ স্তম্ভ ভোগ
 এই দুখীয়াৰ ভাগ্যতো এদিন ঘটিছিল। আমাৰ ক্লাছত মহীকান্ত
 নামেৰে দুটো লৰা এটা আছিল। মোৰ দুৰ্ভাগ্যৰ মিমিত্তে এদিন সি
 মোৰ ওচৰত ঠাই অধিকাৰ কৰি বহিলহি। মোৰ অমত আৰু আপত্তি
 অগ্রাহ্য কৰি, সি মোৰে সৈতে “পাঞ্জা লড়িবলৈ” অভিলাষ কৰি মোৰ
 হাতটো ধৰি টনা আজোৰা লগাই দিলে। “পাঞ্জা-বুদ্ধৰ” এই উদ্ভোগ
 পৰ্কটো পৰিল হেড্‌মাষ্টৰৰ চকুত আৰু বাওঁ কলৈ ? প্রচণ্ড “you !
 you !” নিনাদে স্কুলঘৰ ঝুপাই দি ততালিকে বুদ্ধ স্থগিত কৰি
 পেলালে। উত্ততি চাওঁ যে হেড্‌মাষ্টৰ বাবুৱে অকল মোৰ ফাললৈহে
 লেই “ইউ” বক্স মাৰি-পঠিয়াইছে। হৰি হৰি ! বাই দোবী মহীকান্তৰ
 ফালে নহয় ; সি মাৰিল ! মই মতলীয়া মাছুৱৰ দৰে ধবক-ধবক কৰে
 উঠিগৈ, ততালিকে হাতৰ তলুৱা পাতি দিলোঁ, আৰু তেখেতে তাত
 বেতৰ দুটি কোব বহুদূৰৈ দি মোক আপ্যায়িত কৰি বিদায় দিলে।
 এসে অথবা বিচাৰ বা অবিচাৰ দেখি বনত বিজ্ঞান লাগি, ক্লাছলৈ

আহি, হিতোদেশৰ এই শ্লোকটো মোৰ ছিলেটখনত লেখিলোঁ। “ন
জ্ঞাতব্যং ন গন্তব্যং দুৰ্জনেন সমং কচিং।” দুৰ্জনেৰ লগত থাকিলে
না গলে, গছৰ ডালত কাউৰীৰ লগত বহা হাঁহটোৰ দশা ঘটে।

শ্রীনাথ বাবু এটা পুতেক আছিল, তাৰ নাম অতুল। সি হেড্-
মাষ্টৰৰ পুতেক, এই বাবেই “Observed of all observers অৰ্থাৎ
গোটেই স্কুলৰ সমস্ত আৰু কুতূহলী চকুৰ বিষয় হৈছিল। অতুলেৰে
সৈতে যি ছাত্ৰৰ বন্ধুতাৰ দোলেৰে বান্ধ খাব পাৰিছিল, বা অতুলে
বাৰে সৈতে হাঁহি মাতি কথা কৈছিল, সেই ছাত্ৰৰৰ ভাগ্যক আনবোৰ
ছাত্ৰৰে জৰ্জৰ লোলুপ-দৃষ্টিৰে চাইছিল।

দুইমান বজাত হেড্-মাষ্টৰৰ ঘৰৰ পৰা হেড্-মাষ্টৰ আৰু পুতেক
অতুললৈ জলপান আহিছিল। হেড্-মাষ্টৰে পুতেকেৰে সৈতে স্কুল-ঘৰৰ
পৰা ওলাই গৈ বাহিৰৰ পিৰালিত ধিয় দি সেই জলযোগ সমাপন
কৰিছিল। সেই বয়সতে মই ভাবি নাপাইছিলোঁ, কিয় হেড্-মাষ্টৰ
বাবুৱে স্কুল ঘৰৰ ভিতৰতে, তেওঁৰ অফিছৰ এচুকত এখন আঁৰ-
কাপোৰ বা আন বকমৰ আঁৰ দি লৈ সেই ভোজৰ ব্যবহাৰৰ ব্যবস্থা
কৰি নলৈছিল। এই প্ৰশ্ন মোৰ মনতে উঠি অনেক দিনলৈকে থাকি,
“উথায় হৃদি লীয়ন্তে” হৈছিল।

শ্রীনাথ বাবুৰ তলত মোৰ পঢ়া মৰাটিল। কাৰণ, মই প্ৰথম শ্ৰেণী
পোছাৰ আগতে শিৱসাগৰতে তেওঁ তেওঁৰ বিপুল কপুটি পেলাই থৈ
পলাল। মই পঢ়িবলৈ পাইছিলোঁ, অসমত সুপ্ৰসিদ্ধ চন্দ্ৰমোহন
পোছাৰী হেড্-মাষ্টৰৰ তলত। সকলো বিষয়তে এনে প্ৰসাদ পণ্ডিত,
চন্দ্ৰমোহন পোছাৰীৰ নিচিনা কোনো লোকে অসমত হেড্-মাষ্টৰি কৰা
নাইছিল। চন্দ্ৰত কলহৰ দৰে চন্দ্ৰমোহনৰ এটি কলহ আছিল, যে
অতিবিক্ত মন্ত পাম। আচল চন্দ্ৰৰ দৰে চন্দ্ৰমোহনো মাৰ্হেকত দুই

পক্ষ আছিল। তেওঁ মদ খাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ১৫ দিনমান একেবাহে চলিছিল, আৰু তাৰ পিছত ১৫ দিনমান একেবাহেই শুকান বাবে-খৰ। তেওঁৰ নিৰামলীয়া কাল ডোখৰক মই গুৰুপক্ষ বুলিছিলোঁ, আৰু সি ডোখৰক ক্লমপক্ষ বুলিছিলোঁ। নেজাবৰ কথা—এইটোহে যে, এই ক্লমপক্ষতো তেওঁ একো একো দিন স্কুলত ভটং কৰে উদয় হৈছিলহি, আৰু ছাত্ৰবোৰে তেওঁৰ ক্ষুদ্ৰিৰ গঢ় গতি দেখি আশ্বাস উপভোগ কৰিছিল। এদিন মনত আছে তেওঁ তেওঁৰ ক্লমপক্ষৰ ভিতৰতে ঘপ্ৰ কৰ স্কুলত ওলালহি, লগতে বজলা স্কুলৰ হেড্‌পণ্ডিত বাণু প্ৰাণক্লম কৰ। প্ৰাণক্লম বাণু নিশ্চয় চন্দ্ৰমোহন বাবুৰ তদাৰক আৰু চক্ৰালক হৈ আহিছিল। কিন্তু আচৰিত কথা যে, গোস্বামী ডাঙৰীয়াৰ পটলুঙৰ ভিতৰত পকা চুৰিয়াৰ পোন্ধৰো যে পটলুঙৰ ওপৰেদি ওলাই ওলমি আছিল, সেইটো গোস্বামী ডাঙৰীয়াৰ চক্ৰালক কৰ বাবুৰ প্ৰফুল্লিত নয়ননিকৰত নপৰিছিল, পৰাহেঁতেন তেওঁ সেইটোকো সেইদৰে নিবাস্য কৰি নেৰি গোস্বামী ডাঙৰীয়াৰ পটলুঙৰ ভিতৰতে বন্ধা কৰিবৰ এটা দিশা কৰি দিলেহেঁতেন। গোস্বামীয়ে প্ৰথম শ্ৰেণীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ষষ্ঠ শ্ৰেণীলৈকে পৰিভ্ৰমণ কৰি ছাত্ৰক কিতাপৰ পাঠৰ প্ৰশ্ন শুধি ফুৰিছে, আৰু প্ৰাণক্লম বাণু লগে লগে ছাত্ৰৰ দৰে ফুৰি সেই প্ৰশ্ন দোহাৰি (repeat কৰি) লবাক বুজাই দিছে; অথচ এই গোটেই ডোখৰ কালত নিৰোহী জাতীয় (Natural) চুৰিয়াৰ পোন্ধৰ অগ্ৰভাগে পডাকাৰ কপ ধৰি বিৰাট ব্ৰটিশ গবৰ্ণমেণ্টৰ স্কুলৰ বিজাতীয় “ইউনিয়ন ডেকু” পডাকাৰ “স্পিৰিট” বা আত্মাক অগ্ৰাহ আৰু সম্ভবতঃ অস্বস্ত কৰি উদ্ভ্ৰান্ত ভাবে উৰি ফুৰিছে, কিন্তু তাৰ কালে কৰ বাবুৰ চকু নাই। দৃষ্টান্তে দেখি, গোটেইটো স্কুল ছাত্ৰৰ Suppressed হাঁহিব অৰ্থাৎ হেঁচাবাৰি ধৰি থকা হাঁহিব হেঁচাত অধি। যি হস্তক, ইয়াৰ পিছত স্কুলৰ ঢেকেণ্ড বাটৰ, আৰু যোৰ সহপাঠী প্ৰথম শ্ৰেণীৰ

ছাত্ৰ গোন্ধামী ডাঙৰীয়াৰ পুতেকে গোন্ধামীক ঘৰলৈ লৈ গৈ সেই দৃষ্টপট পৰিবৰ্ত্তন কৰি দিলে।

বিত্তাৰ গৌৰৱত চক্ৰমোহন গোন্ধামী পুণিমাৰ জ্ঞান ঘেন আছিল। তেওঁ আমাৰ অশেষ ভক্তি প্ৰজ্ঞা আকৰ্ষণ কৰিছিল। কলেজত শিক্ষা শেষ কৰি সংসাৰত সোমাই বিষয়ী হৈও যেতিয়াই অসমলৈ গৈছোঁ বা যেতিয়াই কলিকতাত গোন্ধামী ডাঙৰীয়াৰে সৈতে মোৰ দেখা হৈছে, তেতিয়াই তেওঁৰ ওচৰত মোৰ ভক্তিপূৰ্ণ মূৰ দোঁ খাইছে। তেওঁৰো পুৰণি ছাত্ৰ মোৰ প্ৰতি সদায় অশেষ স্নেহ ধকাটোৰ নিদৰ্শন পাইছিলোঁ। “জোনাকী” আৰু “বাহীত” ওলোৱা মোৰ প্ৰবন্ধবোৰ তেওঁ পঢ়ি আমোদ পাইছিল, আৰু সেইবোৰৰ বিষয়ে, মোৰে সৈতে দেখা হ’লে, মোৰ আগত মতামত প্ৰকাশ কৰিছিল। মোৰ বিয়াৰ কিছুমান দিনৰ পিচত তেওঁৰে সৈতে এবাৰ কলিকতাত মোৰ দেখা হৈছিল। তেওঁ in a fatherly way অৰ্থাৎ বাপেকে পুতেকক উপদেশ দিয়াৰ দৰে মোক কৈছিল—“ঠাকুৰ বাড়ীত তুমি বিয়া কৰাই ভাল কৰিছ। মই বৰ সন্তোষ পাইছোঁ। তেওঁলোকৰ পৰিয়াল বহুদেশত বৰ aristocratic (সম্ভ্ৰান্ত)। কিন্তু সেই বুলি তুমি তেওঁলোকৰ আগত এচলমানো হীনতা অনুভৱ আৰু প্ৰকাশ নকৰিবা; কাৰণ এইটো মনত ৰাখিবা, যে তেওঁলোকৰ দেশত তেওঁলোক বংশগৌৰৱত ঘেনেকৈ ডাঙৰ, তোমাৰ দেশতো তুমি তেনেকুৱা।” মই অক্ৰমদগ্ধ লোচনেৰে মূৰ দোৱাই, তেওঁৰ কথাৰ মহাদানুভৱ কৰি appreciation জনালোঁ।

দ্বিতীয় অধ্যায়।

—ঘণ্টা জীৱন—

শিবসাগৰলৈ আহি মই শ্ৰীযুত গঙ্গাগোবিন্দ ফুকন ডাঙৰীয়াক (Mr. G. G. Phookan) দেখোঁ। তেওঁ তেতিয়া শিবসাগৰত একষ্টা এছিষ্টেণ্ট কমিছনাৰ। শিবসাগৰৰ বৰ-পুখুৰীৰ পাৰৰ বঙলা এটাত তেওঁৰ থকা ঠাই আছিল। ফুকনৰ ঘৰৰ সৈতে আমাৰ ঘৰৰ বন্ধুতাৰ ঘনিষ্ঠতা, আৰু কুটুম্বিতা আছিল। মোৰ পিতৃদেৱতাৰ নাতিয়েক ৮পূৰ্ণানন্দ ছোট ছাহাবৰ ভায়েক, ফুকনৰ বাইদেৱেকৰ স্বামী আছিল। ইয়াৰ উপৰি আমাৰ বৰ ককাইদেউ ৮ব্রজনাথ বেজবৰুৱাৰে সৈতে ফুকনে সখি পতাইছিল*, তয়ো দুইকো ইংৰাজীত “নন” (Nun) বুলি মতা শুনিছিলোঁ। ফুকন ডাঙৰীয়াৰ চলা-ফুৰা থকা-মেলাৰ গঢ় য়ুবোপীয়াৰ নিচিনা আছিল, কিন্তু সেই বুলি যে সকলো বিষয়তে তেওঁ য়ুবোপীয়াৰ আহি লৈ চলিছিল, এনে নহয়। প্ৰায় দেখা যায় যে য়ুবোপীয়া সকলৰ ভিতৰত মণ্ডপান প্ৰচলিত। হিন্দুৰ চকুত প্ৰধান দোষ ‘পান-দোষ’ৰ তেওঁ বহিৰ্ভূত আছিল। এদিনলৈকে আমি তেওঁক চেলেউ এটা খোৱা বা আন প্ৰকাৰে ধপাত খোৱা; আনকি তামোল এখনকে খোৱা নেদেখিছিলোঁ। ফুকন ডাঙৰীয়াৰ গোবৰ্ণ, সুগঠিত অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ, সুদীৰ্ঘ স্তম্ভাম আকৃতি আৰু দীৰ্ঘ গম্ভীৰ প্ৰকৃতিয়ে মোৰ মনত তেতিয়া এটি চিৰকলীয়া ছাব মাৰিছিল। তেওঁ বেৰিষলৈ যেনে সভা-শুৱনি পূৰ্ব, কথাবাৰ্তা আৰু বুদ্ধিতে ভেনে প্ৰবৰ। বাস্তবিকতে ফুকন ডাঙৰীয়া হেজাৰৰ ভিতৰত জিলিকা নাহুহ। অসমীয়াৰ ভিতৰত ফুকনেই প্ৰথমতে নিজৰ সহধৰ্মিনীক পাশ্চাত্য উচ্চ বিদ্যাত শিক্ষিত কৰিবৰ নিমিত্তে কলিকতালৈ পঠাই-

ছিল। কিছুদিনৰ পিচত ফুকন শিৱসাগৰৰ পৰা গোলাঘাটলৈ বদলি হয় আৰু নোখকৰো তাতৈ তেওঁ গবৰ্ণমেণ্টৰ চাকৰি এৰি আকৌ শিৱসাগৰলৈ উভতি আহি, “ফুকন-নগৰ” নামৰ ঠাইত বাস কৰিবলৈ ধৰে। গবৰ্ণমেণ্টৰ চাকৰি পৰিত্যাগ কৰাৰ পিছত তেওঁ ৰাজনৈতিক আন্দোলন আৰু স্বাধীন ব্যবসায়ত লাগে। ঈশ্বৰৰ ৰূপাত ফুকন ডাঙৰীয়া আজিও জীয়াই থাকি শিৱসাগৰৰ মুখ পোহৰাই আছে। তেওঁৰ নিৰ্মল চৰিত্ৰ আৰু মিচাচাবেই (abstemious habit) এই দীৰ্ঘ জীৱনৰ গুৰি বুলি মোৰ মনত হয়। তেওঁৰ উগম শক্তি (energy) ইমান বেছি যে, যোৱা বছৰিত তেওঁ অসমৰ “আইন সভাৰ” সভ্য হবলৈ আগ বাঢ়িছিল। গোটেই অসমৰ আৰু ঘাইকৈ শিৱসাগৰৰ মজলৰ অৰ্থে সকলো কাৰ্যতে ফুকন ডাঙৰীয়া সদায় অগ্ৰণী।

মোৰ পিতৃদেৱতাৰ ছদ্মনা ভাষ্যা আছিল। মোৰ মাতৃদেৱী সৰুজনী ভাষ্যা। মাতৃদেৱীৰ বিষয়ে পিতৃদেৱতাই তেওঁৰ বচিত “বেজবকৱা বংশাবলীত” লেখিছে :—

“দ্বিতীয় বিবাহ মোৰ দিৱী পৰিচয় ॥

অনন্ত কল্লি যবে হাৰ জন্ম ভৈল।

তন্ত ববপুজাৰি তাহাৰ নাম বৈল ॥

পৰম বিশিষ্ট বিদ্বৎ গুণে অতিশয়।

তাৰ স্ততা ঠানেৰী বিবাহিলে। হই ॥”

আমাৰ দুইজনী আইৰ ভিতৰত অতি মধুৰ ব্যৱহাৰ আছিল। বৰজমাই সৰুজনাক নিজৰ ভনীয়েকৰ নিচিনা যেন দেখিছিল, আৰু সৰুজনাইও বৰজনাক আপোনাৰ বায়েকৰ নিচিনাকৈ সেৱা-ভক্তি কৰিছিল। সন্তানীৰ আহত ওপজা স্বাভাৱিক হিংসা-ৰোধ দুজনীৰ ভিতৰত কেতিয়াও দেখা যোৱা মনত নপৰে। হই শিৱসাগৰলৈ অহাৰ পৰা বাস্তবিকতে মোক মোৰ নিজৰ আইতকৈ বৰজনা আয়েহে বেছি

গগদাগোবিন্দ ফুকন
G. G Phookan

ବୀର

ନନ୍ଦକୃଷ୍ଣ

ହାଡ଼ି-ଭାଝି

বতনেৰে তুলিছিল। সক ডোখৰত মই তেওঁ লগত খাইছিলোঁ, তেওঁৰ লগত শুইছিলোঁ, আৰু তেওঁৰ অৱশিষ্ট সকলো পুণ্যকাৰ্য্যত উৎসাহেৰে যোগদান কৰিছিলোঁ। মাঘমহীয়া গোটেইটো মাহত মই কোঁকমোকালিতে উঠি তেওঁৰ সৈতে দিখৌত প্ৰাতঃস্নান কৰিবলৈ গৈছিলোঁ, কাতিমহীয়া তুলসীৰ ভেঁটি মছি তুলসীৰ তলত চাকি আৰু ‘আকাশ-বাতি’ দিছিলোঁ।

আমাৰ ঘৰত বাতি অনেক পলমকৈ খোৱাৰ দস্তব আছিল। আমি সকলোৰে এঘুমতি দিয়াৰ পিছতহে আমাক ভাত খাবলৈ জগাই তুলি অনা হৈছিল। এদিন মোৰ আয়ে মোক তুলি আনি ভাতৰ পাতত বহুৱাই দিলে; কিন্তু তেতিয়ালৈকে মোৰ চকু মেল খোৱা নাছিল। আয়ে “খা খা” কৈ মোক কৈ আছে, মই ভাতৰ কাঁহীৰ ওপৰত বঢ়িয়াকৈ চেঙেলি-টোপাই আছোঁ। তেওঁৰ আমনি লাগি উঠিল খং। মোৰ গলধনটোত ধৰি তেওঁ মোক ভাতৰ পাতত টোঁচা মাৰি ধৰিলে। ওচৰতে এচৰীয়া পানীৰে সৈতে এটা মুখ-ধোৱা চৰিয়া আছিল; হেচাত মই ভাতৰ কাঁহীত নপৰি, পৰিলোঁ মুখ-জোবোৰা খাই চৰিয়াৰ পানীত—পুহমহীয়া জাৰৰ বাতি। মোৰ দুৰ্দ্ধশা দেখি বৰজনা আই লৰি আহি মোৰ আইক তেনে কাৰ্য্যৰ বাবে মধৈ ককৰ্ণনা কৰি মোক আতৌ-পুতৌ কৰি তুলি নি ভপত পানীৰে ভালকৈ গা-পা ধুৱাই গা মছি দি, চৰিয়া পিছাই আনি তেওঁৰ লগত ভাত খাবলৈ বহুৱালে; আৰু মোৰ আইক টান হুকুম দিলে,—সেইদিনাৰ পৰা যেন তেওঁ মোক ভাত খাবলৈ তুলি নাৰে; বৰ আয়ে নিজে বা তেওঁৰ দুজনী বোৱাৰীয়েকৰ একনীয়েহে আনিব।

বৰ ককাইদেও ৮ব্ৰজনাথ আৰু মাকু ককাইদেও জগন্নাথ, এই দুজনৰ বৈদীৱেক দুজনাই মাথোন ভেতিয়া আমাৰ ঘৰত বেজাৰী। দুয়ো আৱৰ্জিত বেথে ২৪নী প্ৰকৃতিতো ভেনে আছিল। দুয়ো মোক

নথৈ মৰম কৰিছিল; যয়ো তেওঁলোকক নথৈ ভাল পাইছিলোঁ। বৰবোৰ পিতাক জ্যোক্তলীৰ মোজাদাৰ আছিল। শৰাধ-বিধি বা আন কাম-কাজৰ সময়ত তেওঁ বাপেকৰ ঘৰলৈ গলে আমাকো পিছত মাতি লৈ গৈ এনে স্নাদৰ-সাদৰকৈ খুৱাই-বুৱাই পঠিয়াইছিল যে সেই স্নমধুৰ স্মৃতি এই “জীৱন-স্মৃতি” লেখকৰ স্মৃতিৰ ভিতৰত স্থায়ী হৈ আছে। বৰবোৰ সৰ্ববোতকৈ বয়সত অনেক সৰু আছিল, কাৰণ তেওঁ বৰ ককাইদেওৰ প্ৰথম স্ত্ৰী বিয়োগৰ প্ৰাচুত বিয়া কৰোৱা দ্বিতীয়া স্ত্ৰী। সেই দেখি বৰবোৰে সৰ্ববোৰ নিজৰ জা-সম্পৰ্কতকৈও বায়েক-সম্পৰ্কৰ চকুৰে দেখি সন্মান কৰিছিল। মূঠতে দুয়োজনী জাকৰ ভিতৰত মিলা-প্ৰীতিৰ দৃষ্টান্ত অতি সন্মোহন আছিল; দুয়ো অলপ অসমীয়া লেখা-পঢ়া জানিছিল। সেইবোৰে কাশীৰাম দাসৰ বজলা ছপা মহাত্মাৰতৰ কোনো এটা সৰু পুৰুষ পৰিছিল, কিন্তু লেখিব নাজানিছিল বা অইন কিতাপো পঢ়িব নাজানিছিল। কোনো বিশেষ এটা পৰু বোলাৰ বাবেই আছে। তেওঁ আনৰ ওচৰত শুনিয়েই হওক বা শিকিয়েই হওক, সেই পৰুতো তেওঁৰ একবকম মুখস্থ হৈ পৰিছিল; সেই দেখি ডাৰ প্ৰত্যেক শাৰীৰ প্ৰথম ছটা-এটা আখৰ দেখিলেই বাকী ডোখৰ তেওঁৰ মনৰে কালৈ ভালকৈ নোচোৱাকৈয়ে মাতিব পাৰিছিল; আৰু সেই পৰুৰ বাবেই হৈছিল যে তেওঁৰ বিত্তাৰ ওৰ পৰিছিল। বৰবোৰে চিঠি লেখিব পৰিছিল। মোৰ মনত আছে—বৰ ককাইদেও ডিব্ৰু বা জাহাজীৰ নিচিনা ঠাইলৈ গ'লে, বৰবোৰে অতি সংগোপনে তেওঁলৈ চিঠি লেখিছিল; কাৰণ তিকতাই আৰু বাইকৈ ঘৰৰ বোহাৰী-জোৱায়ে চিঠি লেখাটো (নিজৰ স্বামী হলেও) সেই সময়ত অকৰণীয় অকাধ্যৰ ভিতৰত বুলি বিবেচিত হৈছিল। সেই দেখি বৰবোৰে অতি সংগোপনে তেওঁৰ চিঠি লেখি তাক মোৰ হতুৱাই ওখবাই চলিব পৰা কৰি, মোৰ হতুৱায়েই অতি গুপ্ত ভাৱে

শ্রীমদ্রামানন্দ বাবু ককাদেব
জগন্নাথ বেজবর্মণ

লক্ষীনাথৰ আৰু এজন ককায়েক বিখ্যাত
কবিৰাজ ৩ বিহুনাথ বেজবৰুৱা

ডাকত দিয়াইছিল। তেতিয়া মোৰ বিছাই বা কিমান, বুদ্ধিয়েই বা কিমান! তথাপি বৰবোৰে মোক বৰটো পাতি বিছাৰত ভাবি নিজৰ চিঠি কটাই-কুটাই নিৰ্দোষ কৰি লোৱা বাবে মই নিজক গৌৰৱান্বিত বিবেচনা কৰিছিলোঁ। কিন্তু প্ৰকৃততে মোক বিছাৰ বৰপুখুৰী ভবাতকৈ আন এটা কাৰণতহে বৰবোৰে ভেনে কৰিছিল। ময়েই যবত সৰু লৰা; মোৰ বাহিৰে মোতকৈ জনা-সুনা ডাঙৰ এজনৰ হাতত তেওঁৰ সেই প্ৰেম-পত্ৰ সপি দিয়াটো তেওঁৰ পক্ষে অসম্ভৱ আছিল। বুদ্ধিৰ ঢেঁকী-ঠোৰা মই কিন্তু তেওঁৰ প্ৰথমখন চিঠি ডাকত দিওঁতেই লগালোঁ জেঙা। চিঠিখন চেলেঙৰ তলত তৰাই লৈ মই ডাকঘৰ পালোঁগৈ; কিন্তু কত চিঠিখন পেলাব লাগে নাজানি, ডাক ঘৰৰ সন্মুখতে পৰি থকা ভগা পেৰা এটাৰ ভিতৰত দিলোঁ। ^{১৯৭৭} তেতিয়াতে এটা মানুহ আছিল, সি ক'লে “সেইখন চিঠি ডাকত দিছিলোঁ আমি তাত সন্মাই দিলা কিয়? ডাকত এই পিনে ইয়াতহে দিব লাগে।” মোৰ ভুল বুদ্ধিৰ পাৰি মোৰ মুখ শুকাই গ'ল। সেই ভগা পেৰাটোৰ বি স্ক্ৰুটাই দি চিঠিখন সন্মাই দিছিলোঁ। সেই স্ক্ৰুটাত হাত নোসোমায়। মই মোৰ বিপদৰ কথা “পোষ্ট মাষ্টাৰ” বাবুক কলত, তেওঁ মোৰ মুখৰ ফালে অলপমান চাই থাকি দয়াপৰবশ হৈ উঠি আহি বাবুটোৰ ভগা ডোখৰ আৰু ভাঙি বহলাই লৈ চিঠিখন উলিয়াই আনি, মোৰ হাতত দি কত দিব লাগে দেখুৱাই দিলত, মই তাতে দি নিশ্চিন্ত মনেৰে ঘৰলৈ উভতি আহিলোঁ। মই নিয়োগবত থাকোঁতেই এইজনা বোৰ যুট্টা হল। তেওঁ এটি লৰা বৈ গৈছিল, সিও এবাৰ কি বাৰ বছৰ বয়সত চুকাৰ।

সিংছুৱাৰ নামেৰে এখন নিকৰ “গ্ৰাণ্ট” দেউতাই লৈছিল। অসম ৰজাৰ ৰাজধানীৰ গড়ৰ সেইখিনিতে সিংছুৱাৰ আছিল বেথি ডাক সিংছুৱাৰ বুলিছিল। তাত বাহ কাঠ অপৰ্যাপ্ত; কিন্তু তাৰ দাঙি

চাহখেতিৰ নিমিত্তে উপযোগী নহয়। বৰ ককাইদেৱে তাতে চাহখেতি কৰি তাক চাহ বাগিছাত পৰিণত কৰিবলৈ বিচাৰিছিল, আৰু কিছুদৰ ক্লতকাৰ্য্যও হৈছিল। তেওঁ প্ৰায় দিনো দুপৰীয়া ঘৰৰ পৰা ধোজ-কাটি বাগিছালৈ গৈছিল, আৰু গৰুলি সেইদৰে ধোজকাটি আহিছিল ঘৰৰ পৰা বাগিছা প্ৰায় তিনি মাইলমান দূৰত, তেওঁ উভতি আহোতে ডাঙৰীয়া শ্ৰীযুত গঙ্গা গোবিন্দ ফুকনৰ ঘৰত সোমাই মেল-পাতি অহাটো তেওঁৰ নিত্যকৰ্ম্মৰ নিচিনা হৈছিল। ফলত সেই দেখি দিনো ঘৰ পাওঁতে ৰাত দুপৰ হৈছিল তেওঁ নহালৈকে তেওঁৰ বৈশীয়েক বোৱাবীয়েক আৰু আই দুজনে ভাত নাখাই তেওঁলৈ খাপ লৈ বহি থকা দৃশ্যটো অতি কষ্টকৰ হৈ পৰিছিল। দেউতাই আৰু আইসকলে তেওঁক কৈ কৈ নিজৰ কষ্ট জনাইও তেওঁৰ এই বেয়া অভ্যাসটো একেবাৰ নোৱাৰিছিল।

দেউতাই ঘোৰাত উঠিবলৈ বৰ ভাল পাইছিল। সদায় দেউতাৰ ঘোৰা-শালত কুটীয়া ঘোৰা এটা বন্ধা থাকিছিল। বাস্তবিকতে দেউতা এজন পকা 'ঘোৰ-চোৱাৰ' আছিল। ঘোৰাত উঠি দেউতাইও দুদিন-এদিনৰ অন্তৰত সিংহুৱাৰ বাগিছালৈ কাম চাবলৈ গৈছিল। এদিন তেওঁ বাটতে ঘোৰাৰ পৰা পৰি তেওঁৰ ভৰি এটা ভগাৰ নিচিনা হ'ল। সেইদিনাৰ পৰা সকলোৱে কৈ-মেলি তেওঁক এই বুঢ়া বয়সত ঘোৰাত উঠা একম্বালে। দেউতাৰ পুৰণি ঘৰণৰ ডাঙৰ বাগী এখনো আছিল; কিন্তু সি সদায় অব্যবহাৰ্য্য অৱস্থাত পৰি আছিল। সেই বাগীৰ এটা ইতিহাস এইখিনিতে কওঁ। দেউতা তেজপুৰত মুনচেক্ হৈ থাকোতে এদিন ৮বাৰদয়াল নামেৰে এজন অসমীয়া ডাক্তৰে দেউতাৰ ঘোৰা-গাড়ী খুজি লৈ "হাৱা খাবলৈ" গৈ গাড়ী ঘোৰা একেবাবেই তেজপুৰত পেলাই দিলে। ঘোৰাটো মৰিল, ডাক্তৰে পানীত পৰাৰ আগতে জাপ মাৰি ভৰিৰ একলা ছাল গাড়ীতে বৈ কোনোমতে বন্ধা পৰিল।

গাড়ীখন খৰালি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বালি খানিহে উলিয়াই অনা হৈছিল।
তেতিয়াৰে পৰা সেই গাড়ীখন আৰু 'মেৰামত' হোৱা নাছিল।

পিতৃদেহতাৰ চাৰিজনী জীয়েক। সকলনী জীয়েক স্বামীৰ ঘৰলৈ
ঘোৱাৰ আগতে বিধৱা হৈ আমাৰ ঘৰতে আছিল। মাজুজনা এটি
লৰাৰ মাক হোৱাৰ পিছত বিধৱা হয়। জোৱাই-বিষয়ত যে দেউতাৰ
তাগ্য ভাল আছিল, এনে মনে নশৰে। জীয়াই থকা দুজনৰ পৰাও
যে দেউতাই অনাৰিল স্তম্ভ ভোগ কৰিছিল, এনে বুলিব মোৱাৰোঁ।
জীৱনীক জোৱায়েকৰ ঘৰলৈ উলিয়াই দিবৰ দিনৰে পৰা জীৱনীয়ে
বাপেকৰ ঘৰত ভাত বা সাম্ৰহ-চিৰা-পিঠা খোৱা বন্ধ; কাৰণ জোৱায়ে-
কইনৰ ভয়, পাছে তেওঁলোকে বিয়া কৰাই শুচি কৰি লোৱা মিজৰ
সহযোগীয়ে বাপেক-মাকৰ ঘৰত পকা-জলপান বা ভাত ভোজন কৰি
আকৌ স্বকীয় দেখা অশুচি কৰি তেওঁলোককো টানি আমি পাতকৰ
পাটমাদন্ত পেলাই দিয়ে। এম নতৰ অকল আমাৰ ঘৰতেহে আমাৰ
ঘৰৰ জোৱাইসকলে চলাইছিল, এনে বুলি ভাবিলে ভুল কৰা হব;
অসমত, বাইকৈ উজনি-অসমত এনে কুলক্ষীয়া প্ৰথা প্ৰায়বোৰ ভ্ৰ-
লোকৰ ঘৰত প্ৰচলিত আছিল। কৰপৰা এনে বৰ্জবতা আসামত
নোৱাইছিলহি কব মোৱাৰোঁ। আশা কৰোঁ আজিকালি শিকিড
অসমীয়াসকলে এই বৰ্জবতাৰ খৰুতা সাধন কৰি, তাক খেলি মি দেখব-
পৰা উলিয়াই দি হাদিবা-চকিত এৰেই।

মোৰ তৃতীয়জন ককাইদেও গোলাঘাটৰ গুড়যোগনীয়া বৌজাৰ
বৌজাৰ আছিল। এইখিনিতে কোৱা যাওক, যে সেই কালত
ওকালতি কৰা ব্যৱসায়টো বৰ সন্মানজনক বিবেচিত হৈছিল। তেতিয়া
উকিল হবলৈ 'প্ৰিভৰ্ণিণ্' বা বি, এল, পৰীক্ষা "পাছ" কৰিব লগীয়া
হোৱা নাছিল।" হাকিমৰ কাকো উকিল হবলৈ হুম দি ককাই
কিডালত বাব পেলাই দিলেই তেওঁ উকিল হৈ ওকালতি কৰিব

পাৰিছিল। এইদৰে নাম লেখাই দি দেউতাই কত লোকক উকিল পাতি দিলে, কিন্তু সেই ব্যৱসায় নিজৰ পুতেকৰ অন্তৰ্গত বুলি ভাবি এটি পুতেককো উকিল নকৰিলে। তেওঁৰ পুতেকসকলৰ ভিতৰত সেইদেখি কোনো কেবাগী, কোনো স্কল-মাষ্টাৰ, আৰু কোনো মৌজাদাৰ।

গোলাঘাটৰ ফালৰে ন-গোসাইৰ ঘৰত তৃতীয়জন বকাইদেওৰ নিয়াৰ সৰু ঠিক হয়। মাঘমতীয়া আমি ঘৰে ঘৰোৱাহে সেই নিয়ালৈ যাবলৈ উদ্যোগ কৰিছোঁক, এনেতে মেঘ-দেৱতা নাম হল। এজাক বৰষুণ হল। সেই বৰষুণ হেনো অকাল-বৃষ্টি, গতিকে অমঙ্গলীয়া। বিয়াৰ দিন সেইবাবে হহকি গল। অকাল-বৃষ্টিৰ দুৰ্দ্ধিনৰ দোষ এবাই হোহোকা দিনত আমি নাৱেৰে গৈ নিয়াৰ কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত উপস্থিত হলোঁক। শিৱসাগৰৰ পৰা যাত্ৰা কৰিবৰ আগতে আমাৰ বৰজনা আইৰ বৰ ইচ্ছা হল যে তেওঁৰ জীয়েকৰ বৰ পুতেকক (১৩ ১৪ বছৰীয়া লৰা) বিয়ালৈ লগত লৈ যায়। তেওঁৰ ইচ্ছাৰ কথা জোৱায়েকলৈ কৈ পঠিয়ালত জোৱায়েকে পিতৃদেৱতালৈ চিঠি লেখিলে যে তেওঁ তেওঁৰ পুতেকক বিয়ালৈ যাবলৈ দিব পাৰে,—যদি তাক ককাক-বুঢ়ী-মাকৰ ঘৰত প্ৰস্তুত “শিৱসাগৰ-পাক্ষ” স্মৃতিবাই বুলি দেউতাই অকীকাৰ-পত্ৰ লেখি দিয়ে। জোৱায়েকৰ এই অন্তৰ্ভূত চিঠিৰ কথা শুনি বৰজনা আই খঙত স্তম্ভিত হল, আৰু দেউতাই চিঠিৰ উত্তৰ নিদি যেনে যেনে থাকিল। দৈব-ভক্তিপাকত আকৌ এজক অকাল-বৃষ্টি হৈ আকৌ বিয়াৰ প্ৰতিবন্ধকতা জন্মালে। তাতে কিছুদিন থাকি আকৌ বিয়া হোহোকাই দুৰ্দ্ধিনপাকৰ দোষৰ হাত এবাই সেই বিয়া সম্পাদন কৰি থকলৈ প্ৰত্যাবৰ্ত্তন কৰা হল। ওপৰত উল্লেখ কৰা প্ৰতিবন্ধকতাই নিশ্চয় ভবিষ্যতৰ গুৰুত্ব থকা অমঙ্গলৰ সৰ্ৱোৎপত্তি দিছিল। বিয়াৰ কিছু-দিনৰ পিছতে সেই বকাইদেওজন কাছৰ নবীয়াত পৰি শিৱসাগৰলৈ আহিল। দেউতাই অশেষ চেষ্টা আৰু পৰিশ্ৰম কৰি অনেক মতামত

নতুন ঔষধ পুপি চাই উলিয়াই নিজে কৰি খুৱাই চিকিৎসা কৰিও
 পুতেকক ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰিলে। তেওঁৰ ঘৈণীয়েকো স্বামীৰ মুখ
 নেদেখাটো নাবী হ'ল। বিয়াৰ দিনা কস্তাৰ কন্যায়ক স্নেহ কৰি
 নোৱাৰোঁ—ন-গোসাঁই প্ৰভুৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তিটো আৰু তেওঁৰ ব্যৱহাৰ
 অতিকৈ চকুত পৰা হৈছিল। বিয়াৰ সভাত তেওঁ এটা কাঠৰ মুঢ়াৰ
 দৰে বহি আছিল, আৰু পাছে, আগৰ নিচিনা সাধাৰণ ব্যক্তিয়ে
 সৈতে কথা-গাৰ্জা পাতি আমাক (হলোঁয়েই বা দৰাঘৰীয়া) আদৰ-
 অভাধনা কৰিলে, কেনেবাটো তেওঁলোকৰ গোসাঁই-প্ৰভুৱা দীঘল
 ভেমটোৰ এডোখৰ চুটি হৈ পৰিল—এই ভয়ে তেওঁ সন্দ্বিষ্ট হৈ
 গৈছিল। এওঁলোক তো পুৰণি সময়ৰ দাঁণি কৰিব পৰা ন-গোসাঁয়েই;
 —অসমত ফৈচামৰীয়া গোসাঁইৰে পৰা আৰম্ভ কৰি খৰিকটীয়া গোসাঁই-
 লৈকে গোসাঁই নামধাৰী প্ৰাণীসকলে সাধাৰণ ভুললোকৰ ঘৰলৈ
 ছোৱালী দিনলৈ ওলায়, অথচ বিয়াৰ সময়ত আকোঁৱালে নোপোৱা
 ভেমৰ খুঁটাত আউজি থাকি কি যে কৰে তাক কি কৰা! এবাৰ মনত
 আছে—এজন শিৱসাগৰৰ ভুললোকৰ নিয়াত নিমন্ত্ৰিত হৈ মই দৰা-
 ঘৰীয়াৰে সৈতে দিয়ালৈ গৈছিলোঁ। আমি, কস্তাঘৰীয়া গোসাঁইৰ
 পদূলিমূৰ পাওঁতেই গোসাঁইৰ ঘৰৰপৰা আদেশ আহিল, যে, আমি
 আমাৰ ভৱিৰ জোতা-মোজা সোলোকাই পদব্ৰজে গৈছে তেওঁৰ চাৰি
 চাপৰ তিতল সোমাব পাৰিম। আমিও জোতা-মোজা নোসোলোকাওঁ,
 তেওঁলোকেও নেৰে। শ্ৰেষ্ঠ দৰাঘৰীয়া আৰু কস্তাঘৰীয়াৰ তিতলত
 হতাৰতি হোৱাৰ উপক্ৰম। অনেক কষ্ট আৰু অনেক কথাৰ
 আকোঁৱ-পিঞাবৰ পিছতহে এটা হেস্ত-নেস্ত হৈ এই গজ-কজপীয়া
 বুদ্ধি পৰে। তেমেই অসমীয়াধনক খালে। অৱস্থা বুজি ব্যৱস্থা
 নকৰা আৰু সময়ৰ সোঁতৰ বিপৰীতে যাবৰ প্ৰয়াসেই, আমাৰ গোসাঁই-
 সকল আউজি থকা ঘৰখটাবোৰ হেলেক-লেক কৰি পেলাইছে।

স্বামীর মুখ মেদেখাকৈয়ে আমার যিজন। বাইদেও দাবী হৈছিল, তেওঁৰ নাম পিয়ালী। মই শিৱসাগৰলৈ অহাৰ তুই-তিমি নছৰব পিছতে মৃত্যু হল। তেওঁ মোব চকুত এটি সিন্দাবৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি আছিল। চকুত এলাগতীয়াভাৱে পৰি থকা নিৰ্জু আৰু স্তম্ভবতাসী এই প্ৰাণীটোৱে জনায়ত শোক আৰু নিফলতাৰ কি তুঁহ-জুয়ে তেওঁক একেবাৰেই পুৰি ছাই কৰিছিল, তাক অন্তৰ্গামী ঈশ্বৰেহে জাণিছিল। কঠোৰ নিশ্চয় শাসনেৰে শাসিত হিন্দু-সমাজৰ কেইজননে এই কথা দ-কৈ ভাবি তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ অগ্ৰসৰ হয় ? বঙ্গদেশৰ দয়াৰ-সাগৰ বিছা-সাগৰৰ বাহিৰে আৰু কেইজন ? পিয়ালী বাইদেওৰ মৃত্যুৰ চিত্ৰটো এতিয়াও মোৰ মনত আছে। যিদিনা তেওঁৰ মৃত্যু হ'ব, সেইদিনা বাতি তিনিমান বজাক, তেওঁ গাইপতি সকলোকে নাম আৰু সবন্ধ ধৰি মাতি—বন্দী-নেচী লগুৱা-লিগিৰীলোৱলৈকে সকলোকে,—বহুত দায়-দোষ জটিল নাবে কমা প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল। মই সক লৰা, শুই আছিলোঁ। মোকো চৌপনিৰপৰা জগাই তোলাই মতাই অনাই মোৰ ওচৰতো তেওঁ কমা মাগিবলৈ মেপাহৰিছিল। মই মিৰ্কা-ক-মিৰ্কা-কভাবে তেওঁৰ কথা শুনি উচুপি-উচুপি কান্দিবলৈ ধৰিলো। মোৰ ভাই এটা তেতিয়া কেচুৱা। তাৰ নাম কাচি তেওঁ কলে—“মই তাৰে লৈতে ধেমালি কৰিলোঁ মাপালো !” এই কথাৰ দহ মিনিট মানৰ পিছতে, তেওঁ ঈশ্বৰৰ নাম লৈ, মাকৰ কোলাত ঘূৰি থৈ, ইহ-সংসাৰ পৰিত্যাগ কৰিলে ! কান্ধোমৰ কোচালেৰে ঘৰ ভৰি পৰিল।

আগেয়ে কৈছো, আদৰ্শ কণ্ঠ ৰে, পিতৃদেৱতাৰ জৱৰ কুহুৰ-কোমল আৰু আত্মীয়সকলৰ প্ৰতি স্নেহ-বৰতাবে তৰা আছিল। তেওঁৰ পৰিবাৰৰ কোনো এজনে যদি কোনো কাৰণত—বোহ পাৰ্জিৱেই হওক, বা এলাহ কৰিয়েই হওক,—বাতি জাত মোৰোৱাকৈ থাকে তেন্তে, তেওঁ নিজে গৈ বাতি বাতি সেইজনক তাত বুলাইহে এৰিছিল,

মতুবা তেওঁ তেওঁৰ মনত শাস্তি নাপাইছিল! নিজৰ নিজৰ বংশৰ ছবীয়াই হওক বা চহকীয়েই হওক কাকো তেওঁ পালে মমতাৰ দোলেৰে নাবান্ধি মেৰিছিল। কিন্তু আন পিমে তেওঁৰ মিচিনা দৃঢ়চিত্ত আৰু বৈৰাশীল মাতৃহ মই আজিলৈকে দেখা নাই বুলিলে বঢ়াই কোৱা নহয়। কোনো সজ কাম তেওঁ কৰিব বুলি সত্ৰ কৰিলে, তেহেঁতৈ যি হয়, কৰিবই কৰিব। সজ কাম বুলিছো এই বাবে, যে কোনো কাৰ্য্য যদি কাৰো অপকাৰী হয়, সেই কথা তেওঁক বুজাই দিব পাবিলে তৎক্ষণাত তেওঁ তাক পৰিত্যাগ কৰিছিল। তেওঁৰ মূৰৰ ওপৰেদি অনেক ডাঙৰ ডাঙৰ বিপদ গৈছিল; কিন্তু কেতিয়াও তেওঁক 'nervous' অৰ্থাৎ অস্থি আৰু অবৈৰাশীল হোৱা মেৰেখিছিলো। বিপদ যিমানেই ডাঙৰ হওক তেওঁ অটল অটল হিমাচল। ঈশ্বৰৰ বিধাৰত তদৃঢ়বিশ্বাস আৰু ঈশ্বৰত সম্পূৰ্ণৰূপে আত্মসমৰ্পণেই (resignation) ইয়াৰ মূল কাৰণ। তেওঁৰ চকুত আমন্দাশ্রু, ভক্তিবিপণিত প্ৰেমাশ্রু নাই দেখিছিলো, কিন্তু ম দি কব পাৰো, যে শোকাশ্রু কেতিয়াও দেখা নাছিলো। মৃত্যুৰ আগতে তেওঁৰ পুতেক গোপালক বাহিৰলৈ আহি ভুলসীৰ ভুলত ধোৱা হল। বৰে ববোৱাহে কান্দি কান্দি আকুল; কিন্তু দেউতাৰ চকুত এটোপা পানী নাই; তেওঁ মৃত্যুশয্যাগাৰী পুতেকৰ মৃত্যু-যজ্ঞৰ অৰ্থে যি যি আয়োজন কৰিব লাগে, বীৰভাৱে কৰি আছে। সেই মৃত্যু-যজ্ঞৰ ব্যাঘাতৰ ভয়ত, তেওঁ সকলোকে ভাবি দি নকন্দা কৰি, পুতেকৰ মৃত-শিতাৰৰ কালে বহি বীৰ-হিৰ-পতীবভাৱে উঠিবৰে “ও বাম: !” “ও বাম: !” এই মহামন্ত্ৰ সোঁৱৰাবলৈ বহিলে। চাৰিউফালৰ সকলো মানুহ কাঁহ-পৰি-জিন্ গল। “নমস্ত শান্ত্য, নবমন্ত মন্ত্ৰৰ মূল বীজ” এই ‘বাম’ নাম তেওঁ আৰা বটাবোৰে বহি নমন্ত পুতেকক সোঁৱৰাওঁতে সোঁৱৰাওঁতে, মৃত্যুৰ মূৰত পৰিণত পুতেকে এবাৰ স্পষ্টকৈ “বাম” বুলিলে। পিতৃহেৰুতাৰ মূৰ আৱৰ্জত

